

ՉԻԹՈՒՆԻ

ՀՐԵԻՆԵԱՆ ԽԱՂԱՆԵՍԱՐԵ

Jeu-monde Oriental

Հայկական խաղեր
և
ժամանցներ

ԲԱՑ ԴԱՇՏԻ ԵՒ ՍԵՆԵԱԿԻ ՑԱՏՈՒԿ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ { 265 ԽԱՂԵՐ
ՊԱՐԵՐ ՈՒ ԵՐԳԵՐ

«ԻԶՄԻՐԵԱՆՑ» ՄՐՅԱՆԱԿՈՎ, ՊՍԿՈՒԱՅ

ՓՈՆՈՑԵՐ ԺԱՐԱՐ ԵՐԿՈՒ ԿՐԱԿ
ԳԵՂԱՐՈՒՆՏԱԿԱՆ ՇԵՆՂ ԺԱՅԻԿՈՎ

793

9-53

02 NOV 2010

793
9-53
2100171

Հ. ԿԱՐՆԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐ ԵՒ ԺԱՄԱՆՅՆԵՐ

ԿԱՄ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԽԱՂԱԺԽԱՐՀ

(Jeu-monde Oriental)

Բ. ՀԱՏՈՐ

ԻԶՄԻՐԵԱՆՑ, ՄԻՑԱՆԱԿՈՎ, ՊՍԱԿՈՒԱԾ

ՕՐԻՆԱԿԵՆ

101 ԽԱՂԻ ՅԱՒԵԼՈՒՄՈՎ ՃՈՒՍՑԱԾ

Բոլոր իրաւունքը վերապահուած հեղինակին

Կ. ՊՈԼԻՍ

1919

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԱԺԽԱՐՀ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԱԺԽԱՐՀ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԱԺԽԱՐՀ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԱԺԽԱՐՀ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԱԺԽԱՐՀ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԱԺԽԱՐՀ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԱԺԽԱՐՀ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԱԺԽԱՐՀ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԱԺԽԱՐՀ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՂԱԺԽԱՐՀ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

«ՀԱՅԱԳԻՏՈՒՄ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱԿԱ

ՆՊԱՏԱԿ ՈՒՆԻ վերածնող Հայաստանն և իր գիտական գտական զանձերն ու փառքերը մէկիկ-մէկիկ ծանօթացնելու՝ արուն և օտարներուն:

Առանձին հատորներով կամ պրակ-պրակ լոյս պիտի տեսնուի «Հայաստանի Ոսկեհանքեր», «Հայ Դիցաբանութիւն», «հազարամեկ գիշերներ», «Արդի Հայերէնի Բառարան», «Սասնա ձաճ Բնար», ևն., ևն.:

Գրասէր համակիրներէ կը խնդրենք որ իրենց անվերապա օժանդակութիւնը բերեն՝ աւելի ամուր հիմերու վրայ դնելու, ու ազգօգուտ այս ձեռնարկը:

Հասցէ՝ Պոլիս, (Օրօգի-Պափի դէմի փողոց) Շիրին խան, քիւ 5. 2

Նոր լոյս տեսաւ ԶԻԹՈՒՆԻԻ
«Հայագիտում»ին 2րդ հրատարակութիւնը

ՄԻԱՅՆ 50 ԴՀ

Հայաստանի գունաւոր մեծագիւր շէնդ քարտեզով եւ 40 նկարով զարդարուած, եւ Արդունանի անմրցելի տպագրութեամբ: — Ինչե՞ր պիտի յիշեցնէ՝ պատկերազարդ ՅՈՒՇԻԿԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, — Պիտի յիշեցնէ այն ամէն՝ որ Հայաստանի Անցեալն ու անոր փառկազմեն:

ՅՈՒՇԻԿԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ 5 մասերով կը բաժանուակէ հետեւեալները. — 1. Մաս, Հայաստանի Պատմականը (Դիւրքը, վարչական, տեղաբնակչական, քաղաքական, դիցաբանական, գրական՝ կեանքը, համադրական քաճ շարքերով):

2. Մաս, Խովհատեայր, Գ. Թուրքաեայր, Գ. Պարսկաեայր, դուրները՝ իրենց Բաղաքական, Գրական, Եկեղեցական-Երթական և Տնարժէքաւոր վիճակագրութիւններով:

Գործի, Տունի եւ Դպրոցի ամէն Հայուն Ձեռքի Դիրքն է ՅՈՒՇԻԿԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ միայն գունաւոր քարտեզը կ'արժէ 50 դր., գիրքը 40 պատկերներով և ժէք բովանդակութեամբ մալով գրեթէ ձրի:

Վաճառման կեդրոններ՝ Պոլիս՝ ԱՂՈՒՈՐԻԿԵԱՆ ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ և Օ. ԱՐՏՊԱՐԱՆ, Յակոբեան խան. Փերա՝ ԹՈՒՐԱԹՂԸ ՓԱԹԻՍԸՐՈՒՆ, եւ բոլոր գրանքներ, կամ Հեղինակին քով, Շիրին խան քիւ 5:

Ընտանեկան խղճամիտ եւ մասնագէտ բժիշկ ու հայ ցաւերը հասկնող Տորթ. ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՁՈՒՆԵԱՆԻՆ ղիմեցէք, փանկալթի, Սալէբեան Ա.

1 70119140013 0

8246

ՏՊԱՐԱՆ ԷՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

ԶՕՆ ԵՂԲԱՅՐԱԿԱՆ

ՄԵԼՐԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԵԱՆԻՆ

ՀԵՂԻՆԱԿ-ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶԸ

ՏԻԳՐԱՆ ԶԻԹՈՒՆԻ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՏՊՈՒԱԾ ԳՈՐԾԵՐԸ

1. Սաւանց Տուն	Սպառած
2. Վարագայ Յորեկանի Յիշատակարան. (պտկ.)	»
3. Լէյլի-Մեյրում (Հայ-քրտ. սերերգ)	»
4. Մայրենի Աշխարհ. «Հայագիտութեան» Թիւ 1	»
5. Etude sur l'Herbier artistique Tchitouny	50 Ղրշ.
6. Յուշիկ Հայաստանի (պտկ.) քարտիսաւոր	60 »
7. Արեւելեան Խաղաշխարհ, Հայկական խաղեր եւ ժամանց-ներ. Ա. Հատոր	20 »
8. Հայաստանի Ոսկեհամակներ	10 »
9. Համբարձման «Վիմակ»	

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ ԵՆ

10. Դոդրան երգեր (պտկ.)
11. Հայկ. Դրօշն ու Զինանշանը

ԱՆՏԻՊ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Վանքաբաւ կամ Դաւառական քառասուն (պտկ.)
2. Սաւանց Տուն. — Հայ Ժողովրդական Վէպին 7 ձեւերն պատմութիւնը
3. Յեռան-Թուրան. — Սամանց Տունին լրացուցելը
4. Հայ բուսան (Flora Armena). — Հայաստանի Herbiernով, Bulletin տպուած է Պուտա-Փէշտ 1918ին
5. Վանաշխարհ. — Վասպուրականի ընդարձակ աղագագրութիւնը
6. Սպարկերս. — Մանրամասն աղագագրութիւնը՝ Սպարկերտ գաւառին
7. Արեւելեան վիշապաշխարհ. — Հայկական հրաշալի հէքեաթներ, վէպեր եւ զրոյցներ
8. Հայ Գնար. Ժողովրդական անտիպ երգեր, ձայնագրուած կոմիտաս Վրէ-է
9. Արդի Հայ Բարբառ. — Բառարան արդիական Հայերէսին, Larousse մեթոտով
10. Հայ Դիցան կամ Հայկական Դիցաբանութիւնը
11. Առեւտրական Հայաստան. — Տնտեսական պատկերադարձ ու քարտիսաւոր Աշխարհագրութիւն՝ հին եւ նոր Հայաստանի

Հասցէ՝

ԶԻՐՈՒՆԻ

Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

Չարմաթըրար, Յակոբեան Խան

Բ.

ՊԱՏԱՆԵԿԱՆ ԽԱՂԵՐ

15 — 20 — 25 ՏԱՐԵԿԱՆ

Տարիքը կ'առաջանայ. տարիքին հետ խաղերու համն ու հաճոյքն ալ կը պակսին. նոր ու աւելի հասունցած գաղափարներու համընթաց՝ նոր ու աշխոյժ խաղերու պէտքը բնական կ'դառնայ: Երախայ էր՝ մանուկ դարձաւ, մանուկ էր՝ պատանեկացաւ: Այն անմեղ ու պարզ խաղերը որոնք իր փոյխտ, սասա, ճու ճու, կու կու վանկային չրջանը զուարթացուցին՝ շատ տղայական ու յոյժ կարճ, անիմաստ եւ ծիծաղելի կու գան իրեն՝ երախայութեան շապիկը մանկութեան բաճկոնին հետ փոխած չրջանին մէջ:

Եւ հիմա. երբ մանկութեան բովանդակ հաճոյքներովն յափրանալէ վերջ, իր միտքն ու մարմինն ալ աճած, ուռճացած, գաղափարով զարգացուն, ուղեղով ալ բռնաւոր՝ կը կարդայ, կը գրէ, կ'խոկայ, խելք ու միտք կ'յողենցնէ, կեանքի պայքարին տառատու կը հազած՝ դիմագրաւելու կոչուած է Ապագայ ըսուած անձանթին, — իր պարագայ ժամերուն

գրօտանքներն ալ ծանրաշունչ մթնոլորտով մը կ'պատին. լուրջ գրադուսներն հակակռելու զօրով՝ կազդուրիչ ու պնդիչ խաղեր պետք են իրեն։

Սենեկի տեղ՝ բացա՛տ, դաշտ ու ա՛րտ, նրստկանին տեղ՝ թուփռուն, պարզ ու անփնասին տեղ՝ կրքոտ ու կնճռոտ, արիւնը հոսեւեփ հանող, գրգռո՛տ, եռանդո՛ւն, ոգեւո՛ր ու տոկուն. երախայականին ու մանկականին փոխան՝ պատանեկան հուժկո՛ւ, ջլապինդ խաղեր պէտք են իրեն։

Ասո՞ր մէջ է որ պիտի տկարանար ա՛յնքան խաղերու հեղինակ ու դերակատար մանկութիւնն՝ արեւելեան խաղաշխարհին։ Ա՛յս կէտին վրայ է որ պիտի կոտրէր իր հանձարին թափը. բնա՛ւ երբեք։ Իր նոր չըջանին յարմար խաղեր գտնելու գործին մէջ՝ ան երբեք անկարողութիւն չի՛ ցուցներ. ընդհա՛կառակն։

Խաղահնար մանկութիւնն առեր է մերթ իր անցեալ չորջաններէն խաղ մը և մշակած զարգացուցա՛ծ, իր նոր տարիքին ու բնագիշերուն յարմարցուցած է. կամ՝ ստեղծեր է նոր խանդոտ խաղեր, — ջիղ ու ոսկոր ամրացնող, միս ու ճարպ կապող, արիւն ու գոյն տըւող մարզախաղեր. ձեռքի, ոտքի ու մէջքի հաւասարապէս ուժ պահանջող շարժումներ, որոնք նաեւ մտքի մեծ արթնութիւն մը յատկանշելով՝ զուարթութիւն պարգեւեն խոնջ ուղեղին ու մարմինն՝ մտաւորապէս զսպանակը միշտ առածիդ վիճակի մէջ պահելու։

Ահա՛ այդ խաղերուն ամբողջութիւնը՝ այբուբենի կարգով։

153. ԱՂԻԸՍՈՒ ԾԱԿ⁽¹⁾

5 - 10 - 20 հոգի

Սենեակի մէջ խաղցուած վաղ-խաղ մ'է, բայց կանաչ մարդի վրայ ալ ոչ նուազ հաճոյքով կ'խաղան։

Խմբուած 5-10-20 խաղակիցներ իրարու ետեւէ ոտները բացած կ'շարուին կը կենան։ Իսկ երկու հոգի՝ մէկը — Պապ — թաշկինակէ թուրան (մտրակ) ձեռքը հալածող, միւսը փախչող ըլլալով, պապը կ'ընէ (կ'վազէ) միւսին ետեւէն, որ կ'փախչի շրջանը կ'ընէ շարակարգ կեցած մարդաշարին՝ աջէն դէպ ձախ կամ ձախէն դէպ աջ։

Հալածուողը կ'աշխատի արա՛գ փախչելով պրծիլ հալածող Պապին ձեռքէն կամ մտրակի հարուածներէն։ Պապն ալ հակահռակն՝ կը նկրտի ետեւէն հասնիլ և թուրայով հարուածներ իջեցնել փախչողին թեւ-թիկունքին։ Սա՛ միայն ա՛յն ատեն կ'ազատուի՝ երբ յաջողի մտնել շարան ոտնաբաց կայնածնեւորուն ոտնակամուրջին անցքը։

Այս ատեն Պապը կ'ձգէ թուրան կ'փախչի՝ հալածուելով իրեն տեղ ելած նո՛ր Պապէն, որ Աղւըսու ծակ ձեւացնողներուն եզրի կեցողն է։

Այսպէս, ետեւէ ետեւ նոր Պապը կ'հալածէ իր նախորդը, որ Աղւըսու ծակը մտնելով կ'ազատուի մտրակահար փախչելէ, ու ծակին կամ կամուրջին տակէն, ծունկի վրայ երթալով, միւս կողմէն դուրս կ'ելլէ կը կենայ առաջին գծին վրայ, իբր նոր կամար մը, ոտնաբաց կամուրջին, կամ Աղւըսու ծակին։

Ան՝ Աղւըսու ծակ մտնելուն պէս՝ գործի վրայ եղող Պապը կ'ձգէ թուրան անո՛ր՝ որ ետեւի կողմի կամարը կը կազմէ։ Սա կ'վերցնէ թուրան, Պապի պաշտօն կ'առնէ, և

(1) Աղուէտի ծակ։

կ'ալածէ պաշտօնանկ Պապը, և այսպէս շարունակաբար: Այնպէս որ բոլոր խաղցողներն ալ կարգով Պապ կ'ըլլան, պապութենէ իյնալով կ'փախչին Աղըրսու ծակէն կ'անցնին, ու Աղըրսու ծակ կը կազմեն չղթայաբար:

Եթէ խաղին տեղն անյարմար ըլլայ, այնպէս որ Աղըրսու ծակէն «չոքէչոք» անցնիլը դժուար գայ, փոխանակ ոտները բացատելով Աղըրսու ծակ (անցք) ձեւացնելու՝ դէմ դէմի զոյգ-զոյգ կենալով՝ թեւերնովը կը կազմեն, որով աւելի՛ պատշաճ անցք մը կ'արամաղորուի, և ծակէն ել մուտ ընողները դժուարութիւն չեն քաշեր ծունկերնուն վրայ անցնելու՝ ծակին մէկ գլխէն միւսը, չոր գետնի վրայ: Մանաւանդ թէ՛ այս վերջին ձեւին մէջ Աղըրսու ծակն աւելի ընդարձակ ըլլալով՝ խաղն ալ նոյն համեմատութեամբ եռանդով կը խաղցուի:

Այս պարագային՝ խաղը կ'նմանի ֆրանսական Pont levis խաղին:

154. ԱՅԲԵՆԳԻՄ

Le Saute-mouton aux mouchoirs

5 - 10 - 15 հոգի

«Եռաստու»ի մէկ տեսակն է այս խաղը. (Տե՛ս ԵՌՈՍՏՈՒՄ, թիւ 169):

Խումբ մը աղաք ելիկի բեկետով կամ իւջ-ասլըմ ձգելով՝ մէջերէն ո՛րը հտ մնայ՝ ան կացող ըլլալով. կ'երթայ մէջտեղը խաղաւայրին երկայնքին կը կենայ. — ձեռքերը կը կռթնցնէ ազդերեւուն, կռնակը հորիզոնադիր ծռած անոնց վրայ:

Միւսները կ'սկսին խաղի:

Նախ Պապը (տես Եռաստու) կուգայ երիշով կ'ցատկէ կացողին կռնակին վրայէն՝ ըսելով. —

— «Այբ»:

Իր ետեւէն Պապախպերն ու միւսները կու գան կ'ցատկեն

նոյն կերպով և «Այբ» կրկնելով, կամ «թո՛ւ» ըսելով՝ եթէ անուշադիր եղած են կարգախօսին. և կամ թէ՛ «վարպետի աւա՛ծը» սովորական եղանակը գործածելով՝ եթէ կամքերնին այնպէս ուզէ՝ չարած՝ օրէն:

Ցատկողներուն կարգը լրանալուն՝ այս անգամ ա՛յս կողմէն կ'սկսի ցատկ-անցումը:

Նորէն կարգով, նախ Պապը կու գայ կ'ցատկէ, և ամէն ցատկելուն կարգով՝ «Բե՛ն», «Դի՛ն» կ'ըսէ: Պապախպերն ու միւսներն ալ իր ետեւէն, ու իր ըսածը կրկնելով կու գան կ'ցատկեն՝ մինչև որ հասնին «Դա՛», այսինքն չորրորդ ցատկելը: Այն ատեն նորէն Պապը ցատկելով կ'ըսէ. —

— «Դա՛ քոնեմ՝ գլխի քոնեմ»:

Միւսներն ալ իր ետեւէն կարգով ցատկելով կը կրկնեն նոյն խօսքերը: Երբ այս կարգը լմացաւ՝ իրենցմէ մէկը կու գայ կացողին գլխուն իր փորը տալով՝ անոր ուսերէն կ'ըռնէ կը կենայ: Այս անգամ Պապը նորէն վաղելով կու գայ, բայց փոխանակ ցատկել-անցնելու՝ կ'ցատկէ և ծունկերովը կը չոքի կացողին կռնակին վրայ՝ «Ե՛ջ» ըսելով, մինչև որ կացողն ըսէ «Էջ» (Իջի՛ր):

Իր ետեւէն միւսներն ալ նոյն կերպով ծունկ զարնելու և գէթ երկու րոպէ ինքզինքնին կացողին կռնակին վրայ պահելու են: Ո՛վ որ չկրնայ ծնկաչոք կենալ կացողին կռնակին վրայ՝ կամ չկրնալով ամրապէս մնալ՝ սա՛հի իյ՛այ, կացողը կ'ազատուի և վրիպողը կը կենայ անոր փոխան:

Անկէ ետք, Պապը կ'շարունակէ կարգով զատ-զատ «զա՛», «ե՛», «ը՛թ», «թո՛», «մե՛» ըսելով ցատկել, միւսներն ալ իր ետեւէն՝ շարունակաբար, մինչև «իմի», որուն հասած ատեն՝ Պապն ալ իր գտակը կ'ընէ կացողին կռնակին վրայ, և այնպէս ձեռքը գլուխին վրայ կոխելով կ'ցատկէ վրայէն՝ արտառանելով:

— «Ինի՛, վո՛վ խմի՛ կ'իմի՛», (ինի՛, ո՛վ խմէ՛ կ'ընկնի):

Միւսներն ալ Պապին ետեւէն իրենց գլուխները դիզելու

են անոր գդակին վրայ, և ցատկելու են՝ անոր ըսածը կըրկենելով:

Թռնողներն ամէնքն ալ անսխալ ցատկելէ վերջ՝ Պապը նորէն կ'շարունակէ ցատկել և յիշել՝ «լիճն», «խէ», «ծա», մինչև «ճէ»: Այստեղ հասնելուն ալ՝ գդակը կ'դնէ կացողին կռնակին վրայ և կ'ցատկէ՝ ըսելով՝ «ճէ»: Պապախապէս ալ կուգայ իր գդակը կ'դնէ անորին վրայ ու կ'ցատկէ՝ «ճէ» կրկնելով. միւսներն ալ նոյնպէս: Երբ կարգը նորէն գայ Պապին՝ սա դարձեալ իր գդակը կամ թաշկինակը կ'դնէ ցատկելով. իր հետեւորդներն ալ միշտ իրենց գդակները կամ թաշկինակները աւելցնելով իրենցմէ առաջ ցատկողներուն գդակներուն վրայ. ա'յնպէս որ այս զխտրկադրութեան բոլոր փոփոխ ձևերուն մէջ՝ ամէնէն վերջակարգ ցատկողին գործն ամէնէն դժուարն է. զի ան պարտաւոր է ա'յնչափ զգուշութեամբ ցատկել որ կացողին կռնակին վրայ գիշուած (խաղցողներուն թիւին համեմատ) 5—7—10 գդակներէն ոչ մէկը չիյնայ. հակառակ պարագային կ'պարտաւորի կենայ:

Սաղը մինչև «Ֆէ» հասցնելէ և լիննալէ վերջ՝ գդակները վերցուելով Պապը կուգայ նորէն կ'ցատկէ կ'անցնի կացողին կռնակին վրայէն, եղանակելով խաղերգին առաջին տողը. —

— «Ելփիւզո, ջա'ն, ելփիւզո»: Իր հետեւորդներն ալ ետեւէ ետեւ միեւնոյն խօսքը կրկնելով կ'ցատկեն: Պապը վերջոյն կ'ցատկէ, նախկին ըսածին վրայ աւելցնելով խաղերգին երկրորդ տողը՝ «Անան կրգի վե'ր բիգե⁽¹⁾». միւսներն ալ իր ետեւէն ա'յնպէս: Յետոյ միշտ նոր տող մը երգէն, և նոր, շարան ցատկումը՝ մինչև որ վերջին պահուն՝ «Ալ կավուլի' չալ բիգե⁽²⁾», կամ՝ «Անեմ կալուղ' փոքեմ եսե'ւդ⁽³⁾» ըսելով կ'ցատկէ ու կ'փախչի Պապը, միւսներն ալ իրեն պէս և ի'ր ետեւէն:

(1) «Մօրդ աղջիկը տո'ւր մեզի» Թրք..

(2) «Ա'ռ գդակը՝ զա'րկ մեզի».

(3) «Առնեմ գդակը կ'նամ ետեւէդ».

Այս ատեն կացողը, որուն շուրջը բոլորակ գիծ մը գըծուած կ'ըլլայ, «Ֆէ» տառին հասած պահուն՝ կ'առնէ խաղադնդակ մը, կամ որ եւ է թեթեւ բան, և կ'աշխատի զարնել՝ փախչելէ վերջ դէպի բոլորակ գիծը վազող-եկողներուն. ասոնք ալ կ'ջանան գալ թքնել գծէն ներս: Այս գործողութեան միջոցին, մէջերէն ո'վ որ զարնուի՝ ան կ'ըլլայ կացող, և միւսը կ'պրծնի կենալէ, կ'դառնայ Պապ, ու խաղը կ'շարունակուի միեւնոյն կերպով:

Այբուբենը, մարդուն ասունութեան անխօս վկայագիրը, միայն միջոց չէ՝ ուրեմն գողափարի հաղորդակցութեան, ան խաղի ալ նիւթ է, խաղի ըլլալէ վերջ՝ երգի՝ ալ, թւահամարի՝ ալ, երաժշտական խաղերո'ւ ալ, և դեռ ի'նչքան անհրաժեշտ պէտքերու...:

155. ԱԶՔԱԿԱՊՈՒԿ ԿԱՄ ՇԱՄԴԱՆ

Le Pot cassé, 2—5—10 հոգի

Սենեակի մէջ խաղցուած խաղ մ'է, այս կերպ Աչքակապուկը, որ մոմով խաղցուելուն համար Շաւրսան ալ կոչուած է:

Խմբուողներն իրենց մէջ՝ խաղին նախնթակայ անձը որոշելէ ետք, կ'ըրեն թաշկինակով մը կը կապեն աչքերը և ձեռքը ցպիկ մը կուտան, կամ թէ կ'թողուն որ իր ցուցամատը գործածէ ցուպի տեղ: Միւս կողմէ ուրիշի մը ձեռք կուտան աշտանակ — շաւրսան — մը վառած վիճակով, ու զանի կը կեցնեն սենեկին մէկ անկիւնը, կամ կեդրոնը:

Անգամ մ'այս նախախաղի պատրաստութիւնները լիննալէ յետոյ՝ կ'ըրեն Աչքակապուկին ցոյց կուտան Շաւրսանին կեցած դիրքը, և աչակապն իջեցնելով կ'պտտցնեն-կ'պտտցնեն՝ ապա բաց կ'թողնեն սենեկին մէջ:

Աչքակապուկը (ա'յն որուն աչքերը կապուկ է) կեցած

տեղէն կ'սկսի առաջանալ սենեակին մէջ, առ խարխափ գըտանելով իր ճամբան, երթալու դէպի աշտանակը—շաւսան— և ցուպովը կամ ցուցամատովը դաշելու մոմի բոցին... այրուցքն զգալու չափով: Եթէ յաջողի՝ աշակապը կ'քակէ, կը կապէ Շաւրան-ին (այն որ աշտանակն է բռնեք) աչքերուն, զանի կ'ընէ Այֆախապուկ, և կարգին համեմատ նոր մոմակալ մը շաւրան—կարգելով՝ ինքը կ'ըլլայ հանդիսատես:

Այֆախապուկ մը որքան ստեն որ չյաջողի Շաւրանին ուղղութիւնը գտնել ու բոցին մատ կամ ցուպ դպցնել՝ կը մնայ Աչքակապուկ ու կ'ըջի սենեակին մէջ հոս-հոն, մինչեւ որ յաջողի:

Տեսնել նաև միւս բոլոր Շաւրան խաղը՝ թիւ 196:

155^{1/2}. ԱՉՄՈՒ ԿՈՒԻՒ⁽¹⁾

2 հոգիով

Տեսնել ՇՐՁՈՅԻԿ՝ թիւ 198, Պատանեկան խաղեր:

156. ԱՐԱԽՁԻ ՏԱՐՈՅԻԿ

4 - 6 - 8 - 10 - 20 հոգի

Արախչի, պարսկերէն՝ արագչին, ֆրանսի գդակ ըսել է, և կ'գործածուի գլխարկի (փես) տակէն. բայց ընդհանրապէս հիւսածոյ ամէն գլխանոցին Արախչի անունը կու տան: Խաղի մէջ, անպատճառ արախչի մը չ'է՝ որ մէջտեղ կ'ընտրուի, միայն՝ արախչիով խաղին անունը մկրտուելէ ետք, ինչ գլխարկ ալ ըլլայ, — ֆէս, փափախ, գդակ — ինդիր չ'է:

Ձող մը կ'անկեն խաղաւայրին մէջտեղը, և վրան գլխանոց մը կ'դնեն: Ապա երկու խումբի բաժնուելով՝ խաղցող-

ներէն մէկ խումբը խաղաւայրին մէկ ճակատը, միւսը՝ մէկալ՝ ճակատը դէմադէմ կեցած՝ նշանի մը վրայ, իւրաքսն-չիւր խումբէն երկու առ երկու կ'վազեն դէպ Արախչին: Ո՛ր խումբէն որ յաջողին առաջին անգամ զարնել տանիլ Արախչին՝ ձողին վրայէն՝ միւս չաջողած զոյգը գերի կ'առնեն:

Այսպէս, փոխընդփոխ մէկ խումբը մէկալին վրայ յաղթող դուրս գալով, կամ միւսէն տկար ելելով՝ խաղցողներուն սրունքին ուժը փորձուած կ'ըլլայ, զի տարակոյս չկայ թէ՛ այս խաղին մէջ յաղթանակը արագոտն վաղողին է:

157. ԱԻԵԼՈՅԻԿ

La vieille mère Garuche, 5 - 10 հոգիով

Անկարգ խաղ մ'է թէեւ բայց խաղ ըլլալէ չի՝ դադրիր, և պատանիներու գործին ալ կու գայ մերթ անկարգութեամբ համեմելու՝ ուսանողի իրենց ժամերուն լրջութիւնն ու մեքենական կարգապահութիւնը:

Աւել մը կ'էգեն խաղաւայրին մէջտեղ, և մէջերնին նախնախաղապ որոշուող մէկը՝ աւելին պաշտպան կանգնելով, պարտաւոր է ոտքով թոցնելով — քոռցելունց — զարնել ուրիշի մը. եթէ յաջողի՝ ինքն ազատուելով՝ աւելով զարնուողը կ'անցնի աւելին գլուխը. իսկ երբ աւելը թոցնելու իր ջանքը վրիպի, և աւելն իրմէ հեռու իյնայ՝ խաղցողները զրոհ կու տան իր վրայ և կրցածնուն չափ կ'ծեծեն, կռուփներու տակ կ'առնեն, մինչև որ աւելին քով հասնի:

Շատ անգամ ալ աւելը հեռու իյնալուն պէս՝ մէջերնէն մէկը կ'վազէ աւելը կ'թոցնէ աւելի հեռուները, ու միշտ կ'հեռացնէ ոտքով թոցնելով այստեղէն այնտեղ, այնտեղէն այստեղ, մինչ խեղճ ենթական՝ կ'ծեծկուի միւսներէն:

Ֆուրպոյղի հայկական ինքնատիպ ձև մը չէ՞:

(1) Պարսկի կուիւ. (Աչք-մ=պարսկի. Աջու=պարսկի).

158. Ա. Ք. ԼՈՐԱԿՈՒԻ

Յաճախ, մանաւանդ գեղացի համայնքին համար, առանձին խաղի հաճոյք կու տայ Աքլոր կռուեցնելը:

Երբ գեղեցիկ, կատարաւոր, ոլորագի, զարեվիզ, սեւուկ-մեւուկ, արաք աքլոր մ'ունի մէկը, և ուրիշ մ'ասոր հակառակ կարմիր-բոսոր, պղնձաշող փետուրներով մը, — զրէթէ անդիմադրելի՜ տենչ ու պապակ կ'ունենան այս զոյգ աքլորներուն տէրերը, անգամ մը կռուեցնելու զանոնք իրարու հետ:

Համաճայնութիւնը չուտով կ'գոյանայ, մանաւանդ ճրի հանդիսականներուն քչիկ մը թախանձանքին վրայ, և հանդիսաւոր կերպով մէջտեղ կ'ընտան կռուող զոյգ աքլորները: Զիրար հեռուէն փոխադարձաբար տեսնելուն պէս՝ կ'չափեն կ'չափչփեն իրենց ուժերը. երկուքն ալ յոխորտ ու սէգ, կատարը տնկած՝ կարծես անպարտելի պիտի մնան, և մէկը միւսէն բարձրալիզ:

«Երկու նման բաներ զիրար կ'վանեն» կ'ըսէ անողոք գիտութիւնը: Եւ ահա այս համասեռ անձնասէր, վէս ու վաւաչ հաւատէրերը, ոսկեսարաս, թրափետուր աքլորները՝ նախանձոտ զոյգ մը մենամարտիկ այրերու կոյր մոլուցքին թափովը կ'խոյանան կ'վազեն իրարու վրայ, կատարը ցցած, սղոցը սրած, վիզն ու գլուխը դէգ-դէգ կեռած, ազին՝ կեռ փետուրէ թուրեր քաշած, զայրալիր փորն ու փքուն թեւերը պիրկ ճիւղերուն վրայ փնտրացած:

Կտուց կտցի՝ կ'հասնին չեն հասնի՜ր՝⁽¹⁾ կտուց կտուցի կ'բարձրանան, ունդոր կ'իջնեն կ'ընկրկին: Նորէն կ'փետրանան, կ'լեցուին, կ'պրկուին, կ'խոյանան նոր ու մոկեցին թափով, կտուցէ կտուց կ'ցառկեն վեր-վեր, թեթեւ-թեթեւ կ'իլեն կ'իջնեն. թեւերու թփրտոց, փետուրի փրուլտոց միա՛յն կը լսուի երկու զոյգ բոց աչքերու մոլենախանձ կրակին տակ:

(1) Գաւառական ոճ մ'է՝ որ կ'նշանակէ «կտուց կտուցի հասած հասած...»:

Մէկը միւսէն աւելի, մէկը մէկալէն չո՛ւտ՝ երկուքն ալ չոյտ, թեթեւոտն խոյանք է որ կ'առնեն իրարու դէմ, կտուց կտցի՝ կտուց կատարի, կատար կտուցի՝ տալով առնելով անդադար, անհամուր:

Ոչ մէկը ո՛չ միւսը տեղի չի տար, օձիք չի տար, կատար կատարի կ'ելլեն կ'իջնեն կ'զարնեն, կատար կտցահար կ'ըրռնեն, կարմիր արիւնը կը չալ՝ սե ու բոսոր փետուրները ներկելով: Զայրուցքի ամենաբո՛ւռն կէտին է հասեր կռիւը, երկու կողմի տէրերուն խրախուսական «դի՛ դի՛ դի՛» ձայները՝ մարտադրգիւ փողի պաշտօնը կը կատարեն, արիւնը լըւայ կուտն կազախ աքլորները վազ չեն գար իրարմէ, վա՛զ կուտան իրարու վրայ, կատար-կտուց զիրար բռնած կ'քաշքշեն, կտուցի հարուածներ կ'իջնեն, կ'փետրտեն կը փետրտուին:

Սեւը տկարանայու նշաններ կու տայ կարծես, այնպէս ըսել կ'փորձուիս, պիտի փախի կ'ըսես, բայց մէյ մ'ալ աւելի՛ թափով, նոր մոլուցքով կ'փետրանայ, կ'նետուի, կ'ցառկէ՝ կատարը կտուցին մէջ կ'մկրատէ, արիւնի շառագեղ ցայտով մը գլուխն օծելով հէգ կարմիր աքլորին: Յաւին կսկիծը ետ քաշուիլ կուտայ կարմիրին, կ'ըսես պիտի փախի յաղթահար, գլխիկոր, հալածավար. չէ՛, նոր ճակատ կը կազմէ, նորէն կ'ճակատի կտուց կտցի, կատարի, կռուող է՝ կռիւ կ'ուզէ. թագին արատ չի՛ բերեր, — «Թագն ի գլուխ՝ աղոց ե—, հետի չէ՛ հեծեալ է, ձայն կը հանէ՝ մեռելյարճոյ է...» — «Իմ հերանց տանսէ տանիս՝ տանսահեծել, վիզը կեռ՝ ազին պիպեռ», կ'ըսէ տոհմիկ հանելուկը, ալ ո՞վ գիտէ որը որին պիտի վանէ:

Կռիւը կ'տեէ երբեմն կէս ժամէ աւելի, ոչ մէկը ո՛չ միւսը՝ վէս աքլորներէն՝ տեղի չի տար, պարտութեան չի՛ գար: Զիրար ա՛յնքան զարնեն, արնեն, կտցեն, ծեծկեն, փետեն, ձեռնն՝ մինչեւ ա՛լ ձեռ ու թեւ չմնայ, ուժէ ինչայ երկուքէն մէկը, թափ տայ կատարն՝ անոր դահիճ, կտրի՛չ կտուցէն, ու գլուխը գետին՝ փախ տայ պահուի ծակէծակ. մինչ իր սէգ յաղթա՛ն ախոյեանը ալ իւնթաթաւ բոսորաւիայի փե-

տուրները թափ տալով՝ ցատկէ բարձր պատուանդանի մը վրայ, ու ձգէ իր յաղթական կո՛ւկոռիկուն, — աննիւթ դրօշն իր յաղթութեան:

Փա՛ռք այն աքլորին ու տիրոջ՝ որ յաղթականն է, բայց վա՛յ այն միւսին. — յաղթահար աքլորին ու տիրոջը. մէկին՝ ծա՛կ մը պէտք է ուր ծածկուի, թաքնուի, միւսին՝ ամբիոն մ'որ սիգա՛յ, փայլի՛, փքանա՛յ:

Կռիւն աքլորի՛ բայց խաղն ու հաճոյքը, համն ու տեսը՝ հանդիսական պարոններուն է: Աքլորի կռիւը հաճելի է, ու շա՛տ զրօսալի՝ աքլորի տէրերուն, որոնցմէ ոմանք նոյնիսկ մասնաւոր խնամքով, հոգով ու ջանքով կը պահեն, կը կերակրեն ընտիր կռուող աքլորներ՝ գէ՛ր, խոշո՛ր, գեղափետուր:

159. Բ Ա Ռ Ն Ս Ն Ո Ի Կ ⁽¹⁾

Les Syllabes, 2 - 5 - 10 հոգի

Խաղցողները բոլորակի նստելով, մէջերէն մէկը, կամ գէ՛մադէմ նստող երկու հոգիէն մէկը փոխն ի փոխ՝ թաշկի-նակը զնյւնդնելով (պլորելով) կ'նետէ իր դիմացինին՝ բառի մ'առաջին վանկն արտասանելով: Թաշկինակն ընդունողն անմիջապէս երկրորդ վանկ մը յարմարցնելով արտասանելու է, պայմանով որ չկակազի, ոչ ալ անյարմար, կամ առաջին վանկին հետ միանալով որ և է բառ չկազմող վանկ մ'արտասանէ:

Այսպէս, օրինակի համար, թաշկինակն իր դէմինին նետողը՝ կ'արտասանէ «կա» վանկը: Թաշկինակն ընդունողը պարտաւոր է անմիջապէս վերջավանկ մը, սեպենք «սոս»՝ կցել անոր առաջարկածին, որով երկուքը միանալով գրէթէ մէկ բերնէ ելածի պէս՝ կազմեն «կա՛-սո՛ս» բառը, կամ «կա՛-րա՛զ», «աւա՛-ծո՛ւն», «հա՛-րա՛ւ», «ե՛-րե՛ս», ևն.:

(1) Գրական բառ:

Ուրեմն հանելուկ-բառի մ'առաջին վանկը կ'արտասանուի՝ պահանջուելով լրացուցիչ միւս վանկը:

Ո՛վ որ իր լրացուցիչ վերջավանկն արտասանելու ուշա-նայ, կակազի, կամ սխալ ու անյարմար վանկ մը կցէ առաջարկուած բառ-հանելուկին՝ խաղը կորուսած կ'ըլլայ ի նը-պաստ դիմացինին:

160. ԲՈՒԾԱՏԱՐՈՑԻԿ

Le jeu du mouchoir, 10-15-20-30 հոգի

Պարսիկ Բողջա բառովը բարդուած այս խաղանունը, զոր ըստ կամս կրնանք թարգմանել փաքսարոցիկ, ծրարարոցիկ՝ շատ աշխոյժ ու քրտնեցուցիչ խաղ մ'է, և կը յորջորջուի նաև ԲՈՒԾԱԿԱՊՈՑ, ԲՈՒԾԱԿԱՊՈՑԻԿ, ԲՈՒԾԱԿԱՊՈՑԻԿ, ԲՈՒԾԱՏԱՐԻԿ, ԲՈՒԾԱՏԱՐՈՑ, ԲՈՒԾԱՏԱՐՈՑԻԿ:

Բոլորակի լայն շրջանակի մը մէջ կ'պուպուզին 10-15-20 հոգի, իրենց մէջ ձեռքէ ձեռք պտտցնելով՝ լաթերէ, վերարկուներէ (սագո), կամ աւելի բնատիպ՝ դպրոցական նստարանին պղտիկ դնիկներէն (միւսեր) փաթթուած կապոց մը:

Երկու հոգի ալ մէկը բոխչա բռնող միւսը բռնա զարնող որոշուելով՝ տրուած նշանին վրայ, Բռնողը վազելով կ'դառնայ բոլորակին շուրջը, աջէն պէպ ձախ, ձեռքէ ձեռք փախցուած փաթաթին ետեւէն: Իր պաշտօնն և բռնել Բոխչան՝ պպողներէն մէկուն ձեռքին մէջ՝ դեռ քովինին չնետուած, մինչ իր ետեւէն ալ բռնա զարնողն երկար բռնա մը ձեռին՝ կ'հալածէ զինք, հասած ատենը չիոնայելով աղուոր հարուածներ չա՛փ-չո՛ւ փ իջեցնել անոր կռնակին, թեւերուն, քիւսա-մեջին՝ արոխի պէս ճկուն ու հանգոյցներով ոլոր ու գալար թուրա-ովը:

Որչափ ատեն որ մտրակուողը չաջողի բռնել՝ պտտցուած կապոցը՝ պարտաւոր է ոգի ի բռնի, արիւն քրախք մտած և

թիկնահալած՝ վազել, աւելի՛ վազել, սրունքներուն ճիգ տալով, կապուտկեցուցիչ թուրային հարուածներէն պրծելու համար: Ինչ ատեն, և պզգոյններէն որի՛ ձեռքին մէջ որ բոխչան բռնել յաջողի՛ զանի վեր կ'հանէ, հալածողն անոր տեղը կ'նստեցնէ, ինքը թուրան առնելով կ'դառնայ հալածող՝ նոր վեր ելնողին ետեւէն, և այսպէս խաղը կ'շարունակուի միեւնոյն կերպով ու նոր եռանդով:

Տեսնելով է թէ, ինչպէս խաղին ամենատաք միջոցին, բողջան ձեռքէ ձեռք կ'պտտի, կ'թռի, կ'դառնայ, կ'րսես թէ զնդակերպի մ'անընդհատ թաւալական շարժումովն օժտուած ըլլար, իրեն հետ դարձնելով՝ բոխչան բռնելու աշխատողն ու զանի հալածողը, որ յաճախ անհամեմատ վազլանութեան մը հանդէպ՝ թուրայի հարուած մ'իսկ չի՛ կրնար հասցնել իրմէ աւելի արագոտն հալածուողին. և անկէ ա՛լ աւելի՛ չո՛ւտ-չուտ ձեռքէ ձեռք թող դրոշմող կապոցն է որ կ'առնինքնէ կեղբոնաձիգ ուժով մը՝ վազողն ու վազողնողը, անմիայն աւելնոտ խաղի մը յաղթական հաճոյքն ու խնդավայրութիւնը պարգեւելով պզգոյ բոլորաշար դէմքերուն:

Այս թափոտ պարագային. վաղողն ու վազցնողը, — բոխչա բռնողն ու թուրա զարնողը — ոտնէն ի վեր, մինչեւ մազերը՝ արիւն-քրտինքի մէջ թաթխուած, կարմիր տաքուկ արիւն մը կ'ցոլացնեն այտերնէն՝ առողջիկ մարմնամարզի մ'օգուտն զգալով, ու նոր կորով առնելով՝ ժամը հնչող դափն ու բոլոր դասերուն:

161. ԳԵՐԻ ԿԱՄ ԳԵՐԻՏԱՐՈՑԻԿ

Les Barres, 10 - 14 - 18 - 20 - 30 հոգի

Սրունքի ուժ, աշխոյժ, վազկանութիւն պահանջող խաղերէն մէկն է Գերիսարոցիկը կամ Գերոցիկը:

Պաղցողներն երկու հաւասար խումբի բաժնուած, խաղավայրին երկու սահմանաձայրերը զատ-զատ ճակատ կը

կազմեն, ու մէկ խումբէն միւսին կ'երթայ նախ պատգամաւոր-հրաւիրակ մը և մարտի նշանը կուտայ. — ձեռքովը զարնելով դիմացի խումբէն իրէն դէմ դրուած հակառակորդին բաց ափին՝ կ'դառնայ կ'փախչի դէպ իր խումբը, հետապնդուելով իր ախոյեանէն: Սա պարտի կամ բռնել զանի, կամ իր վրայ հրաւիրել անոր միւս ընկերներէն մէկը, այս կերպով ընդհանուր խաղամարտի փող հնչեցնելով. հիմա երկու հանդիպակաց խումբերը կ'ճակատին յառաջատուական ոգեւոր թափով:

Եթէ հալածուողներէն մէկը զարնուի, — ձեռնահար ըլլայ զինք հետապնդողէն՝ և կամ հակառակորդ կողմին ո՛ր և է մէկ անգամէն կէս չըջանակի մէջ փակուի՝ Գերին կ'ըլլայ բռնող կողմին:

Եթէ հալածուողը յաջողի զինք հալածողը կէս չըջանակի մէջ փակել՝ ան կ'փնի, և ա՛լ իրաւունք չունենար խաղին խառնուելու, մինչև որ խաղը վերանորոգուի երկու կողմերէն մէկուն յաղթանակէն վերջ: Ո՛ր կողմը որ շատ զեռի տարած ըլլալով՝ թշնամի կողմին ուժերը անդամալուծել կարենայ՝ ան յաղթած է ու յաղթական:

Գերեվաճառութիւն ըսես՝ թէ պատերազմական գերելաբութիւն. խա՞ղ թէ ապագայ կեանքի պայքարի նախափորձ, դասակարգային տարբերութեան, անկուկանքի, անհատական ուժի և հասարակային օրէնքի նախօրինակ:

Տեսնել նաև ԿՐԱԿ ՏԱՐՈՑԻԿ՝ (թիւ 99՝ Մանկ. խաղեր, Բ. Կարգ), և ԿՏՐՈՑ՝ (թիւ 182, Պատանեկան խաղեր):

162. Գ Է Լ - Գ Ա Ռ⁽¹⁾

Le Renard et les Poules, 2 հոգիով

Տղայոց յատուկ շատ իսկափայ, հանճարեղ ճաթակախաղ մ'է:

Կ'տեսնես փողոցէ մ'անցնելու դ պահուն, երկափնեայ ծա-

(1) Գայլ-Գառն:

ուազարդ առուին միակուր կամըջարին այս ու այն կողմէն ոտքերնին թուլակի կախած երկու հոգի նստեր՝ կաւիճով գծուած աղիւսակի մը վրայ մանր քարերով կ'իսաղան. Գեղ-գա՛ն է, Տո՛ղ, Տա՛նս կամ Գո՛ղ-Տո՛ղ. — ճաթակախաղեր մանկական:

Գեղ-Դա՛ռի աղիւսակը գծե՛նք, եթէ կ'ուզէք: Չորս գիծեր քաշելով ձեւացնենք քառակուսի մը, որուն չորս անկիւններն իրարու կապենք ընդգիծակաց երկու ծուռ-խաչաձեւ գիծերով. ապա քառակուսին չորս երեսներուն ճի՛շդ մէջտեղէն ալ քաշենք երկու գիծեր, որոնք քառակուսին կեդրոնէն (պորտէն) անցնելով զիրար կ'իսաչատեն. յետոյ այս երկու գիծերուն չորս ծայրերն իրարու կապենք անկիւնային չորս գիծերով. ապա վերջապէս չորս գիծեր ալ քաշենք՝ երկուքը քառակուսին մէ՛կ ուղղութեամբը, երկուքը միւս ուղղութեամբ, այնպէս որ այս կերպ բաժանուած քառակուսին բոլոր խորշերն ալ եռանկիւնաձեւ կ'իյնան: Այս կերպով պատրաստուած շատ ինքնատիպ աղիւսակին կեդրոնական անկիւնակայանը կը կոչուի Քաղաք:

Խաղողներն երկուսն են, մէկը կ'առնէ երկու քար, որոնք՝ այսպէ՛ս ըսենք. ընկուզաչափ խոշոր են և կը կոչուին Գեղ (գայլ), իսկ միւսը կ'առնէ Դառ կոչուած 25 (քսանհինգ) քար՝ կաղինաչափ կամ ոսպնաչափ խոշորութեամբ: Գառնաքարերուն տէրը, իր կողմի 5 (հինգ) անկիւնակեդրոններուն վրայ հընգական կ'շարէ իր քսանհինգ քարերը, իսկ ասոնց ղիմաց, երկրորդ տողի կողերուն երկու անկիւնակեդրոններուն վրայ Գալաքարերուն տէրը կ'դնէ իր զոյգ քարերը... — անօթի գայլերը, երկուքին մէջտեղ մնալով 3 բաց գծանկիւններ:

Խաղին սկսելու հա՛մար՝ Գառնատէրը նախ կ'քշէ գիծերուն վրայէն ուղիղ դէպ վարի (դէպ գալատիրոջ կողմի) գծանկիւն մը՝ իր հինգական քարերու մէջտեղի երեք խումբին մէկէն՝ միայն մէ՛կ գառնաքար, հրաւիրելով այսպէ՛ս Գալատէրը՝ իր խաղին: Սա իր կարգին՝ իր երկու գալաքա-

րերէն մէկ կամ միւսը կ'տեղափոխէ գծակից միջանկիւնի մը վրայ, ա՛յլ ձա՛խ, ի՛նչպէս որ ուզէ:

Գառնաքարերուն տէրը, մինչև որ իր հնգական 5 խումբ քարերը ամբողջապէս իրարմէ հեռացուցած, այսինքն մէկ գծանկիւնի վրայ միայն մէկ քար ունենալու վիճակին բերած չըլլայ՝ իրաւունք չունի՝ վերէն վար գիծերուն ուղղութեանէն տարբեր՝ կողէ ի կող, կամ վարէն վեր (գալատէրէն դէպ ինքը) գիծերու վրայ հոս-հոն տեղափոխել իր գառնաքարերը. նաև ջանադիր կ'ըլլայ միշտ դէպ վար քշելու իր քարերը, ա՛յն կերպով որ գալաքարերուն ուղղութեամբ գծի մը վրայ գտնուելու պարագան նախատեսելով՝ իր գառններէն մէկ կամ միւսը պաշտպանուած ըլլան կողուկուշտերէն՝ օժանդակ գառնաքարով մը: Վասն զի Գալ(ալաք) մը՝ միայն ա՛յն ատեն կրնայ ուսել Դառն(ալաք) մը երբ գառնաքարը դիմացէն պաշտպանուած չըլլայ օժանդակ գառնաքարով մը: Այս խաղին մէջ ուսել՝ կը նշանակէ գալաքարի մը՝ գառնաքարի՝ մը վրայէն ղիմացի պարապ գծանկիւնին վրայ անցնելով՝ յայնկուսած գառնաքարը գրաւել:

Գալը իր շարժումներուն մէջ բոլորովին ազատ է, ուզած կերպովը, գիծերու ճամբով. անկիւնէ մը կ'անցնի ուրիշ անկիւն մը, վեր կամ վար, ա՛յլ ու ձախ: Կամ իր խաղաքիտական հմտութեան չափով կը թողու որ գառնաքար մը պրծի իր ճանկէն, կամ անպաշտպան գտած պահուն՝ վրայէն անցնելով կ'ուսէ, զրկելով գառնատէր իր խաղի գէնքերէն, կամ որ նոյն է՝ տասանորդելով այսպէ՛ս անոր հօտին գառնուկները ? ? ? :

Այս հիմնադէմքերուն վրայ գառնատէրն իր քարերն ամբողջապէս քշելով դէպ վար, և իւրաքանչիւր անկիւնին վրայ մէյ-մէկ քար գտնուելու արձակ վիճակին բերելէ յետոյ՝ ամէն ուղղութեամբ շարժելու ազատութիւնն ալ ստանալով՝ եթէ խաղցողը վարպետ է՝ կ'ջանայ այնպէ՛ս մը խաղալ իր գառնաքարերը որ երկու սոված... գայլերը պաշարէ կապիւ ամէն կողմէ երկուական գառնաքարերու շարքի մը մէջ:

Այն ատեն «Չօ՛շ, չօ՛շ» ըսելով՝ գայլատիրոջ աչքերը բա՛ց կը թողու: Խնդճ գայլատէր, աչքերը մեծ-մեծ կ'ընայ-կ'իսփէ, գայլերէն գառներուն, գառներէն գայլերուն կ'նայի, անոնց չըջած (?) ուղիները կ'ընէ, կ'տեսնէ որ՝ իրօ՛ք անշարժութեան դատապարտուներ են իր զոյգ գառնակեր գայլերը: Ո՛չ անդին կրնան ցատկել՝ գառ մ'ուտելով, ո՛չ ետ կրնան գալ, ո՛չ իսկ տեղերէն երերալ, զոյգ-զոյգ գառներու շարքի մը մէջ պաշարուեր, կապուեր, չօ՛շ եղեր մնացեր են. ինքն ալ իր գայլերո՛ւն պէս: Այս յաջողութիւնը գառնատիրոջ համար խաղին մեծագոյն յաղթանակն է, ինքն ալ — գառնատէրը — յաղթակա՛նն իր յաջողութեան:

Իսկ երբ համբալ գառնատիրոջ մը դէմ՝ վարպետ գայլատէ՛ր մ'ըլլայ, մէկի՛կ-մէկի՛կ կ'ոսէ, կ'զրաւէ անոր անպաշտպան գառները. անոր ուժերը կ'ջլատէ, և խաղն ինքը կ'շահի:

Խաղին յաջողութեան պայմաններէն մէկն ալ է՝ կարեւնալ զրաւել աղիւսակին կեդրոնական գծակայանը, որ կը կոչուի Քաղափ: Քաղափն առնելը, և օժանդակ գառնաքարերով ալ շուրջանակի պաշտպանուած ըլլալը՝ գառնատիրոջ պարծանք, և զրէթէ ստոյգ յաջողութեանը գրաւականն է: Նմանապէս գայլատիրոջ համար՝ Քաղափը՝ ամէն ուղղութեամբ գառնաքարեր կլլելու ուտելու ճարտարածին ըլլալով՝ յաջողութեան ալ ամուր պատուանդանն է:

Հովւական հօտապաշտպանութեան, կամ ռազմագիտական սկզբունքներով շաղախուած այս աղիւսախաղը, այս անմեղ ու յոյժ հրահանգիչ, միաք սրող, հաշւագիտութիւն պահանջող մանկական իսկատիպ ճատրակախաղը, յաճախ մեծերո՛ւ ալ զբօսանքին մէջ աթոռ ունի, իբր իսկապէ՛ս զնահատելի մտախաղ (jeu d'esprit) մը:

163. ԳԻՐ ԳՐՈՑԻԿ ԿԱՄ ՄԱՐԴԱԳԻՐ (1)

Այբեկգիւ (թիւ 154) խաղին վերջաբանին մէջ յիշեցի թէ՛ Այբուբենը գաղափարի հաղորդակցութեան միջոց ըլլալէ զատ՝ խաղի՛ ալ նւթ է: Այս խաղերէն մէկն է Այբեկգիւը, որուն՝ Այբուբենը եղած է միայն իբր միջոց՝ խաղին կարգը պահելու:

Այս խաղի մէջ սակայն՝ Այբուբենն ինքն է որ կ'ձեւացուի խաղցողին անդամներովը: Հոս խաղը՝ ալփափետներն են. կրնայ ըսուիլ թէ տառի ձուլարան մ'է այս խաղը. — մարմնային այբուբենի, մարդկեղէն ինքնաձուլ ու ինքնաքակ գործածելու կեղծարան:

Այսպէս, սենեակի մէջ, մէկուն քայքայ բռնած ատեն, այբուբենին տառերն իր վարմնովը կեղծելու խաղին կ'դիմէ՝ քիչ մ'ատեն ալ զբօսելու և զբօսցնելու ներկաները: Քայքայ տարափոխիկ կը դառնայ, մինչ ան՝ Այբը կ'ձեւացնէ գորգին վրայ իր անդամները եռաձողելով՝ ուրիշ մ'ալ Բե՛նը կը ձևէ կանգնած դիրքով, երրորդ մը Գիւ, և այսպէս մէկ գծով մինչև՝ այբուբենին վերջատառը:

Հետաքրքրական է անշուշտ թէ՛ ինչպէս կ'ձեւացուին մարմնեղէն տառերը՝ այս խաղին մէջ: Ար՛դ. —

Այբ ձեւացնելու համար՝ խաղակը կռնակին վրայ գետին կը պառկի՝ զոյգ ոտները գլուխն ու ասոնց մէջտեղ փորին վրայէն թեւերը անկելով, այբ-ին երեք ակռաներուն պէս:

Բե՛ն կը դառնայ՝ օտքի վրայ ալ թեւը գլխուն վրայէն վար կամարոցներով, մինչ ձախ թեւը՝ կուրծքին առաջ դէպ վար կը կորացնէ՝ բն-ին կեդրոնի կեռին պէս:

Գի՛ւ կ'ձեւացնէ նորէն մէկ թեւը կորած և դէպ գլուխը տարած, միւսն ալ դէպ ետև՝ վար ծռած:

Դա՛ կ'դառնայ՝ մէկ թեւը կամարացներով գլխէն դէպ վար, միւսը ծռելով ետևէն դէպ վար:

(1) Գիւ Դրոցիկ կամ Մարդագիր խաղանունները կազմուած են իմ կողմէ. զի խաղը կայ՝ քայց անունը չկայ, կամ ես լսած չունիմ:

Ե՛ջ՝ յետոյքին վրայ կ'նստի ծունկերը թեքած՝ թեւերը կուրծքին վրա՛ն կախած :

Ձա՛ կ'գետեղուի գետին ծալապատիկ՝ նստելու գիրքով, ոտքերը մէյ-մէկ կողմէն վայրահակ, թեւերը վերուոր, գլուխին դէմ բոլորած :

Է՛ կ'իջնէ ծունկերուն վրայ, թեւերն ետեւէն դէպ վար կը կախէ :

Ը՛ր՝ աթոռակի մը վրայ կ'նստի, սրունքները լճար կախած. կամ հանգիստ կ'նստի գետին, ոտքերը դէպ առաջ երկնցուցած, սւ թեւերը գլխուն վրայէն վար՝ կամար ծռած :

Թո՛ դժուար է իրապէս. հաղիւ նմանա՛նք մը կարելի. — մէկ թեւը ճակտին դէմ ոլրած՝ միւսն այդ թեւին մէջտեղէն, արմուկէն, վայրահակ :

Ժե՛ հնչտ է. բայց ո՛չ շատ ճիշդ. — նստուկ գիրքով, ծունկերը թեք, ոտներն ազդրին փակցուած՝ մէկ թեւը պորտին առջեւէն դէպ ծնկոսկրերը կամարացած, միւսն ալ ետեւէն վար կախած :

Ին՛ի, ինքնին կը կազմուի, կանգուն գիրքով՝ թեւերն առջեւէն դէպ վար հակ :

Լիռն՝ լըխք գետին կ'չոքի, ոտներն ետեւը լքած, իրանը չիտակ սիւնի՛ պէս :

Խե՛ խելացի կնքահօր պէս ուղղորդ կանգնած՝ թեւերը գրկաբաց, գոգեալ :

Ծա՛ ձեռքերէն մէկը դէպ վեր՝ միւսը դէպ վար ուսերուն ուղղութեամբ կ'տարածէ, ոտքերը՝ ծունկ-ծունկէ զատած, կրունկ-կրունկի տուած, Ծա-ին պարապ փորը կազմելով :

Կե՛ն՝ կ'նստի նստարանին, ոտքերը գոգ կախ, թեւերը կշտին կի՛պ-կախ :

Հո՛ յետոյքովն աթոռին յեց՝ սրունքը ետեւ ազդրերուն տակ, ոտնաթաթերը դէպ առաջ, ձեռնաթաթերը գլխէն դէպ ետ կարճ պարզած՝ «Հ» գլխատառ գիրին պէս :

Ձա՛ ծունկերը գետին զարկած՝ թեւերը շնչտ դէպ ազդ-

րերը՝ գլուխը ծռած դէպ ետեւ, պարզ բոլորգիր «ձ»-ի պէս :

Ղա՛ս՝ շատ դիւրին, ծունկի կ'իջնէ, ոտքերը ետեւ՝ իբր պոչ, թեւերը գլխէն դէպ առաջ՝ շթաքարածե կախ-կամար : ձե՛ Ծա-ի պէս ծունկերը բաց, կրունկով կից, թեւերն աջը ձախէն, ձախը աջէն՝ գլխուն քովէն ճղաբաց :

Մե՛ն՝ մէկի տեղ երկու կերպով, մէկը գլխատառ՝ միւսը պարզ գիր. — յետոյքը գետին, թեւերը ամուր կողին կիպ, ոտքերը վեր, ծունկերը հաւասար գլուխին՝ ծնկածալքէն սրունքը կախ : Կամ՝ նոյն ձեւով ո՛ւր գետին սրունքն ու ազդրը զո՛յգ փակած՝ կուրծքին դիմաց բարձրաթեք, թեւերը դէպ ուսերն ի վեր, ձեռնաթաթերը գլխէն դէպ ետեւ քիչ մը կախ :

Յի՛ իյնալով ծունկի՛ ոտքերը դէպ ետեւ քիչ մը վերցած՝ թեւերը կշտին կախած, պարզ բոլորգիր «յ»-ի պէս :

Նո՛ նստած, ծունկերը թեքած, գլուխը դէպ ետեւ ծռած :

Շա՛ շիտակ ծունկի՛ վրայ, ձեռքերը գլխին վրայէն կախ՝ պարզ բոլորգիր «շ»-ի պէս : Կամ թէ նստած, ծունկերը կուրծքին դէմ թեքած, մէկ թեւն առաջ՝ միւսը ետեւ գլխուն երկարած (՛)՝ գլխագիր «Շ»-ի նման :

Ո (վո)՝ ոտքերուն ու թեւակից գլխուն վրայ՝ բերան ի վար դարձած :

Ձա՛ չոքած, առաջ հակած. թեւերն առջեւէն ոլոր դէպ ճակատ հանած :

Պե՛ պարզ կանգնած, թեւերը մէկ միւսէն անջատ՝ գլխուն հաւասար գոգ-ամբարձած՝ պարզ բոլորգիր «պ»-ի պէս :

Ջն՝ «Ջա»-ի պէս, պարզ բոլորգիր, ծունկի չոքած, ոտքերն ետեւը պոչի տեղ, թեւերն ուղղորդ-երկարի (ա)՝ ձե՛ ճակատն ի վեր առ ի շեղ :

Ռա՛ կու գայ ծունկերուն վրայ, ոտքերն իբր պոչ պարզ տպագիր «ռ» տառին, կռնակն հորիզոնական՝ իբր ծածք գրին սիւներուն. արմուկները գետին, ափերը քունքերուն՝ իբր ձախ կողմի սիւն (տառին) :

Սե՛ սեպէ թէ Այբի՛ պէս, երեքի տեղ՝ զո՛յգ ակռայ. —

նստած յետոյքին վրայ, ոտքերն ու գլուխը համ-հաւասար վեր դրած:

Վեկ ծունկերուն վրայ չոքած, թեւերը գոգաբաց:

Տխուն տպագիր թէ ձեռագիր՝ դժուար կուգայ, հաղիւ միայն ծունկի եկած՝ ոտքերը ետեւէն, թեւերը գլխուն վրայով առջեւէն՝ տարադէմ, գլուխնէր ձեւացնեն երկաթագիր «Տ» ձեւին:

Ին՝ ոտքի վրայ ուղիղ կանգնած՝ գլխուն հետ ու վրայէն՝ թեւերը դէպ վար՝ կամար կախած:

Յօ՛ ցած աթոռի մը վրայ կամ գետին նստած, ոտները դէպ առաջ փռած, թեւերը արմկաձեւ գլխուն տարած կը պցուցած, պարզ բոլորգիր. «ց»-ի ձեւ:

Ի (ւիւն)ը՝ նոյն ինչպէս Ինի տառը. թեւերը քչիկ մ'արտամէտ:

Փիւր՝ (փորով, գլխատա՛ռ)՝ ուղղորդ կեցած, թեւերը կողերուն դէմ կանքած (fait des anses):

Բե՛ գրէթէ չի՛ կազմուիր, թէ գլուխը չի՛նես՝ մէջքին գօտին կ'մնայ, գօտին չի՛նես զոյգ թեւով՝ գլուխը կ'մնայ անոլոր: Պարզ նօտրագիր «ք»՝ դիւրին է. ձեռքերը փորին կ'դնես, ուղղորդ մարմնին՝ գօտի՛ պէս կ'փակչի, կ'պատշաճի:

Օ՝ ողնոլոր, կռնակի վրայ գետնահար. ձեռքովը՝ ոտները բռնած՝ շեղ-բոլոր:

Յե՛ օտար է որքան որ՝ բայց ձի՛գ կանգնած՝ մէկ թեւը ոլոր դէպ գլուխ, միւսն ալ կողին՝ արմուկն ետեւ, ափն առջեւ:

Ահա թէ ո՛րն է Գիր-գրոցիկ-ը խաղերու մէջ, և թէ ի՞նչ պէս կը ձեւացուին իր մարդագրերը:

Այբուբենի տառերը կեղպարանող խաղակ-միտքը պիտի չմոռնար անշուշտ թւանշաններն ալ, — 1, 2, 3, ևն., զորս կը ձեւացնէ նոյն ճարտարութեամբ որքան նմանութեամբ:

164. Գ Մ Բ Է Թ Ա Խ Ա Ղ

Octogone, 10-15 հոգիով

Մարմնամարդական վարժութիւն մ'է աւելի՝ քան խաղ: Հինգ վեց հոգի թեւերնին իրարու ուսերուն վրայ ձգած ու զիրար ամուր բռնած՝ շրջանակաձեւ ամբարտակ մը կը կազմեն: Ուրիշ 3-4 հոգի ալ, համեմատաբար անոնցմէ թեթեւ ու մանրակազմ, կուգան՝ ոտքերնին անոնցմէ իւրաքանչիւրին ծունկերուն վրայ՝ իբր պատուանդան՝ կոխելով կ'ելլեն ուսերնուն վրայ կը կանգնին, զիրար թեւկից բռնած: Այսպէսով երկրորդ յարկ մը կը ձեւացնեն հիմնական ամբարտակին վրայ:

Երբ մի անգամ այսպէս կրկնայարկ զմբեթը կառուցուի, և շէնքը հաստատ պահուի, միահամուռ նշանի մը վրայ՝ մարդագրերը կ'սկսի անդգալի կերպով շարժիլ, տեղափոխուիլ, ինչպէս հեղուկալից գաւաթներով ծանրաբեռն շքասեղան մը տեղափոխես զգո՛յն ու անցո՛ւնց: Պարզ է թէ՛ երկրորդ յարկի ամբարտակը կաղմողներու կացութիւնն ամէն րոպէ վտանգաւոր է. առնաթեթեւ ձախլիկութիւն մը՝ և ա՛ա դժգոյն գետին պիտի տապալին: Վարիններուն ալ ուսի տուկունութիւն է պէտք որ կարենան իրենց բեռը կրել և չըկբիլ սրունքներուն վրայ:

Ներդաշնակ ուժերով կազմուած Գմբէթախաղ մը, վտանգաւոր ըլլալէ վ'դադրի: Յաճախ այս վստահութիւն ներշնչող գմբէթաշարի մը երկրորդ յարկին վրայ կ'բարձրանայ երրորդ մ'ալ՝ մէկ կամ երկու հոգիով, բայց այս պարագային՝ մերձակայ ծառերու շրջանակի մը ապաւինելու նախահոգութեամբ:

Երբեմն ալ, երկայրկանի գմբէթախաղին մէջ, հիմնասիւսները — առաջին յարկը ձեւացնողները — ըստ կամս կ'ձկնեն ծունկերը, կամաց մը կ'խոնարհին ու կ'ելլեն՝ իրենց հետ ցածցնելով գմբէթաշարը և վերստին նախկին հասակն առնել տալով:

Շրջանակաձևե գմբէթախաղէն զատ, կ'ձեւացնեն նաեւ պատի մը կամ ծառի մը երեսն ի վեր թեւամբարձ վերելքներ՝ մշկմէկու ուսին վրայ բարձրանալով: Յաջող ու վարժ եղողներ՝ ուսէ ուս բարձրացած կրնան ելլել չէնքի մը վերնայարկի լուսամուտները, և մինչեւ իսկ տանիքները:

165. Գ Ո Ղ - Տ Ո Ղ

La Marelle assise, 2 հոգիով

Այրերն ունին իրենց Նարաբ, Ճատրակը, Աղիւսախաղը (summa), Տօմիւօ, Բիլարդօ, Էն - Էն, մատաղատի մանուկներն ու պատանիներն ալ ունին իրենց Գիդ-գառը, Ճանխաղը, Տողը, և Գող-Տողը, որոնց համար ոչ ատաղձագործն է յոգներ, ոչ իրենք խաղացողները ծախքէ են ելեր, ոչ սրճարանի սեղանները ճոռացեր են իրենց վրայ խաղցող կրքոտ մօլիներու ձեռքին տակ, ոչ կառսօն-ը ծեծ է կերեր փաքօն-էն՝ ժամանակին թէյ չ'ապցնելուն, սիկարի կրակ չ'առնուն. ոչ քսակ է պարպուեր, ոչ տունը՝ կնիկ-տղաք ճրագ վառած, սեղանը դրեր՝ անյագ խաղամօլիկ հօրը կ'սպասեն, ոչ ալ վերջապէս խաղի ու զբօսանքի որոշ ժամերէն դուրս ժամեր են որ փճանան ի գուր:

Մանուկը ճշտապահ է, մերթ անհնազանդ թէ և՛ ալ կանոնաւոր է. չափաւոր են իր իղձերը, մոլութեան չի՛ տանիր իր զբօսասիրութիւնը. քիչով գոհացող, պարզին սիրահար և բաց օդին ի խնդիր՝ բնատուր խառնուածք մ'ունի: Եւ միթէ Բնութեան մէջ կ'պակսին միջոցներ՝ զբօսական ներկայացումներու:

Ըսի թէ՛ մանուկը տախտակ ճատրակ չունի՛, աթոռ ու նստարան չունի, ճախրաքաշ ուլունք (փուշ) չունի: Բայց չունեցածո՞վն իսկ շատ բան ունի: Ողջ մնան կամուրջի քարերը, գետնի սալերը, քարէ սանդուխի մասերը, փողոցադրան հանգստաքարերը (սաֆու), կամ, ատաղձ թափած՝ բե-

կոր տախտակներ, որոնց վրայ՝ սկալին հունէ մ'առնուած չոր կաւճահողի շերտ մը, պատէ փրթած գաճի կտոր մը, ածուխի մէ ծայր մը, գունատու կղմինտրի բեկոր մը, այս ամէնը պակսած ատեն՝ խիճն ու կոպիճը՝ շատ բնականօրէն գործածուելով՝ ուզուած խորշերը կ'գծուին, երբեմն անջնջելի բեւեռագիր նշաններու չափ սպրեկով...:

Պտտեցէք այգեւէտ մեր քաղաքին (Վան) բոլոր խոխոջածայն փողոցները, ու չադիր նայեցէ՛ք, միակտուր կարմնջաքարերուն վրայի փոշին փչեցէ՛ք, և պիտի տեսնէք գրէթէ ալէնո՛ւն վրայ ալ խաղաղիծերու անջինջ. խորաքանդակ հետքեր՝ իբր գերագույնց խօսուն պնակիտներ՝ բնատո՛միկ անգիր աղիւսախաղերու:

Երկու հոգիով, և իննական երկգոյն քարերով կ'խաղցուի Գող-Տողը, հետեւեալ ձեւով գծուած աղիւսակին վրայ. —

Կ'քաշեն քառակուսի գիծ մը, որուն չորս անկիւններն իրարու կը կապեն ծառ-խաչաձեւ երկու գծերով. ապա քառակուսիին չորս երեսներուն ճիշտ մէջտեղէն ալ կ'քաշեն զիրար խաչաձեւող երկու գիծեր: Այս է ամբողջ աղիւսակը՝ Գող-Տողին:

Ինը միագոյն քարերու տէրը նախ կ'դնէ քար մը՝ գծանկիւններէն մէկուն վրայ, կեղրոնական գծանկիւնէն զատ, որ կը կոչուի Աղա: Միւս ինը միագոյն քարի տէրն ալ իր կողմէն քար մը կ'դնէ, ջանալով միշտ մտնել հակառ'որդին քարերուն մէջտեղը, որպէս զի ան չկարենայ իր երեք քարերը դնել մէկ գծի վրայ, — ճող չի՛նել:

Երբ մէկը յաջողի իր 3 քարերը մէկ գծի մը վրայ չարել՝ իրաւունք կ'ունենայ հակառ'որդին շարած քարերէն իր ուղած մէկ քարը վերցնել-դնելու աղաին մէջ: Այս կերպով անդամալուծած կ'ըլլայ անոր ուժերը: Աւելորդ չըլլայ ըսել իբր պարզաբանութիւն թէ՛ գծահանգոյցներուն վրայ քար դնելը մէկընդմէջ կարգով ըլլալուն՝ խաղը շահիլ շատ հեշտ է, երբ մանաւանդ գոյգ խաղցողներն ալ հմուտ ըլլան:

Խաղը վերոյիշեալ ձեւերուն համեմատ կ'շարունակուի,

մինչև որ մէկ կամ միւս կողմը յաջողի հակառակորդին 9 քարերէն մեծ մաս մը, կամ բոլորն ալ աղախն մէջ դնել և խաղը չահիլ:

Տեսնել նաև ՏՈՂ. 212:

166. ԳՈՄՇՈՒ ԿՈՒԻԻ

Գիւղական խաղախարհի յատուկ այս ցլամարտը, ընդարձակ դաշտի կամ մարգագետնի մը վրայ հանդիսադրուած, մէկն է այն կրկէսային հին խաղերէն՝ որոնց յիշատակութիւնը կայ որքան Աթէնքի, Հռոմի կամ Պոմպէի խլեակներուն՝ նոյնքան մեր նաւասարդի չող օրերուն պատմութեանը մէջ. — «... զՎաղեն եղանց և զՎագեն եղջերուաց»:

Երկու հոռիկու գոմէշ — կոսան —, մէյմէկ ուսի կամ հաւնիւսի խնամուած լծկաններ՝ երբ երկուստեք համաձայնութեան մը վրայ դաշտ հանուին՝ դէմ դէմի, աչքով զիրար չափելով, պոչերը խաղցնելով գալարելով վեր տնկելով կու գան կ'ձօտենան, զիրար կ'ստուգտան, կը փրնչփրնչան, կ'զատանան նորէն կուգան. կոտոշ կոտոշի՝ կ'բախի խաւ չըխկոցով մը. ետ կ'քաշուին, երիշ կ'քաշեն ու նորէն սոսկալի թափով կ'խոյանան կը ցլանան իրարու դէմ, ճակատ ճակատի, ուռնգերը փնչփնչալէն ուռած, աչքերը կապիճներէն դուրս՝ կկոցուած, առջեւի սրունքնուն վրայ ետեւիները պոչն ի վեր քլրակերպ ողնած՝ մկնային ամբողջ ուժերը դէպ ճակատ չեշտակի մղելով:

Ահարկու է տեսարանը. վիթխարի կատաղի գոմէշները փրփրած ու մոլեգին՝ կ'խուժեն իրարու վրայ, սոսկալի թափով կ'ընդհարին, չրախկ չրո՛ւխկ կ'զարնեն իրենց լայն ու հաստարմատ կոտոշը՝ կոտոշի, կ'հեռանան ու նորէն կ'բախին երկու վահանակուռ մարտիկներու պէս, և խո՛ւլ չըբխկոցը կ'վերնայ՝ «որպէս կոփիւնք վահանաւորացն», կամ բախիւնը զրահաւոր մարտանաւերու:

Մարտնչող կատաղի՝ գոմէշները, մէկը միւսէն աւելի, ճիգ կ'ընեն զիրար զգեսնելու՝ կոխելու, կոտոշներուն ահաւոր շեղիւր միմեանց կուրծքը խոթելու. պատառ ու հերձ՝ բանալու: Վայ այն գոմէշին որ իր թանձրասպար կուրծքը դէ՛մ թողնէ՝ արիւնախանձ ախոյեանին վարագազօր կոտոշներուն: Բայց այնպէս դիւրութեամբ, մէկը միւսին առաջ չի՛ բանար իր կուրծքը. ողնայարին ու հսկայ գլխուն ամբողջ ուժովը կ'մարտնչին յամառ. ետ քաշուիլ կամ ետ քաշել-տալն անհնա՛ր. երկուքէն մէկուն պարտութեամբ միա՛յն պիտի վերջանայ կռիւր:

Կ'տեսնես որ նոր թափով մ'իրարու վրայ փլած-կքած մէկ պահուն՝ երկուքէն մէկը կ'յաջողի վերջապէս իր կոտոշը կառնցնել մէկային ծունկերուն, միւսն ալ ըսպէ չի՛ կորսնցնէր, վարպետ ու թափ շարժումով մը կեռ կոտոշները կը ձգէ մէկային ծունկերը կ'բռնէ. այս ձև կոտշամարտին Շառախիակ քոյկը (չարափակ նետել) կ'ըսուի, որ մարտնչող ցուլերուն շունչ առնելու պահիկ մը կ'տրամադրէ բնականօրէն:

Այոպէս կոտշագոյց՝ մոլեխանձ կուռնները կ'փրնչան կը փրնչփրնչան. կճղակներուն տակ փոխացած գետնին փոշին վեր հանելով, զիրար կ'չափչփեն, պատեհ ըսպէն գտնելուն պէս ետ-ետ կ'ընկրկին, երիշ կ'քաշեն ու նո՛ր սոսկալի կատաղութեամբ մը կ'գահավիժին իրարու վրայ: Ահաւոր ճայթիւն մը, և կ'տեսնես որ երկու կուռններէն մէկուն կոտոշը թռա՛ւ, ձո՛յլ արիւնը ցայտելով: Օրհա՛սն է հէգ կոտշագուրկ գոմէշին՝ եթէ մարտադիր հանդիսական տէրերը հասնելով չաղատեն զանի կատղած գոմէշին ձեռքէն:

Յաղթական ցուրը յաղթանակէն արբիւռ ու կուրցած՝ ա՛նպայման կ'սպաննէ, ժահրալից սոսկալի կոտոշները փորը կ'մխէ յաղթանարին, եթէ ան կենայ տակաւին, դէ՛մ դնելու միտ կոտոշներովը, կամ մէկը թռած՝ միա՛կ կոտոշով մը: Պարտեալ գոմէշն իր կաշին ազատելուն միայն կ'նայի, ալ չի կենար, բոլոր թափովը կ'փախի, յաղթականին կատաղի հետապնդումին առաջ սարսափուն, մինչև որ ինքզինքը նետէ

դռնէ մը ներս, որ վրան գոցուի ու փրկէ զինք՝ մոլեգին դահիճին սո՛ւր դաշոյն-կոտորէն:

Եթէ գոմշամարտը բաց դաշտի մէջ է որ կը կատարուի՝ այն ատեն վա՛յ պարտուողին, որքան դաշտն ունի սահման, այնքան թափով կ'նշարձէ յաղթականը, մինչև որ ան իր զօնին թանձր մորթին մէջ կոտորչեցուն սուր չեղփը մխէ, զգետնէ:

Ինչ տարբերութեամբ, բայց համեմատաբար չա՛տ մեղմութեամբ տեղի կ'ունենայ նաև Քօջու կոխը (խոյամարտ), որուն տեսարանը նոյնքան գեղեցիկ ու հաճելի է՝ որքան զոմշու կռիւին՝ անարկո՛ւ:

167. Դ Ղ Է Զ

3 հոդիւր

Սիրուն և հետաքրքրաշարժ նմանախաղ մը, մեղրալից փեթակէն խորիսի յափշտակողներուն դէմ՝ մեղուններուն (ղը-ղէզ) բացած պատերազմին վրայ ձևուած:

Երեք հոգիով կ'խաղան: Մէկը կ'կենայ մէջտեղը, ոտքերը կրցածին չափ իրարմէ բացատած, գլխին՝ գդակ մը, և ձեռքերը փողածև դրած բերնին դէմ՝ մեղուի բզզա՛ծայն հանելով.— Դղէ՛զն է:

Միւս երկուքէն մէկն իր աջ կշտին, մէկալը ձախ՝ նոյնպէս ոտքերնին բացած, ոտք-ոտքի մէ՛կ գծի վրայ կը կենան և Դղեզի կողմի ձեռքերնին անոր գլխուն վրայ երկրնցում՝ պատրաստ կը բռնեն, մինչ միւս ձեռքերնին ալ Դղեզի կողմի երեսուն դրած են՝ անոր տալիք ապտակախայթերն ընդունելու:

Այս դիրքով ուղիղ գծի մը վրայ տեղաւորուելէ ետք՝ Դղեզը (մէջտեղի կեցողը) ձեռնափողէն տըզտըզոցներ արձակելով մէկտեղ՝ պատեն մէկ րոպէին չօ՛փ...՝ ապտակախայթ մը կուտայ քովից ընկերներէն մէկուն՝ երեսին վահանաձև

բռնած բաց ափին, և անմիջապէս կ'ձկի դէպ ասաջ իր ոտքերուն միջոցին մէջ, խուսափելով այսպէս իր գլխուն տըր-ուելիք վերահաս ապտակէն, և իր գլխարկը թոցուելէ՝ պահպանելով:

Այսպէս, երթալով՝ խաղն աւելի կ'տաքնայ, կ'ոգեւորի՝ Զարախայթ, դղեզը կ'դըզայ, կ'բզզայ, խայթ ու ապտակ կ'չուայլէ աջ ու ձախ, արիւն քրտինք մտած, և կողմնակաց հէգ՝ յափշտակչներուն ափամէջերը մզմզսացնելով իր շաչուն, շլիփո՛ւմ claque-ին—չորս ախպեր մեկ հօրօխպեր-ին—տակ:

Որքան ատեն որ քովից խաղցողներէն մէկ կամ միւսը դղեզին գլխէն գլխարկը թոցնել յաջողած չէ՝ ան իր հարուածները կուտայ աջո՛ւ-ձախու, տղալով-տղվալով, մերթ մէկին մերթ մէկալին ականջին դէմ իր ձեռնափողը պարզելով ու բզբզալով ա՛յն տեսակ ջղագրգիւ շու՛թափութեամբ մ'և ժխորուն բզբզոցով մը՝ որ դուն կ'ըսես մեղունոցի մ'ակ-ին դիմացն են՝ մեղուակուի մ'ի տես: Ոգեւորութիւնն ալ այսպէս կ'ըլլայ... մեղուաջան, մեղուաձան, մեղուական:

Մէջերէն, այսինքն կողմնակաց մեղուամարտերէն ո՛րն որ յաջողի վերջապէս ապտակայթ մ'ուտելուն հետ մէկտեղ՝ Դղեզին գլխուն վերեւ Դամկլէսի սուրին՝ նման պատրաստ կախ-բռնած ձեռքովն անմիջական և անվրէպ հարուած մ'իջեցնել, ու գլխարկը թոցնել՝ ան կ'անցնի մէջտեղ՝ Դղեզի դերը խաղալու, և Դղեզն ալ անոր տեղը կ'փոխադրուի, այս անգամ ինքն սպասելով և ուտելով նոր ու գրգռուն Դղեզին աղուոր ապտակախայթերը, կսկծացնող համբոյրները...

Տաքարիւն ֆրանսացի մը, ի տես այս աւիւնոտ խաղին, շուտով պիտի ըսէր.— «Jouons une bonne partie de l'Abaille!»:

Դղեզ բառը՝ գաւառաբարբառով կ'նշանակէ մեղու, և առնուած է, գուցէ, մեղուն հանած «ղը՛ղ», «ղը՛զզ» ձայնէն:

168. ԵՂՈՒՆԻԿ ԽԱՂՅՆԵԼ

2 - 3 - 4 հոգիով

Աղաւնի թռցնելու սովորութիւնը շատ հինէն ի վեր ծանօթ է թէ՛ կրօնական և թէ՛ թղթատարական պաշտօններով: Հանդիսական տօներուն աղաւնի թռցնելը՝ յիշուած է մեր սրբազան մատենագիրներէն, և ուղեւոր աղաւնիներ (pigeon voyageur)՝ ամէն դարու պաշարեալներուն թեւաւոր թղթատարներն եղեր են:

Առաջին սովորութեան մնացորդն է մեր բնիկ խաղաշխարհին վրայ երեւցած Եղունիկ խաղցուցելու զբօսանքը: Եղունիկ խաղցնելը պատաւոր զբօսանք մը ճանչցուած չէ՛ բնաւ՝ կամ ա՛յն պատճառով որ փողոցային կարգ մ'անգործ թափառիկներու արհեստն է եղեր վաղուց ի վեր, և այդ երեսէն ժողովրդի աչքին յարգէ ինկած, և կա՛մ թէ՛ այս զբօսանքը ժամանակի ընթացքին լքուելով-լքուելով մնացեր է այդ որոշ դասակարգին ձեռքը:

Այստեղ ծանօթ եղող կապտագոյն վայրի աղաւնիէն (հաւփալ, եսքանի եղունիկ) զատ՝ կայ մասնաւորաբար ազնիւ ցեղ մը ընտանի աղաւնիի, ճերմակ ճլպտուն, թուխ փետուրներով, փնջափետուր գլխով ու սրունքներով, որոնք կը կոչուին *Siorի(կ)* եղունիկ, և ասոնք են որ կ'թռցունին:

Տեսակ մը մոլութիւն ալ աղաւնեսիրութիւնն է, զոր կ'ունենան ոմանք, և կ'պահեն կ'սնուցեն յատկապէս գեղեցիկ աղաւնիներ՝ իրենց աղաւնոցներուն մէջ: Այս հոգածու խնամքներուն պատուով կատարեալ կ'ըլլայ՝ երբ զանոնք կապոյտ երկինքն ի վեր թռցնելով՝ անոնք ճախրեն-ճախրեն ու նորէն զան իջնեն իրենց թառը թառին:

169. ԵՌՈՍՏՈՒՄ կամ «ԻԻԶԱԴԸՄ»

Le Saute-mouton, 5-10 հոգիով

Պատանեական խաղերու մէջ առաջին կարգի վրայ աթոռունեցող խաղերէն մէկն ալ է՝ Իւչադըւ-ը, զոր ես պատշաճօրէն թարգմանեցի *ԵՌՈՍՏՈՒՄ*՝ խաղին ոստմնական ձեւէն առնելով:

Սրունքներն ամրացնող, ճիւղ ու ջիղ բացող, մարմինը ջլապնդող մարմնամարդական առնացի խաղ մ'է ԵՌՈՍՏՈՒՄը, որ ամէն դպրոցականի զբօսավայրին և ոչ-դպրոցականի խաղավայրն եղող կանանչ մարգերուն վրայ միշտ թարմ ու անմոռ յիշատակներ կ'ծլեցնէ իր ապագայ պայքարի՝ կեանքին դժնդակ բոպէսներուն իբր սփոփ:

Այս խաղին ֆրանսերէն *Saute-mouton* բառին ծագումը չատերու յայտնի է թէ՛ կուգայ Փանիւրժի (*Panurge*) ոչխարներու առակէն, որ որքան ալ իմաստով ու ծագումով մերինին անմասն՝ քայց խաղաձեւովը նման կուգայ:

Ա՛յա՛ այստեղը խաղցուածին նկարագրութիւնը. —

Հինգ-տասը խաղընկերներ, խաղավայրին երկայնքին գետինը կ'դնեն ցատկելու սահմանագիծը որոշող նշան մը, — առուեզրէն պնդեցող մարգի կտոր մը, կամ կուց մը հող —, որ կը կոչուի փոխտուր կամ փոխտուրիկ՝ կակո՛ւղ, փոխտուրը կ'ալուին համար: Ապա իրենց ցատկումին ուժ տալու նպատակով հեռուէն երիշ քաշելով կ'վազեն կուգան՝ փոխտուրին վրայ ոտք կոխելով կ'ցատկեն երեք ոտիւն անդին: Ո՛վ որ այս սկզբնական ձեւին մէջ ամէնէն ետ մնայ, այսինքն ամէնէն քիչը ցատկէ՝ ան կ'ըլլայ առաջին կացողը: Սա՛ փոխտուրիկէն քանի մ'ոտք անդին, քայլաբաց կը կզուի ձեռները ծունկերուն կռթնցուցած, և իր կռակին վրայէն ցատկելու կուգան միւսները կարգով. — Նախ կուգայ ամէնէն աւելի շատ ցատկողը որ կը կոչուի Պապ: Անոր ետեւէն՝ իրմէ վերջ ամէնաշատ ցատկողը որ է Պապախպեր, և այսպէս շարիշար մինչեւ վերջինը, որ պատշաճօրէն Նախիր լշող կը կոչուի:

Ամէն անգամ որ Պապը երիշ քաշելով վազէ, փուսփուսին վրայ ոտք կոխելով ձեռները զարնէ կացողին կռնակին վրայ, և ոտները ձիավարիկի պէս բացած միւս կողմը ցածէ՝ կացողն իր կեցած տեղէն կ'առաջանայ մինչև Պապին ցատկած-իջած տեղը: Պապախապէրն ու իր հետեւորդներն ալ պարտաւոր են փուսփուսիկէն մինչև Պապին կտրած միջոցը ցատկելով-անցնիլ՝ կացողին կռնակին վրայէն:

Եթէ խաղը կենալով կամ կախով որոշուած է՝ խաղցողներն իրարու հետէ կարգով պարտին կենալ, և այս կերպով ամէնքն ալ իրենց կարգին կ'ըլլան Պապ, Պապախապէր, Նախիր շող ևն.: Իսկ երբ խաղը զոռով (բռնի) է, այսինքն եթէ որոշուած է որ ամէն անգամ Պապին ցատկելէն ետք՝ փուսուսիկէն հեռացող կացողին կռնակէն՝ մինչև յետին ձիգ թափողն ու ցաակել կրցողն՝ ազատուի, և տկար մնացողը միայն կենայ՝ այնատեն ցատկելու մէջ տկար եղողը՝ կացող կ'ըլլայ: Այս վերջին ձեւին մէջ յաճախ կրնայ պատահիլ որ Պապը, — ամէնէն առաջ ցատկելու կարգն ունեցողը —, տկար ելլէ և կենայ, կոչուելով Պապխաղու:

Այս խաղին տարբեր նմոշներն են նաև ԱՅԲԵՆԳԻՄ, ԷՐԿԷՆ ԷՇ, ՍՕԼՓՈՒՆՈՑԻԿ ևն., զոր տեսնել իրենց կարգին՝ թիւ 154, 172 և 209:

170. ԵՌՈՑԻԿ կամ ԵՌՈՑ ԹՕՓ

La Balle empoisonnée, 6-8-10-20 հոգիով

Մազազնաւակը, որու մասին խօսեցանք ԹՕՓ-ի կարգին (թիւ 82), հոս նորէն առարկան է խաղի մը, որ ո՛չ նուազ չահեկան կ'ընծայէ զրօսավայրը՝ խաղակարօտ դպրոցականին...

Գետնի վրայ, սեպէ թէ 4 քայլաչափ արամագծով բոլորակ դիծ մը կը գծեն, խաղին ներսը ձեւացնելով, ապա երկու խումբի բաժնուած՝ խաղցողներուն մէկ խումբը կ'մնայ

այդ գծին մէջ, — ներսը, և միւս խումբը գծէն արտաքս՝ — դուրսը:

Իրսիններէն մէկը՝ մազազնաւակը (թօփ) ձեռին՝ կ'մօտենայ, և գնաւակը կամայ մը կ'նետէ ներսիններէն մէկուն: Երբ գնաւակը վար իյնալէ ետք գլորուի և բոլորակ գծին մէջ մնայ՝ ներսիններէն գնտահար ընկերը (ա՛յն՝ որուն ձգուած էր գնաւակը) կ'առնէ գնաւակը, և կ'աշխատի զարնել-դպցընել դուրսիններէն մէկուն՝ խաղը շահելու համար:

Եթէ դրսէն ներս տրուած գնաւակը վար գլորուելով՝ բոլորակ գծէն դուրս ելլէ, գնաւակ տուողը պարտաւոր է գալ-վերցնել խաղազնաւակը, և ձգելով հակառակորդին ձեռքին մէջ, փախչիլ որքան հնար է օձապտոյտ, ուր-մոլոր ճամբով, իր ետեւէն նետուելիք գնաւակին հարուածէն խուսափելու համար: Եթէ հարուածը վրիպի՝ դրսինները վերստին կ'առնեն թօփը և կ'նետեն ներսիններէն մէկուն վրայ. որին որ դպաւ՝ ան կը նստի, կ'ըլլայ կնիկ, և ա՛լ իրաւունք չունենար իր ընկերներուն օժանդակելու՝ մինչև խաղին նորոգումը:

Ներսինները դուրս, և դրսինները ներս՝ ա՛յն ատեն միայն կրնան փոխուիլ՝ երբ մէկին կամ միւսին ուժերն ամբողջովին ոչնչանան:

171. ԵՌՈՒՏՕԶ կամ ՕՌՏՕԶ

Les Fers ou le Guénif?, 8-10-15 հոգիով

Խաղավայրին վրայ բոլորակի կ'պուպուզին տասնեակ մը խաղակիցներ:

Երկու հոգի ալ, մէկը հալածող, միւսը փախչող ըլլալով՝ մէկը մէկալին առջեւէն կ'փախչի՝ բոլորակին շուրջը պտըտելով: Եթէ հալածողն հասնի փախչողին՝ կ'ցատկէ անոր կռնակը, կ'հեծնէ. սա պարտաւոր է զանի չալկած չըջեցնել պազողներուն կազմած բոլորակին շուրջը՝ մէկ անգամ: Այս

չըջեցումին ատեն, հեծնողը կ'աշխատի ձեռքով դէպ առաջ հրել հեծնողը և կռնակէն վար դէպ ետ ցատկելով փախչիլ, հետապնդելով անկէ: Այսպէս ընել եթէ յաջողի հեծնողը՝ վազելով կ'դառնայ բոլորակին շուրջը, միշտ հետապնդելով միւսէն, որուն ձեռքէն կրնայ ազատուիլ միայն ա'յն ատեն՝ երբ հասնի մատը տայ պղզողներէն մէկուն: Սա անյայպաղ վեր կենալու է՝ իր տեղն անոր (զինք ձեռնահարողին) տալով, իսկ ինքը կ'դառնայ հալածուող, և հակառակ կողմէն — դէմէն — կ'հետապնդուի անկէ՝ որ քիչ առաջ հալածող էր:

Այսպէսով խաղը կ'շարունակուի՝ բոլորակին շուրջը հակառակ գծով, — աջէն ձախ, կամ ձախէն աջ — դառնալով: Նորէն հալածողը կ'ջանայ ցատկել փախչողին կռնակը, փախչողը հեծնուելով՝ չհեծնողը կ'շրջեցնէ բոլորակին շուրջը. սա այս միջոցին կ'ջանայ վար ցատկելով փախչիլ և մէկը վեր հանել, ինքն անոր տեղը նստիլ: Ելլողը շարունակելու է նոյն խաղը:

Եթէ բոլորակին շուրջը հալածումին ատեն՝ հալածողը թէ՛ հալածողը ինքզինքնին ձգեն բոլորակէն ներս՝ ռոցըցոյ՛ֆ կ'ընեն, այսինքն գլուխը կ'զարնեն ուրիշի մը յետոյքին:

172. ԷՐԿԷՆ ԷՇ, Ա.

Saute-mouton á la poursuite, ուզում էշիֆ

2 - 5 - 10 - 20 - 30 հոգիով

Իրիկն էշ անունով ծանօթ այս խաղաշարքը՝ Եռաստումի տարբեր տեսակներ են, աւելի քիչ ղնդերային ուժի կարօտ, և նուազ յոգնեցուցիչ: Այս առաջին կերպը կ'խաղան ա'յսպէս.

Իրարմէ քիչ միջոցներով — քայլաչափ, երկքայլաչափ — հեռու, կարգով մէկ գծի վրայ կ'շարունակեն խաղացողները՝ կուգ կեցած դիրքով: Եւ հիմա, այս մարդաշարին մէկ գլխէն

սկսելով մինչև միւս գլուխը իրարու վրայէն կ'ցատկեն նոյն կողուղները, և իջնելով՝ ոտք կոխած տեղերնին կը կենա'ն (կը կզուին) դարձեալ: Այսպէսով չլթայաբար մէկը միւսին կռնակէն ցատկելով ու կենալով՝ խաղն ու կացող մարդաշարը կ'երկնայ կ'շարունակուի, ինքնին կ'տեղափոխուի՝ մինչև որ կէտի մը հասնելով՝ այս անգամ հակառակ գլխէն ցատկեն և ձուլուած երկին էշը դէպ ա'յն կողմը ... քչեն:

Պարզ է թէ՛ այս խաղին մէջ կացողն ու թռնողը (ցատկող) կարգով բոլոր խաղացողներն ըլլալով՝ խաղանունին էջն իրենք են առանձին-առանձին, և երկին էշ՝ ամէնքը միասին: Էշ մը՝ որ երկա՛ր է, որ միշտ կ'երկարի, խաղա՛վայրին մէկ գլխէն մէկալ գլուխը կ'տեղափոխուի, յառաջատուական նորոգումով, որուն ֆաւրիստոյին ողնաշարներէն կազմուած իրանն ամբողջութեամբ միւսնոյն դիրքով չի՝ տեղափոխուի իր ոտքերուն վրայ, այլ՝ ողնաշարին — մարդաշարին — ամէն մէկ օղակուկը — կացողը — ետեւէն կը կտրի, կ'ցատկէ իրմէ առաջ եղողներուն վրայէն, և յառաջակարգ օղակին — կացողին — առաջը կը կենա'յ շարքը շարունակելով: Այս ցատկողին միւսնոյն կերպով կ'հետեւի իրմէ ետք եկողը և իրմէ առաջ կը կենայ, երբոր մ'անո՛ր ետեւէն և անո՛ր առջեւ. չորրորդ, հինգերորդ, վեցերորդ ցատկողներն իրենց կարգին:

Այսպէս, դիւրին է նկատել թէ, խաղացողներուն մէջ աստիճանի, կարգի խտիր չկա'յ, նախակարգ ցատկողը կը կենայ, ուրիշ մ'անո՛ր ետեւէն, ուրիշ մ'ալ՝ անո՛ր, և փոխընդփոխ, կարգով ամէնքն ալ իրարու կռնակը կ'ցատկեն, իրարու քով կացո՛ղ կ'ըլլան յաջորդաբար, կազմելով այսպէս խաղական զուարճալի և եղական Երկայն էշ մը, որ գոյութիւն աւնենալէ կ'դադրի երբ խաղացողները ոտքի կենալով մարդանան ...:

173. ԷՐԿԷՆ ԷՇ, Բ.

Le Cheval fondu, 4 - 6 - 8 - 10 հոգիով

Էրկեն էշի այս երկրորդ կերպն աւելի դժուար, վտանգաւոր, մեջխտող (մէջքը խախտող. հատող) խաղ մ'է:

Խաղցողներն երկու խումբի բաժնուած, մէկ խումբին ընկերներէն մին՝ կռնակը պատի մը տուած կը կենայ, կամ կոճղի մը վրայ կ'նստի, և միւսներն իրարու ետեւէ կ'շարուին իր առջեւը, կզուած և ռո-զրուիս (մէկին գլուխը միւսին յետոյքին դառն) դիրքով:

Մէկայ խումբին ընկերներէն մէկը կ'վազէ կուգայ՝ ձեռքը վերջակարգ կզուողին կռնքին զարնելով՝ կ'ցատկէ չոքէ-չոք կ'առաջանայ մինչև նախակարգ կզուողին քամակին վրայ, և չոքած կ'մնայ: Իր միւս ընկերներն ալ ի՛ր ետեւէն կուգան կ'ցատկեն՝ ետեւէ հտե կզուածներուն կռնակին վրայ կ'չոքին՝ զիրար բռնած: Վերջին ցատկողը վերջի կզուողին կռնակն ելլելուն պէս՝ մէկ շունչով համրելու է մէկ, երկու, երեք՝ մինչև երսուն: Եթէ յաջողի՝ կրկին իրենց է խաղը, հակառակ պարագային՝ խաղը կ'անցնի միւսներուն: Այս անգամ ցատկողները կը կենան նոյն ձեւով, և կապողները կ'ցատկեն խաղին կանոններուն կրկնութեամբ:

174. ԷՐԿԷՆ ԷՇ, Գ.

Le Cheval fondu, 3 - 5 - 10 հոգիով

Խաղցողներէն մէկը քուէով Պապ կ'ընտրուի, ուրիշ մը էշ, երրորդ մ'ալ հեծնող, (որոնք խաղի ընթացքին դերերնին կ'փոխեն կարգով):

Պապը կ'նստի կոճղի մը կամ նստարանի մը վրայ, կամ այնպէս ոտքի կը կենայ: Էշը կուգայ՝ գլուխը կ'ծռէ Պապին ծունկերուն վրայ կ'դնէ՝ ուսերէն բռնուելով անոր կողմէ:

Էշն իրեն համար որ և է նպարեղէնի — չամիչ, ընկոյզ, թուզ եւն. — անուն մը որոշած կ'ըլլայ, զոր կ'յայտնէ միայն Պապին:

Հիմա, խաղն ըկսելով, հեծնողը կու գայ կ'ցատկէ էշին կռնակը, և իրեն ու Պապին մէջ՝ տեղի կ'ունենայ հետեւեալ տրամախօսութիւնը: Հեծնողը կ'հարցնէ, Պապը կ'պատասխանէ. —

— «Է'ց»:

— «Էսմա'հ'ց»:

— «Էց տո'ւ տանեմ Պա'ղէ'ց»:

— «Ի'նչ պո'ռնաս պիտե'ս»:

— «Չամի'չ», կամ «Ամբո'ւ» կամ «Նո'ւն»⁽¹⁾:

Եթէ տուած նպարեղէնին կամ միրգին անունը ճիշտ էշին առած անունն է՝ կ'մնայ հեծած ու կ'վերսկսի նոր հարցումին՝ այս անգամ էշին Պապին հետ զաղտնաբար ընտրած նոր անունի մ'ի գիւտ: Իսկ եթէ էշին ունեցած անունէն տարբեր նպարի մ'անունը տայ՝ ինք հեծնողը կ'իջնէ կ'դառնայ էշ, իր դերը թողով պահ մ'առաջ էշ եղողին. կամ եթէ 3 հոգիէ աւելի են խաղցողները՝ կարգը որո'ւն որ ըլլայ՝ անոր:

175. ԹԻՍ-ՄՈՒՐՈՒՍ

4 հոգիով

Այնքան պատշաճ անուն՝ խաղցուած խաղին՝ որ մարդ չի՝ գիտեր ինչպ' թէ զարմանայ: Խաղին ձեւն այնպէս է որ ճշտիւ թիւը կ'առնէ մուրումին:

Չորս հոգի, երկուքական հոգիով կ'խաղան այնպէս. —

Երկու ընկերները ծունկերնին ծալած՝ գետինը կ'նստին, թեւերնին ալ ծալելով ծունկերնուն վրայ, և իրարու հակա-

(1) — «Է'ց» = «Էշմա'հ'ց» — «Էշը տո'ւր տանիմ Բա'ղէ'ց» = «Ի'նչ բառնաս բերե'ս» — Չամիչ. Ամբո'ւ, Նո'ւն:

աւ'կ զիրքով, — մէկուն գլուխը միւսին յետոյքին կողմը, փետրվարի ձուկերուն նման: Միւս երկու ընկերներն ալ, նոյն ուղղութիւն զիրքով, երեսի կողմէն զիրար կ'զրկեն, այնպէս որ՝ մէկուն ոտքերը մէկային վիզը չըջապատուծ՝ թեւերով ալ զիրար գրկած ըլլան:

Խաղին սկսելու համար, քովէքով գետին պառկած երկուքին վրայ՝ իր մէջքովն իյնալու կուգայ կայնող զոյգէն ա'յն որ ոտքերուն վրայ կանգուն՝ զլիւիվար գրկած ունի իր ընկերները: Անկումը տեղի ունենալուն պէս՝ այս անգամ զլիւիվար եղուն ուղիղ զիրքի մէջ գտնելով ինքզինքը՝ ուժ կուտայ իր ոտքերուն, կ'զրկէ իր ընկերը, և ոտքի ելելով, զլիւիվար ընկերն վզէն կախ՝ կ'գառնայ ու մէջքովը՝ քազլա կ'զարնէ պառկողներուն կոնակին վրայ:

Այսպէս, փոխիփոխ մէկը կանգնելով միւսը զլիւիվար զիրքի մէջ կ'մնայ, և քազլա զարնելով՝ միւսէն կ'զրկուի զլիւիվար, մինչեւ որ պայմանուած թիւը լրանայ: Այս անգամ պառկող զոյգն է որ կ'ելլէ, մէկզմէկ փետրվարի ձուկերուն զիրքովը կ'զրկէ, և միւսներուն գետնատարած կըռնակներուն վրայ թազլա կ'զարնէ՝ մէկ աւելի:

Յառաջատուական խաղակա'ն կանոն մ'ալ հո'ս կայ, ինչպէս կը տեսնուի. զի խաղը քա'նի շարունակութիւն թազլա զարնողներն ալ իրենց նախորդներու զարկածէն մէկ աւելի կ'զարնեն: Այսպէս, մէկ անգամէն սկսելով, երկու, երեք՝ մինչեւ տասնի՝ կ'հասցնեն թազլաներուն թիւը. երբ այլեւս չափազանց պարտասած ու քրտնած՝ «շո'ւ օյունունն աւփալի բիթի» ըսին ու վերջ տան խաղին:

Ինչպէս տեսնուեցաւ՝ Թիւ-մուրուս կոչուելուն պատճառն ա'յն է որ, մէկը միւսէն գրկուած ատեն՝ իր կզակը, այսինքն մօրուարձակը, կ'զպչի անոր յետոյքին, և անորն ալ իրեն՝ փոխադարձաբար, ինչպէս նաեւ պառկող զոյգը աջ-ձախ քովէքով կզուելով՝ մէկուն գլուխը միւսին յետսակողմին կ'հաւասարի:

176. ԹՈՒՂԹ ԿԱՄ ԹՂԹԱԽԱՂ

Jeu de Carte

Տոհմիկ խաղ ու ժամանցներու կարգին կարելի է դնել խաղ մը, որուն նիւթն ալ ծագումն ալ տարախարհիկ կամ եկամուտ է մեղ համար: Հարկ չկայ սպասելու որ իրաւունք տուող մ'ըլլայ այս հարցիս: Բայց որովհետեւ արեւմտեան խաղախարհի այս տիեզերածառալ և վատախտարակ խաղը, քաղաքակրթութեան բարոյական այս մանրէն, վարակեր է՝ բառին լայն իմաստովը՝ բովանդակ մարդկութիւնը, ո'ւր որ կանաչ կամ անկանաչ սեղան մը կայ, ո'ւր որ Բնութեան կանաչին ճաշակը չկայ, ո'ւր որ՝ եօթնցէ'ն բռնէ՝ մինչեւ քիչը, կամ խախտիչէն ելի՝ր մինչեւ քրաւիյա, յիւրիւքսի, պիզի, փիլիք, փոռփա, քիտիք հասկցող ու խաղցող կայ՝ գոց աչքով անցնիլ չըլլար անոր քովէն, գոնէ՝ տոհմայնացած մէկ-երկու տեսակը յիշել հարկ կ'ըլլայ:

Բացայայտ է թէ՛ այս կործանարար խաղը, ամէն հասակի և ամէն քսակի մատչելի, նաեւ ամէն մոլութեան բոյն դառնալու յոռի յատկութիւնն ալ ունի: Օղի պէս ամէնուրեք է, ծայրայեղութեան տարուած պարագային՝ անոր պէս ապականիչ, անոր նման կաղժաւեր, անոր չափ ևս անհրաժեշտ է դարձեր՝ ըսելու չափ առաջ ալ թէ երթամ՝ դարուս նկարագիրը չափազանցած չեմ ըլլար: Թղթախաղ, թղթախաղ՝ ամէն տեղ, ամէն հասակի ու տարիքի մէջ, ամէն բանէ վեր, ամէն բանէ առաջ ու վերջ...:

Միջազգային քաղաքակրթութեան մէջ ոչինչ այնքան շուտ կ'փոխանցուի՝ որքան խաղը: Ան հեռագրի թեւերով կ'փոխադրուի կարծես. նորոյթէն առաջ կ'քալէ, հնութեան չափ հին կ'մնայ. միշտ պատրաստ ու անեղծ, մանաւանդ սա թղթախաղը՝ որ նորոյթէ իյնալու դէմ պահպանակ (թալիսման) ունի կարծես:

Ալ ինչո՞ւ մեղադրենք մեր պղտիկները, երբ անոնք ալ

ձեռք մը թուղթ գտնելուն պէս՝ կ'նստին և կ'խաղան Իրեֆ թղթէն, Քրքնա, Կոյիկ, կամ ուրիշ մէկ կերպը՝ իրենց գիտցածներէն:

Եթէ չատուոր (4-6-8 հոգի) են՝ սեւ-կարմիր կ'խառնան, կամ թուղթ կ'փաշեն, և ընկերներ որոշուելէ յետոյ՝ մէկմէկու թուղթերը փոխադարձաբար կ'sտանեն (կ'նային) ու կ'սկսին խաղալ: Իսկ եթէ երկու են խաղցողները՝ կ'քրքրեն թուղթը, կը կարեն, կ'ցրուեն, և կ'տանին ու կ'տարուին:

Գուցէ աւելորդ չըլլայ ստուերագիծն ընել վեր յիշուած երեք կերպ տեղական թղթախաղերուն, որոնց մանրամասնութիւնները կրնան արժէքէ զուրկ չըլլալ:

ԹՂԹԱԽԱՂ Ա., ԵՐԵՔ ԹՂԹԷՆ

2-3-4-6-8-12 հոգիով

Իրեֆ թղթէն, որ անունէն իսկ յայտնի է՝ պարզ խախալի կոչուած կերպն է, և կ'խաղցուի երեքական թուղթ բաշխուելով: Պատկերներն ըստ կամս կ'հաշուին 5-ական արժէքով, և Իֆիլի-ներն ու Բեյ-երը 10-ական. կամ Բաջադէն սկսեալ մինչեւ Գրգ, Թաղի, Իֆիլի, Բիդիլի՝ 2, 3, 4, 10 և 11 թւական արժէքով:

Կ'խաղան 2-3 հոգիով՝ առանձին-առանձին ամէն մէկն իր հաշին, կամ երկ-երկու ընկերով, երեքական, չորսական ընկերներով՝ երբ 4-6-8-12 հոգի ըլլան խաղցողները: Որոշուած թիւը կամ խաղը շուտ չափով՝ գրաւին տէր կ'ըլլայ: Մէկ խաղի մէջ մէկ կողմը բնաւ թուղթ առնել չկրցողը՝ կաքուք կ'ըլլայ, և ամբողջ թուղթերն առնող կողմը՝ երկու կ'երթայ, այսինքն երկու խաղ մէկանց չափած կ'ըլլայ: Կաքուք եղողին գլուխը չապկընկեր կը փաթթէին եղեր ասկէ առաջ:

Կ'պատահի նաև որ երկու հակառակորդ կողմերն ալ, խաղի մը մէջ, հաւասար քանակով թուղթ առած ըլլան և

խաղը փաքալ՝ ոլլայ. այս պարագային յաջորդ անմիջական խաղին մէջ ո՛ր կողմը որ փաթան պատուեցնէ՝ երկու կ'երթայ նորէն. միեւնոյն ատեն կաքուք ալ եթէ ընէ՝ երեք կ'երթայ, - երեք խաղ կը չահի:

177. ԹՂԹԱԽԱՂ Բ., ՔԸԹՆԱ

3 - 4 - 5 - 6 հոգիով

Թղթախաղի առանձին իսկատիպ կերպ մ'է. անունն իսկ յոյժ որակիչ: Խաղցողներէն ամէն մէկին հինգական թուղթ ցրուելով՝ աւելցածը կ'գրուի մէջտեղը. ապա նախակարգ թուղթ իջնողը ինչ գոյն թուղթ որ իջնէ՝ միւսներն ալ նոյն գոյնէն թուղթ տալու են: Ձեռքի 5 թուղթերուն մէջ անկէ չունեցողը՝ գետնի թուղթէն կ'քաշէ մինչև որ հատ մը գայ. որուն թուղթը որ մեծ եղաւ՝ ա՛ն կ'իջնէ այս անգամ իր ուզած գոյնէն թուղթ մը: Գետնի թուղթերէն քաշողն եթէ հոն չգտնէ պահանջուած կուշիս, մաչա, խաչուկ (սինեֆ) կամ օրեա (կարօ) թուղթէն՝ խաղցող ձախակողմինին կամ ձախակողմեաններուն (կարգին համեմատ) ձգած թուղթերը կ'առնէ՝ ձեռքը կ'ըռնէ:

Այս խաղին մէջ արժէքով աւագ թուղթը երկուֆնոցն (իֆիկ) ըլլալով՝ խաղցողները կ'ախատին նախ արժէքով փոքր թուղթերէն իջնել՝ վերջէն յաղթող ելլելու նախատեսութեամբ: Այս կերպով մինչև վերջը խաղալով՝ որի՞ ձեռք որ թուղթ մնայ, ամէնէն առաջ լմնցողը կ'առնէ այդ թուղթերը, և անոնց թւին չափով հարուածիկներ կուտայ անոր ֆիթին՝ համարուած թուղթերովը: Ասկէ՝ ֆրեմտ անունը, որ տեղական բարբառով կ'նշանակէ Քիկն զարնելու ձեռով, ֆրացի (թղթախաղ), եթէ կարելի է այսպէս ըսել:

178. ԹՂԹԱԽԱՂ Դ., Կ203ԻՆ

3 - 5 - 6 հոգիով

Կզոյիմ — գրղոյունու — ձեւն ալ կ'խաղցուի երեքէն ո՛չ պակաս հոգիով, թէն նեղի եկած պարագային՝ ճարահատ երկու հոգիով ալ կրնայ խաղցուիլ:

36 թուղթերուն մէջէն կ'հանեն երեք գրգ-երը (աղջիկները)՝ մէկը միայն թողով: Ապա թուղթերը խառնելով (ֆրեդելով) կ'ցրուեն խաղցողներուն վրայ մէկ առ մէկ, այնպէս որ գետինը թուղթ չի դրուիր, և ամէն մէկը կ'ունենայ մէկ անգամէն 5-6-8-11 թուղթ՝ խաղցողներուն թւին համեմատ: Իւրաքանչիւր ոք իր այդ թուղթերն, առանձին, նման-նմանի տալով՝ ձեռքէ կ'հանէ. այսինքն եօրկոյր կուսայ եօրկոյր, ուրկոյր ուրկոյր, իմկոյր իմկոյր, սասկոյր՝ սասկոյր, բաջայ՝ բաջայ, թաղլի՝ թաղլի, իփիփ իփիփի, բէյ՝ բէյի, եթէ ձեռքի թուղթերուն մէջ անոնց ամէնէն ալ ունենայ: Անընկեր կամ անզոյգ մնացող թուղթերը, ինչպէս նաեւ մէկ գրգ-ը (որո՛ւն որ եկած ըլլայ)՝ կ'մնան ձեռքերին:

Այս առանձնակի զուգումն ու բաժանումը կատարուելէ ետք՝ ամէն ոք իր թուղթերը գոց երեւով կ'դնէ գետին՝ իր առջեւ: Հիմա որո՛ւ ձեռք որ շատ թուղթ է մնացեր, անկէ սկսելով աջակողմինը թուղթ մը կ'քաշէ անոր թուղթերէն, ինչ որ գալու ըլլայ՝ կ'նայի թէ անոր քաջութիւնը թուղթ ունի՞ իրեններուն մէջ. եթէ կայ՝ անոր ընկերացնելով՝ կ'ձգէ անդին՝ խաղէն դուրս հանուած զոյգ-զոյգ թուղթերուն մէջ: Իսկ եթէ չունի՝ կ'դնէ իր ձեռքի թուղթերուն մէջ, ետեւը տանելով կ'խառնէ, և առջեւը բերելով կ'առաջարկէ իր աջանիստ ընկերին, որ միեւնոյն կերպով թուղթ մը քաշելով՝ նոյն ընթացքով կ'առաջարկէ իր աջակողմինին, ան ալ միւսին:

Այսպէս, մէկը միւսէն — ձախէն դէպի աջ — թուղթ մը

քաշելով և հանդիպած համարմէք տարագոյն թղթերը զուգելով՝ դուրս կը հանէ: Վերջը, որո՛ւ ձեռք որ մնայ միակ գրգ-ը. — որ յաճախ ձեռքէ ձեռք չըջան կ'ընէ գաղտնաբար —, կ'ըրենն անոր ձակատը կ'մտնէ:

*
**

Տեղական այս երեք ձեւերէն զատ՝ ընտանեկան խաղական չրջանակի մէջ կ'խաղան նաեւ Թրանսիլ, Չիլիսթի, Գոգ, Բոնցիկա, Բասուս-գալլայ ևն., որոնց մասին աւելորդ է գրել: Թուղթի փառքն, այսպիսով չի՛ վերջանար սակայն: Անով կ'ձեւացնեն նաեւ զանազան մօքի խաղեր (jeux d'esprit), ամբողջ 36 թուղթերը երեք առ երեք շարելով և երկրորդէ մը մտովի որոշուած թուղթը վերջէն գտնել-ցուցնելով: Անով կ'պարզեն կե՛րպ-կերպ աչքակապուկ խաղեր, պատկերաւոր թուղթերով՝ բաղնիքի երթացող դուքսերու, դքսուհիներու և անոնց լապտերակիրներու (բաջայ) աճապառներ ևն., ևն.: Արեւելեան ծագումով այս թղթախաղը Սարակինոսներու ձեռքով Արեւմտեան աշխարհը ճարակ ու վարակ տալէ վերջ՝ դարձեր է դարձեալ իր բնավայրը, ուր ո՛չ նուազ բարոյական ու նիւթական անկումներու վճռագիր եղած է ու կ'ըլլայ,

179. ԹՕՓՈՎ ՏՈՒՇՓԷՏ

Courte paume, le Lawn-tennis,

2-5-10-20 հոգիով

Պատանեկութեան ամէնէն աւելի շատ սիրած, զպրոցական ուսանողութեան ամէնէն շատ խաղցած, և խաղերու լաւագոյններէն մէկն է Թօփով Տուշփէս-ը (գնդակով Տուշփէտ), որ կ'խաղցուի երկու հոգիով ալ, տասն հոգիով ալ, Միլաքով ալ:

Խաղանիւթերն են կովու մազէ լմուած գնդակ մը (Տեսնել թիւ 82, քօփ խաղի մէջ, մազէ գնդակը). և թաթածեւ

տախտակ մը, որ արժուկէն վար թելի-թաթի ձեւն ունի ճշտիւ. ասոր թելահիւս կոկիկ տեսակն է եւրոպացի մանուկին գործածած raquette-ը:

Ընդարձակ, բայց օղով կամարուած զբօսավայրի մը վրայ, կամ լայն պողոտայի մը երկայնքին՝ երկաշարք ծառերու յաղթ շուքովն ու խոխովն առուներու բերած սիւքովն ոգեւոր տղաքը կ'տեսնես որ եռի'կ-եռիկ կ'խաղան. զնդակ կ'զարնեն, զնդակ կ'թռնեն, փախչողին կ'գպցնեն, ներս կ'երթան յաղթական, կամ գլխիկոր՝ յո'ւրս կ'ելլեն. — Թօփով Տուշփէտ կը խաղան:

Հաւասար թուով երկու խումբի բաժնուած՝ մէկ խումբը քաց-շոռով ներս մտած է, միւս խումբը ղուրս ցրուած՝ (բառին ցրիւ իմաստովը) որպէս զի դէպ իրենք զայիք մազադնդակը իրենցմէ մէկին ձեռքն իյնայ՝ բռնեն, կամ ներսիններէն մէկը փախչելու րոպէին՝ գնդակը ետեւէն փակցնեն:

Գնդակ տռողը դրսիներէն ամէնէն ճարպիկն է, և մազադնդակը ձեռքը՝ ներսիներու սահմանին մէջ եկած, անոնցմէ իւրաքանչիւրին կարգով զնդակ կոչայ, այսինքն գնդակը վեր կը նետէ անոնցմէ մէկուն առաջ, որ թաթածեալ (raquette) կ'աշխատի զարնել թուցնել զայն դէպ ղուրսը: Զարնողը կ'երթայ կը կենայ քիչ մ'անդին որոշուած պզտիկ սահմանը, պատե՛հ առիթին՝ դէպ դուրսը դէպ սահմանածայրը վազելու համար: Այն տեղէն ալ, զարձեալ պատեհութիւն գտածին պէս՝ ետ կ'դառնայ դէպ ներսը իր ընկերներուն քով և նորէն իրաւունք կ'ստանայ գնդակ զարնելու:

Դրսիները մէկ կողմէ կ'աշխատին դէպ իրենց սահմանը թուցուած գնդակը գետին չինկած բռնել, միւս կողմէ գետին իյնալէ վերջ վերցնելով՝ զարնել ներսիներէն մէկին կամ միւսին, որոնք ներսէն դէպ դուրս փախչելու կամ դրսէն դառնալու վազքին մէջ ըլլան: Եթէ յաջողին մէկը գնդահար զարնել՝ խաղը չահած ըլլալով՝ ներս կ'երթան, և իրենք գնդակ կ'զարնեն. — միւսներէն մէկուն կողմէ տրուած գրնդակը թուցնելով խաղը կ'նորոգեն:

Գնդակ տռողն ալ, գնդակն իր ձեռքը եղած պահու մը, իրաւունք ունի զարնելու ներսիներէն անոր որ փախչելու կամ փախուստէ դառնալու վազքին մէջ է: Բայց կ'պատահի որ արտաչափ մը տարածութեան վրայ փռուող զբօսավայրին մէկ գլխէն դէպ միւսը՝ գնդակ զարնել հարկ ըլլայ. այս պարագային՝ դրսիները ձեռքէ ձեռք կ'փոխանցեն գնդակը, և և տարակոյս չկայ որ խաղավայրին մէկ կէտին վրայ անպատճառ գնդահար կ'ըլլայ՝ չնասպառ վազող ներսի մը, և խաղին յաղթանակը դրսիներուն կ'մնայ:

Խաղի ընթացքին, յաճախ կ'պատահի որ իրարու ետեւէ գնդակ զարնող ներսիները փախչումի մեկնակէտին — պզտիկ սահմանին — վրայ՝ առիթի սպասեն որ փախին, մինչ գնդակ տռողը վարպետորդի մէկն ըլլալով՝ միշտ յիշատարացած, այսինքն փուճ հանած վրիպեցուցած ըլլայ թօփի տախտակին հարուածը՝ անոնց ամէն մէկին զատ-զատ, այնպէս որ անոնցմէ ոչ մէկը փախած, զարձած, ողջացած չըլլայ. գնդակ տռողն այն ատեն կ'պարտաւորի միջոց տալ որ փախին. — ձեռքի մազադնդակը օղն ի վեր կ'ձգէ-կ'բռնէ՝ մէկ կամ մէկ քանի անգամ, կարճ կամ աւելի բարձր՝ փախչողներուն պահանջման համեմատ: Այս փորձի միջոցին, փախչողներէն մէկ կամ միւսը կրնայ իր սրունքներովը փրկել իր ընկերներուն փնռմը, և սահմանածայրն երթալ-դառնալով՝ նորոգել իր և իրեններուն գնդակ զարնելու իրաւունքը:

Դարձեալ, կրնայ պատահի որ՝ փախչելու մեկնակէտին վրայ սպասողներէն մին՝ խաբս տալով գրգռէ գնդակ տռողը, և ան ալ գնդակն արձակէ անոր վրայ, բայց հարուածը վրիպի, չդպելով անցնի. այս պարագային՝ խաբս տռողը կ'աղաղակայ (կ'ողջանայ) տեղնիտեղ, և առանց խաղատահանին երթուղարձն ընելու՝ գնդակ զարնող իր ընկերներուն կարգին կ'անցնի:

Մաքուր, առնացի, զուարթ ու կորովի՝ ներշնչմանը բերող, արիւնին ամէն մէկ գնդիկն իր երակին մէջ խաղցնող, արիւնը մորթին վարդ ու զարդ դարձնող, թե ու ճիւղ մար-

զող-բացող, ավ ձեռքին հարուածը կառավարող, մէկ խօսքով խաղին բնական բոլոր օգուտները պարզեւող en plain air խաղերուն լուսագոյններէն մէկն է: — Տեսնել նաև ՏՈՒՇ-ՓԷՏ՝ ԹԻԼ 213:

180. ԼՈՂ

La Nage

Մարմնամարզական խաղերու (sport) ամէնէն անհրաժեշտն ու առողջարարը՝ լողն է: Հասարակ խաղերէն չէ. վարժութեամբ միայն կարելի է ձեռք բերել կատարեալ շողառորի յաջողութիւնը:

Սկիզբէն ի վեր մեր կողմերը, վառայ ծովակին բնական ներկայութեամբը, ծանօթ է եղած լողը: Մասնաւորապէս ծովափնեայ Աւանց նաւահանգիստ գիւղին բնակիչները լողի մէջ վարպետներ են բնականէն, զի մանկութիւնէն ծովուն ջուրերուն մէջ կ'հասունցնեն, ամբողջ կեանքերին ալ ծովուն ու նաւերուն վրայ կ'պտտցնեն:

Ամառան տապադին օգերուն, անբաղդատելի հաճոյք է թօթուել մարմնուն վրայէն՝ շողացուցիչ հագուստն, ու մերկ մարմնովը քփուիլ մխրճուիլ մեղմածուփ կամ ալետատան ծովակին զուարթ ջուրին ծոցը՝ զուարթ առողջութեամբ մ'օծուելու:

Բաջ լողւորներ չատ կան, որոնք կ'լողան ծովուն ալիքներուն դէմ, անոնց զուգահեռաբար կամ անոնց ծիւղին հետ: Կ'լողան կուրծքի վրայ՝ բազուկներովն ու ափովը ջուրը աջ-ձախ ճեղքելով (brasse). Կ'լողան կօշայ քոշելով (գոշան արնագ, coupe) պուպուզանց, կայնրանց (ուղղորդ դիրքով), կողմանց կամ կողմանցիկ, որ դարձեալ մէկ ձեւն է կօշայ թալելուն, և նման է nage indienneի ու marinierի: Կ'լողան նաև այնպէս հանդարտ ծփալով ուղղորդ, կողման-

ցիկ, կուրծքի վրայ կամ ոտքերը ծալապատիկ դիրքով: Բայց ամէնէն աւելի հաճելին է ֆառկալողը (planche, nage au dos), որով կունակի վրայ ուղիղ պառկած կ'ծփան, կամ ոտքերով թիավարելով՝ գլխովը ջուրը կ'ճեղքեն կ'առաջանան:

Ուղիղ լողով ձանձրացողը կ'փոխէ ձեւը, կօշայ կ'նետէ, կամ կ'լողայ ըստ հաճոյս՝ կողմանց, պուպուզանց կամ կայնրանց: Այս ձեւերով ալ յոգնելէ վերջ՝ կ'իյնայ ֆառկալող:

Յոյժ հաճելի է տեսնել քանի մը քաջ լողւորներ, որոնք միասին ծով նետուած, լողով կ'մրցին իրարու հետ՝ մէկզմէկ գերազանցելու, զիրար ձգելու ջանքով: Անոնք կ'հեռանան, կ'առաջ անան. ոտքերնուն ճողփիւնն ալ չի լսուիր, գլուխին հազիւ սեւ կէտի մը պէս կ'նշմարուի, եկած ալիքներուն մտրակ-հովէն ալ թրթռալով: Յաճախ այս կարգի քաջ լողւորներ ընդառաջ կ'երթան եկող նաւի մը, և անոր հասնելով, կա՛մ մէջը կ'ելլեն իբր դրախտէ փախած աղանաւերկ հիւրեր, և կամ նաւին պարաններն իրենց օգնական առած՝ նաւին հետ կ'լողան ու կ'դառնան ցամաքը:

Քաջ լողւորներ Երբեմն սուզակի փորձեր ալ կ'ընեն, նաւէն ինկած առարկայ մը կամ խեղդուող մարմին մը դուրս կ'հանեն: Ասկէ դատ, քաղա՛ ալ կուտան ծովուն մէջ և այս տեղէն մխրճուելով՝ անդիէն դուրս կ'ելլեն ջուրին մէջէն լողալով, կամ կ'նշլիկն (սուզիլ) և ափով կամ ոտնամանեւրովը աւազ կ'հանեն:

Վարժ լողւորները, ծով մտնելու պահուն, ափէն բաւական հեռու տեղէ մը՝ երի՛շ քաշելով կուզան քաղա տալով, գլխիվար կ'նետուին ծով, և բաւական տեղ ջրին տակէն լողալէ վերջ՝ արտաչափ մը հեռուէն կ'տեսնես որ գլուխն զուրս կ'հանեն՝ ցնցկտելով հաճոյքով մը, որ լողացողը միայն կ'զգայ:

Լողն իրապէս խաղ մ'է հոս մեր պատանիներուն համար: Ամառան անցուրտ օրերու մէջ, ցերեկները, ժամերով մերկ կ'զբօսնուն յաճախ ընկերներով մէկտեղ: Կ'լողանան, կ'լողան, կ'եղին աւազ, նորէն կը նետուին ջուր, այս

անգամ նաևի մը խարխուլ և լքուած սանդուխտ մը (խկա-
յա) ձեռք ձգելով՝ վրան կ'հեծնեն ու կ'թիավարեն, կամ գե-
րան մը գրկած ու հեծած՝ կ'լողան, կ'սահին, կ'ընկուզին,
ջուր կ'առնեն ու նորէն սրկոյնք դուրս կ'հանեն ջրողորկ,
փայլիկ գլուխներն:

Գիտէի՞ք որ Ալեքսանց Երկիր ալ կայ մեր ծովակին մէջ:
Անշուշտ պիտի դարձանաք այս խոշոր, յորջորջուած լսելով,
բայց շուտով պիտի հիասթափիք երբ ըսեմ թէ Ալեքսանց Եր-
կիր կամ Ավարես կը կոչուի այն ծովայատակի բարձրացումը,
որ յաճախ կ'տեսնուի մեր ծովակին ափերուն մօտ, եզերքէն
20-30-40 գրկաչափ ներս, ուր հասնող լողորները քաղցր
մխիթարութիւնը կ'ունենան ոտքերնուն տակ պահ մ'անդնդա-
ցող ջրին տեղ՝ հաստատուն գետին գտնելով: Գեղեցիկ չէ՞ք
գտներ Ալեքսանց Երկիր յորջորջումը ծովաթումբի մը համար,
որ յոյսի նշոյլ մը կը կաթեցնէ յաճախ՝ յոգնած լողորին
սրտին մէջ, այնպիսի ատեն մ'երբ ալ ուժ չէ՛ մնացեր վրան՝
ինքզինք ջուրին երեսը պահելու:

Հոն կ'ուզեն դիմել նաև ոչ-լողորները, միշտ ըզձան-
քով դիտելով արդէն իսկ այդ երջանկաբեր գետին վրայ կէս
մարմնով դուրս կայնող ընկերներուն յաջողութիւնը: Ալեքսանց
Երկիր մը գտնուած պարագային՝ ծովալողանքը կ'դառնայ
ջրամէջ զբօսանք մը տարեկից պատանիներու համար:

Քաջ լողոր մը. միշտ պատկառանքով կ'ճանչցուի ժո-
ղովուրդէն. այնպիսին իր քաջալոյ անունին շուրջը առիթ
կու տայ հիւսելու դիւցաղներգական գովքեր, որոնց գեղեցիկ
մէկ նմուշն է Լողորի երգը: Կա՞յ մէկը որ լսած չըլլայ այդ
ժողովրդական սիրուն բանահիւսութիւնը, թող դիմէ մեր ՀԱՅ
ՔՆԱՐԻՆ ա՛յն էջը, ուր ան տողուած է:

180^{1/2}. ԿԱԿՕ-ՄՌՏՕ

Տարբեր մէկ անունն է ՀԻԻԱՆԴ ԱՆՊԷՐ խաղին. զոր
տեսնել իր կարգին, թիւ 184:

Այս անունով յորջորջուածը կ'թուի սեփականութիւնն
ըլլալ գեղական համայնքի խաղակներուն:

181. Կ'ԵՀԱՅ-Կ'ԳԱՅ

Les Girouettes?, 5 - 10 հոգիով

Ինչպէս կ'երեւի խաղին անունէն՝ այս խաղը գիւղական
ծագում ունի: Կ'եհայ-կ'գայ բայը կ'լսուի հարաւային գեղջ-
կաբարբառին մէջ, և կ'նշանակէ՝ «կ'երթայ-կուգայ»:

Տեսնենք թէ ի՞նչ է կ'երթայ կու գայ:

Խնջոյական կամ հարսնիսի խմբում մ'եղած տեղը, սովո-
րական խաղերէն մէկն ալ այս խաղն է:

Խաղալ ուզողները կ'բոլորուին սենեակին մէջտեղը: Մէ-
ջերէն մէկը վարպետ ընտրուելով՝ կ'սկսի խաղի, և ինքն
ի՞նչ որ ըսէ ու ընէ՝ միւսները հաւատարմօրէն ձեւացնելու
պարտաւոր են:

Այսպէս, խաղապետը նախ կ'ըսէ. —

— «Ե՛մ մէկը ծեռ՝ կ'եհայ կ'գեռ»⁽¹⁾, և կ'չարժէ միեւ-
նոյն ատեն իր մէկ ձեռքը, որինակի համար՝ ա՛ջը:

Բոլորուողներն իրենք ալ անմիջապէս իրենց աջ թեւը
եռեւ-առաջ շարժելով կը կրկնեն. —

— «Ե՛մ մէկը ծեռ՝ կ'եհայ կ'գեռ», կ'եհայ կ'գեռ»:

Խաղապետը կ'չարունակէ ապա ըսել. —

— «Ե՛մ մէկը ծեռ եւ մէկը վոս՝ կ'եհայ կ'գոյ, կ'եհայ
կ'գեռ»⁽²⁾: Եւ կ'չարժէ իր աջ ձեռքին հետ նաև իր աջ ոտքը:

(1) — «Ի՛մ մէկը ձեռք կ'եհայ կուգայ»:

(2) — «Ի՛մ մէկը ձեռք և մէկը ոտք կ'եհայ կու գայ»:

Բոլորուողներն ալ իրենց աջ ձեռքն ու աջ ոտքը շարժելով կը կրկնեն. —

«Ե՛մ մե՛կը ծեռ ե՛ւ մե՛կը վոս՝ կ'ե՛նայ կ'գեայ, կ'ե՛նայ կ'գեայ»:

Այսպէս, յառաջատուական կարգով՝ խաղապետը կ'շարունակէ իր նախկին ըսածներուն վրայ միշտ մէկ անդամի շարժումն աւելցնել և ձեւացնելով ըսել: Ինքը լռելուն պէս՝ բոլորուողները պարտաւոր են նոյնն ընել ու ըսել: Որով խաղապետը կ'շարայարէ ընդհատ-ընդհատ և միւսները կը կրկնեն ու կ'եղանակեն մէջընդմէջ՝ հետեւեալները. —

«Ե՛մ մե՛կը ծեռ, ե՛ւ մե՛կը վոս, ե՛ւ եմ գլեօխ՝ կ'ե՛նայ կ'գեայ, կ'ե՛նայ կ'գեայ»⁽¹⁾:

«Ե՛մ մեկը ծեռ, ե՛ւ մեկը վոս, ե՛ւ եմ գլեօխ՝ կ'ե՛նայ կ'գեայ, կ'ե՛նայ կ'գեայ»:

«Ե՛մ երկու ծեռ, եւ մե՛կը վոս, ե՛ւ եմ գլեօխ՝ կ'ե՛նայ կ'գեայ, կ'ե՛նայ կ'գեայ»⁽²⁾:

«Ե՛մ երկու ծեռ, եւ մե՛կը վոս, ե՛ւ եմ գլեօխ՝ կ'ե՛նայ, կ'գեայ, կ'ե՛նայ կ'գեայ»:

«Ե՛մ երկու ծեռ, ե՛մ երկու վոս, ե՛ւ եմ գլեօխ՝ կ'ե՛նայ կ'գեայ, կ'ե՛նայ կ'գեայ»⁽³⁾:

«Ե՛մ երկու ծեռ, ե՛մ երկու վոս, ե՛ւ եմ գլեօխ, կ'ե՛նայ կ'գեայ, կ'ե՛նայ կ'գեայ»:

«Ե՛մ երկու ծեռ, ե՛մ երկու վոս, ե՛ւ եմ գլեօխ, ե՛ւ եմ լեզու՝ կ'ե՛նայ կ'գեայ, կ'ե՛նայ կ'գեայ»⁽⁴⁾:

«Ե՛մ երկու ծեռ, ե՛մ երկու վոս, ե՛ւ եմ գլեօխ, ե՛ւ եմ լեզուն՝ կ'ե՛նայ կ'գեայ, կ'ե՛նայ կ'գեայ»:

(1) — «Ի՛մ մէ՛կը ձեռք, և՛ մէկը ոտք, և՛ ի՛մ գլուխը կ'ե՛րթայ կուգայ, կ'ե՛րթայ կուգայ»:

(2) — «Ի՛մ երկու ձեռք, և՛ մէկը ոտք, և՛ ի՛մ գլուխը կ'ե՛րթայ կուգայ, կ'ե՛րթայ կուգայ»:

(3) — «Ի՛մ երկու ձեռք, ի՛մ երկու ոտք, և՛ ի՛մ գլուխը կ'ե՛րթայ կուգայ, կ'ե՛րթայ կուգայ»:

(4) — «Ի՛մ երկու ձեռք, ի՛մ երկու ոտք, և՛ ի՛մ գլուխը, և՛ ի՛մ լեզուն՝ կ'ե՛րթայ կուգայ, կ'ե՛րթայ կուգայ»:

— «Ե՛մ երկու ծեռ, ե՛մ երկու վոս, ե՛ւ եմ գլեօխ, ե՛ւ եմ լեզուն, ե՛ւ եմ մեկ՝ կ'ե՛նայ կ'գեայ, կ'ե՛նայ կ'գեայ»⁽¹⁾:
«Ե՛մ երկու ծեռ, ե՛մ երկու վոս, ե՛ւ եմ գլեօխ, ե՛ւ եմ լեզուն, ե՛ւ եմ մեկ՝ կ'ե՛նայ կ'գեայ, կ'ե՛նայ կ'գեայ»:

Բոլոր այս ձեւերուն համեմատ ինչպէս որ խաղապետը կ'տարուբերէ իր անդամները՝ խօսքին համընթաց, այնպէս ալ ընելու պարտաւոր են բոլորաշար խաղցողները:

Դիւրին է երեւակայել թէ՛ յոյժ դժուար և ճարտարութեան ու փորձի կարօտող այս չափականօրէն արտայայտելի խաղը՝ երթալով՝ աւելի՛ կ'դժուարանայ, մանաւանդ որ ճարպիկ խաղապետը դիտմամբ, փորձն աւելի՛ երկարացնելու համար, երկու՛, երեք և ըստ կամս չո՛րս անդամուան կ'տանի վերջին կ'ե՛նայ կ'գեայ բառերը, որոնց արտասանութեան տեւողութեանը պիտի ձեւացուին անդամներուն համաչափ շարժումներն ու տարուբերումը. — գրէ՛թէ անկարելի:

Մէջը՝ դմէջ խաղապետին ու բոլորուողներուն կրկնած և աճեցուցած այս ձեւանքը, այս անդամամարդը երբ հասած ըլլայ մէջքին՝ այսինքն երբ ամբողջ խաղցողները (5—10 հոգի) իրենց երկու ձեռքերը, երկու ոտքերը, գլուխը, լեզուն ու մէջքը տարուբերեն, բարբառելով նոյն ատեն իրենց շարժումներուն բանաձեւը՝ ա՛լ երեւակայելով է այդ բարելոնեան խառնակութիւնը, անդամային այդ յօդուածախաղը, այդ խժաձայն խաղասացութիւնը, որ նա՛հ հետաքրքրական պէսպիսութիւն մ'է խաղի աշխարհին մէջ:

Շատեր չեն կրնար տոկալ այս մեծահամբեր փորձութեան, և խաղին կէս տեղերը կ'ընկրկին. ոմանք թերակատար թէեւ՝ բայց կ'ջանան շարունակել խաղին դժուար վերելքը. մէկ քանին՝ որոնք կ'յաջողին մինչեւ վերջ պահել իրենց անշփոթ փորձերը, և վերջիվերջոյ՝ լեզուային թէ ան-

(1) — «Ի՛մ երկու ձեռք, ի՛մ երկու ոտք, և՛ ի՛մ գլուխը, և՛ ի՛մ լեզուն, և՛ ի՛մ մէջքը կ'ե՛րթայ կուգայ, կ'ե՛րթայ կուգայ»:

դամային այդ խառնակութեան յաղթանակը կ'շահին՝ ապա-
գայ խաղապետներ ըլլալու յոյսը կ'ներշնչեն:

Յոյժ դժուար, բայց կարի՝ զբօսեցուցիչ և իսկատիպ
նըստխաղ մ'է Կ'հնայ-կ'գայ խաղը, որ կրնայ համապատաս-
խանել Փրանսական Girouettes խաղին:

182. Կ Տ Ր Ո Յ

La Chasse au cerf, les Barres, 10 - 14 - 18 - 20 հոգիով

Ամէնէն աւելի հին, յաճախ խաղցուած, և շատ սիր-
ուած խաղերէն մէկն է ԿՏՐՈՅը: Աշխոյժ, աշալիշութիւն,
ճարպիկութիւն, ուժերու համախումբ բաշխման ճարտարու-
թիւն, ռազմագիտական դարձուածքներ պահանջող գերա-
զանցապէս մտքի ու մարմնի խա՞ղն է կտրոցը, խաղցուելով
ընդարձակ խաղաւայրի մը—մարգի—վրայ:

Հաւասար ընկերով երկու խումբի բաժնուած՝ խաղցող-
ները քաց-չորով կ'որոշեն թէ ո՛ր խումբը ներս, ո՛րը դուրս
պիտի մնայ: Ապա խաղաւայրին ճիշտ մէջտեղը նշան մը,—
սովորաբար՝ խաղցողներուն հանած վերարկուներուն կամ
կօշիկներուն կոյտը—կ'գետեղեն, որ կը կոչուի Քօղ:

Այսպէս, երկու թելի բաժնուած, ներսիները կ'ջանան
պահպանել Քօղը. մինչ դրսիները կ'աշխատին գրաւել զայն:
Այս հաշուով նախայարձակ կողմը բնակահանաբար դուրսի
խումբն ըլլալով, անոնք խաղաւայրին ամէն կողմէն յարձա-
կողական շարժում մ'ի գործ կ'դնեն՝ իրենց դէմն ունենալով
ներսիներու զգոյշ յարձակողական և ի հօրկին սեղմ պաշտ-
պանողական ուժը:

Դուրսիները Քօղին առնելու աշխատելով հանդերձ,
կ'զգուշանան որ ներսիներէն չզարնուին, — ձեռնահար չըլ-
լան: Միւս կողմէ ալ կ'ջանան ներսիներէն իրենց վրայ յա-
խճուելու առաջացողները կտրել, այսինքն կիսաբոլոր գծի մէջ
փակելով՝ նստելու հարկադրել: Եթէ դուրսիները յաջողին

ներսիները մի առ մի կտրելով անոնց ուժերը տկարացնել, և
կամ պատեհ առիթին վազելով Քօղին առնել՝ ոտքովը վրան
կոխելով, խաղին յաղթանակն իրենց է: Անմիջապէս իրենք
ներս անցնելով՝ Քօղին պահպանութիւնը կ'ստանձնեն ու ներս
եղողները դուրս կ'ըլլեն՝ այսպէս դերերնին փոխանակելով:

Իսկ եթէ ներսի խումբը ճարտար շարժումներով յաջողի
ձեռնահար զարնել և ուժատել դրսիները՝ նորէն տէր կ'մնայ
Քօղին: Ասի կրնայ ըլլալ ճարպիկ յարձակողական-պաշտպա-
նողական շարժումներով: աշալիշ հասողութեամբ և քաջոտն
վազկանութեամբ:

Ինչքան ալ խայծ կայ սա Քօղին առնելուն մէջ, որ
կ'առես թէ քաղաք մ'ըլլայ, և անոր աղաւաղումը՝ իրապէս:
Քանիօ՞ւ մեծ է այն յաղթանակը, զոր կ'ստանի դուրսիներէն
մէկը, պատեհ ըստէի մը խոյանալ-վազելով անառիկ! Քաղ-
քին կամ ֆողին վրայ. իր ընկերներուն յաղթ ու գոռ ծա-
փերուն և հակառորդ կողմին յուսահատ, քնկոյտ ու
զլխիկոր նահանջին հակադարձ պատկերին մէջտեղ:

Քօղ առնելը՝ Տրովադան կամ Փօրթ-Արթուրն առնել
ըսել է խաղակ պատանիին համար:

Երկու կերպ է այս խաղը, Սահմանով ԿՏՐՈՅ և Անսահման
ԿՏՐՈՅ:

Սահմանով Կտրոցը՝ վաղքին սահման մը կ'որոշէ. իսկ
Անսահմանը՝ սահման չի՛ դնել. այլ ո՛րքան տեղ որ ներսի
մը հետապնդէ զդրսի մը՝ կրնայ հետապնդել, մինչև որ կա՛մ
անկէ և անոր ընկերներէն մէկուն կողմէ կտրուի, — որ գրէթէ
անխուսափելի է —, կա՛մ ինքը ձեռնահար զարնէ իր փա-
խտիկը և իրեններուն քով դառնայ. — «սահման քաջաց»...
սրօ՛ւնն իւրեանց» ըսել պիտի յարմարի Անսահման Կտրոցի
համար:

ԿՏՐՈՅ բառը կ'նշանակէ «կտրելով խաղցուած խաղ», իսկ
կտրելն ալ տեսանք թէ՛ դուրսիներէն մէկուն վաղքովը ներսի
մը կիսաբոլոր գծի մէջ փակել և իրաւադրկելն է պարզապէս:

183. ՀԵԾՆՈՑԻԿ

2 - 4 - 6 - 8 - 10 հոգիով

Ո՛վ որ տարուի կամ յաղթուի՝ կ'հեծնուի այս խաղին մէջ. ասկէ՝ Հեծնոցիկ կամ Միմեդի անունը (թիմմի բայէն): Բայց թէ ինչպէս կը տարուի, և հեծնողն ինչպէս կ'տանի յաղթանակը. —

Ընդհանրապէս երկու խումբ հաւասար թուով ընկերներով կը խաղան, բայց երկու հոգիով ալ կրնայ ձեւացուիլ առանց անպատեհութեան: Այս խնդիրը խաղցողներուն ներկայ թիւին համեմատ ինքնին կը կարգադրուի խաղավայրին վրայ:

Քար մը կ'դնեն խաղավայրին մէկ ճակատը, որ ներս կը կոչուի: Այդ քարին քով կենալով ներսիներէն մին՝ կըռնակը դրսիներուն դարձուցած, մազազնդակը (թօփ) քիչ մը վեր կ'նետէ, և ափովը կ'զարնէ գլխուն վրայէն կամարած և դէպ դուրս կ'թռնէ: Եթէ դուրսի խաղցողները չկարենան բռնել՝ երկու անգամ ալ կ'զարնէ գնդակը նոյն կերպով:

Ապա ձախ կողմը դարձնելով դէպ դուրսիները՝ երեք հեղ ալ գնդակը վեր նետած պահուն՝ ձեռքը կ'զարնէ ազդրին և ապա գնդակը ձեռքին դէմ իջած ըսպիւն՝ ափովը գրէթէ հորիզոնաբար կ'մղէ կ'թռցնէ:

Դարձեալ եթէ դուրսիները չկարենան բռնել, կամ անոր ոտքին քով եղած սահմանաքարին դպցնել գնդակը՝ զարնողը նոյն դիրքի մէջ կեցած՝ երեք անգամ ալ Աղուեսի ծակ կ'ընէ, այսինքն գնդակն աջ ազդրին տակէն դէպ վեր նետելով՝ ձեռքը կ'քաշէ շուտ մը և կ'զարնէ գնդակը կը թռցնէ առջեւէն դէպ դուրս: Ասկէ վերջ երեք անգամ ալ գնդակն աջ ոտներեսին դէմ ձգելով՝ ոտքովը կ'զարնէ կ'թռցնէ:

Երբ այս չորս ձեւերուն գործադրման միջոցին, դուրսինները որ և է կերպով չկրնան գնդարձակը փնեցնել՝ սա անգամ մ'ալ ոտքովը կ'թռցնէ գնդակը, և ո՛ւր որ իյնայ, այն-

տեղէն կ'հեծնէ դուրսի խաղցողներէն մէկը, իր ընկերներն ալ — եթէ խաղն ընկերով է — միւսները կ'հեծնեն, և հեծնողները պարտաւոր են զանոնք բերել մինչև սահմանաքարը: Կամ փոխան հեծնումի՝ փախան կ'դուրսի իրենց վրայ (տեսնել Նախաբան, էջ 22-23 Փախան դնել), զոր կրնան հաճել խաղ մը շահելով:

Խաղին չորս կարգաձեւերուն կատարման ընթացքին, եթէ գնդակը դրսէն զարնուի քարին՝ և չդպչի՝ զարնողը կ'շարունակէ խաղալ իր կարգը. իսկ դպած ատեն՝ կ'փնի, կ'նստի, և իրեն փոխարէն իր ընկերներէն մէկը — կարգը որո՛ւն որ ըլլայ — կ'ելլէ կ'զարնէ:

Ամբան՝ զուարթ, պայծառ երկնակամարի մը տակ կամարացող ծառերու շուքին ներքև, փողոցներու մէջ, ասդանդ, ընդհանուր է տեսարանը Հեծնոցիկ խաղին:

184. ՀԻԻԱՆԴ ԱԽՊԷՐ

2 հոգիով եւ հանդիսականներով

Ո՛ւր էր թէ ամէն մարդ իր ծաղրած ու հեգնած բանը չընէր ինքն ալ՝ թէ՛ հիմա, թէ՛ մեծցած ատեն: Ծուլութիւնը գէշ բան է, եպեղիլի է, կործանարար է. ասի գիտնալով ծաղրող և խաղի մէջ կերպարանող խումբ մը տղաներու մէջ միթէ ապագայ ծոյլեր չկան, որոնք ներկային մէջ այդ խաղովը ծոյլն ու ծուլութիւնն է որ կ'ծաղրեն:

Հիւսանդ ախպիւր ծոյլ և մակարոյժ մարդու օրինակ է, զոր կ'ներկայացնեն տղաք՝ խաղի ձեւով:

Խաղցողներէն մէկը փոքր բարձ մը փորին վրայ կապած և հիւանդ ձեւանալով՝ կու գայ սենեկին մէջտեղը կռնակին վրայ կ'պառկի: Ուրիշ մ'ալ անոր իբր եղբայր, բա՛ն ու թափրիկ (ձիւնաթիակ) մը ձեռքը՝ կու գայ Հիւանդ Ախպոր քով և կողէն բահով խթնելով կամ ձիւնաթիւով՝ բարձուռոյց փորին զարնելով կ'ձայնէ. —

— «Օ՛ր Կա՛կօ-Մոսօ՛, ելի՛ երթո՞մք «վո՛ր» անե՞նք...» (1):

— «Ա՛ւա՛ր...», ես... խի՛վանդ եմ... չեմ կանա՛յ
... գեմ՛յ...», սիւ... կնո՛ւ... վո՛րի...» (2), կ'ա-
տասխանէ Հիւանդ Ախպէրը — Կակօ-Մոսօ — նուազուն,
ընդհատ, հիւանդաբո՛յր ձայնով:

Եղբայրը, որ բարեսիրտ և լաւագոյն եղբայրներէն մէկն
է, հեռանալով սենեակին միւս կողմը, արտ վարել կ'ձեւա-
ցնէ, ափօս բանալու կերպով կ'երթայ կու գայ, և լմնցնելէ
ետք՝ կ'դառնայ նորէն Հիւանդ Ախպօր կողմ ու փորը խթե-
լով կ'ձայնէ. —

— «Օ՛ր Կա՛կօ-Մոսօ՛ճօ՛, ել՛ երթո՞մք «ցա՛նք» անե՞նք...» (3),

— «Ես... խի՛վանդ եմ... չեմ կանա՛յ...», սիւ կնո՛ւ
ցանի՛...» (4) կ'պատասխանէ նորէն Հիւանդ! Ախպէրը, մի՛շտ
ծուլանալով և հանգստութիւնը աշխատութեան, թուլութիւնը
աշխոյժին գերադասելով:

Աշխատաւոր եղբայրը կը կզուրի իր հիւանդ եղբոր վրայ,
կ'քննէ, կ'նայի, և իբր թէ ստոյգ հիւանդութեանը! համոզ-
ուելով՝ կ'դառնայ կէս ծաղրական ու կէս ցաւագին ձայնով
ու դիմադներով կ'ըսէ. —

— «Վա՛խ, իմ ախպէր խի՛վինդցե՛ր ի՛... խի՛վանդ ին-
կե՛ ուռուցւորե՛ր ի՛... քիթն երկնցե՛ փորն ընցե՛ր ի՛...» (5)
ու խնդարով կ'հեռանայ, արտը ցանել կ'ձեւացնէ: Լմնալով
դարձեալ կուգայ առ Հիւանդ Ախպէրը, և նո՛յն ձեւերով
ամէն անգամին կ'ձայնէ ու կ'ըսէ. — «Երթանք արտը քրե՛նք,

(1) — «Օ՛ր Կակօ-Մոսօ՛, ելի՛ր երթանք՝ «վա՛ր» ընենք...»:

(2) — «Ա՛ւ...», ես... հիւանդ եմ... չեմ կրնա՛ր... դալ...
դուն գնա վարէ...»:

(3) — «Օ՛ր Կակօ-Մոսօ՛ճօ՛, ել՛ երթանք «ցա՛նք» ընենք...»:

(4) — «Ես... հիւանդ եմ... չեմ կրնա՛ր... դուն գնա...
ցանէ...»:

(5) — «Վա՛խ, իմ եղբայր հիւանդցե՛ր է... հիւանդ ինկե՛ր՝ ուռեց-
ւորե՛ր է... քիթն երկնցե՛ր՝ փորն անցե՛ր է...»:

արտը քաղենք. կալ ընենք, երան քանք, քեղենք (դիզել), և ամէն
անգամին ալ Հիւանդ Եղբորմէն նոյն պատասխանն ստանա-
լով ինքը կ'երթայ առանձին կ'ըրէ. կ'քաղէ, կալ կ'ընէ,
կ'երնէ, կ'թեղէ, մինչեւ կարգը գայ կալը կիսելուն:

— «Օ՛ր Կա՛կօ Մոսօ՛ճօ՛, ել՛ երթո՞մք կալ կիսե՛նք...» (1)
կ'ձայնէ վաստակաւոր հէք եղբայրը, եղբայրական հաւա-
տարմութեամբ:

Կալ կիսելուն անունը լսելուն պէս՝ Հիւանդ Ախպէրը,
մէկէն վեր ցատկելով.

— «Խա՛, երթո՞մք, կիսե՛նք...» (2) կ'ըսէ և ալ ո՛չ հիւանդու-
թիւն, ո՛չ անկարութիւն... թէ որ քու մէկ տեղդ կ'ցա-
ւի՝ անորն ալ կ'ցաւի՛...»:

Կ'ելլէ, միասին կ'երթան հո՛ն, իրենց արտը, որ տարին
ի բուն՝ ժրաջան եղբորը շնորհիւ խնամուած ըլլալուն՝ ար-
դիւնքը տուած է: Ներկաներէն մէկ քանին ալ կուգան ցո-
րենին կալատեղը՝ բաշխումին ներկայ գտնուելու: Այնտեղ
Հիւանդ Ախպէրն իր ծուլութեան հաւասար անխիղճ ագա-
հութիւնով մը կ'պահանջէ որ կալին երկու մասն իրեն ըլլայ
և մէկ մասը միայն իր եղբոր. է՛, ինչ ըսես... «աշխարհ
զօրբան է կերեր»: Խեղճ վաստակաւոր եղբայրը «չէ՛» չը-
սեր, ձայն չի հաներ ի պատիւ եղբայրութեան: Սակայն ան-
դին գիւղապետն! ու գզիրը! և ներկայ գիւղականը! որ
տարւան սկիզբէն տեսած էին բուն աշխատաւորին քրտնա-
ջան վաստակն ու հոգածու խնամքները՝ ի տես այդ անլուր
անխղճութեան զօր ի գործ դնել կ'ուզէ ծոյլ Հիւանդ Ախ-
պէրը, կ'միջամտեն և անխիղճ եղբորն ա՛յն տեսակ դաս մը,
այնպիսի տուե՛հ-տուե՛հ մը կուտան, որ Հիւանդ Ախպէրը «կ'առ-
նէ իր արեւը կ'փախի», հիւանդութեան նոպան ալ իր ան-
ձէն փախցնելով...:

Այս խաղը կը կոչուի նաև Կակօ-Մոսօ:

(1) — «Օ՛ր Կակօ-Մոսօ՛, ել՛ երթանք՝ կալը կիսե՛նք...»:

(2) — «Խա՛, երթանք, կիսե՛նք» (բաժնենք):

185. ՀՈՒ կամ ՀՈՒՈՑԻԿ

Le Mail, 2 - 5 - 10 հոգիով

Գրական աշխարհին կողմէ ճանչցուած խաղերէն մէկն ըլլալուն հակառակ՝ իր երեք տառերովը կ'պակսի հայ բառ-գիրքերուն մէջ, որոնք ամփոփարանն ըլլալու էին օրւան գրականութեան կիրարկած բառերուն: Մայրենի լեզուի տար-րական դասագրքին մէջ միայն կ'յիշեմ կարդացած ըլլալ այս խաղին անունը, երբ զրօսնող երկու տղաներէն նախանձոտն իր թթու երեսը ցուցնելով միւսին կ'ըսէ. — «Իմ հոլիս մի՛ դպիր, ինձի հետ մի խաղար... Էն», գուցէ թարգմանուած օտար լեզուէ մը:

Հոլը գեղեցիկ խաղ մ'է: Գետնի վրայ փոսիկ մը (բոյն) բանալով՝ մէջը գնդաձեւ ոսկոր մը (կողոփոց, հաւսնկոյ) կամ կլոր քարիկ մը կը ձգեն, և մէջերէն մէկը քաց-չորով կամ տարբեր քուէարկութեամբ մը (Տեսնել նախաբան՝ էջ 20 և 23 քաց-չոր Էն.) պահապան կ'ընտրեն բոյն-ին: Խաղ-ցողներուն ամէնուն ձեռքն ալ փայտ մը կայ, որով հոլը զարնել բոյն-էն դուրս թռցնելու կ'աշխատին, մինչ հոլին պահապանն ալ կ'ջանայ թռցուած հոլը՝ իր ցուպովը զարնելով՝ բոյնին մէջ բերել:

Այսպէս, հոլ թռցնողները չափաւոր ըլլալով, բնական է թէ յաջողին բոյն էն հեռու քշել տանիլ հոլը, որով շատ դժուար կ'ըլլայ բոյնին խեղճ պահապանին՝ իր միակ վայտին ուժովը կորզել հոլը՝ յորձանաձեւ թաւալկոտցէ, աջէն ձա-խէն տրուած, ելած-իջած խաչաձեւ, ոլորտապտոյտ, դարձ-դարձիկ հարուածներէ, և տանիլ բոյն-ին մէջ ձգել՝ պահա-պանի պաշտօնէն ազատուելու համար:

Ճարպիկ և շեշտակի անվրէպ հարուածներ տուողին հա-մար Հոլոցիկը գերազանց խաղն է: Ան՝ թէ բոյնին պահա-պանն ալ ըլլայ՝ իր անվրէպ միակ ցուպին հարուածներովը կ'հակազդէ տաննակ մը հոլաթռոյցներու խառնիճաղանձ և

յաճախ ամուլ հարուածները, և հոլը՝ յաղթականօրէն կ'վե-րադարձնէ բոյնին մէջ:

Դու կ'ասես թէ՛ ընտանեկան օջախէն փախցուած պա-տինն է զոր վերադարձնելու կ'ճգնի բոյն-ին պահապանը:

Սակայն իրապէս, այս խաղը մանրանկար մնացորդն է հին, շատ հին Հոլոցիկին, զոր խաղալու համար յատուկ հոշոուններ ալ եղեր են, ինչպէս կ'աւանդէ մեզի Սասունցի Դաւիթի ժողովրդական իրավէպը: Հսկաներու դարուն մէջ, Հոլոցիկի տարբեր մէկ նմուշն ալ եղած է, հաւանաբար, Գորդ քոյնը (գուրգ նետելու) խաղը, որուն կ'հանդիպինք նոյն դիւցազնավէպին մէջ:

Հոլոցիկ կ'ըսուի նաև անկարգ անկանոն՝ խուժուժով, իրարու ետեւէ, կամ բանի մը վրայ վազելու տեսակ՝ խաղ-ձեւացումներու:

186. ԶԵԹՔԱՄՈՑԻԿ

3 հոգիով

Նախնաւանդ հսկայ ձիթարանին (ձիթղաց) վիթխարի ու-ժին և գերընտան ահալից ճռինչներուն հաւատարիմ մանրա-նկարն է այս խաղը, զոր կ'ձեւացնեն երեք հոգիով, երեքն ալ ուժեղ և զիրար վերցնելու չափ կորովի ըլլալու պայ-մանով:

Նախ քան ձէթ քամելը՝ ձիթաքամ սարուածն է հար-կաւոր: Շուտ մը, երեքէն մէկը կը կշուի այն կերպով որ երկրորդն անոր վզին վրայ հեծնէ՝ թեւերովն անոր մէջքը գրկած, մինչ ինքն ալ (Առաջինը) անոր ոտքերը կ'ըռնէ ամ-րապէս, և ոտքի վրայ ուղղորդ կ'անգնելով՝ երրորդը կու-գայ ետեւէն ինքզինք կ'առկալի գլխիվար եղող երկրորդին կռնակէն: Այժմ ձէթ քամելու սարուածը կատարեալ է. — Առաջինը՝ ձիթարանին Երկու ճող գերանն է, երկրորդը՝ ա-

նոր վրայ հեծած Արջն է, երրորդը՝ անոնցմէ առկախուած Մըթխալ-ը: Կը հաւնի՞ք այս մարդաստրուածին:

Խաղին պահանջած կազմածին ձեւն առնելուն պէս՝ առաջինը կ'հակի դէպի առաջ, որ ատեն երկրորդին ոտները գետին առնելով՝ ան կը կանգնի՝ առաջինին մէջքը գրկած, և գլխի վայր, կոնակին վրայ՝ երրորդն ալ անկէ առկախուած: Այս անգամ երկրորդը դէպ առաջ հակելով՝ երրորդին ոտներն են որ գետին կ'առնեն, և երրորդը շտկուելով՝ իր կոնակէն գլխի վար կախ ունի առաջինը. անոր ալ մէջքէն ի վար՝ երկրորդը:

Այսպէս, փոխնիփոխ մէկը գերաւ, միւսը արջ, երրորդը մըթխալ ըլլալով՝ շո՛ւտ-շուտ կ'դառնան ու կ'դառնան յա՛ր իրարու կից երեք գործիքներու միակտուր ստրուածի մը պէս և զիրար կ'վերցնեն, իրարու կոնակէն կ'առկախուին՝ ձիթարանի ձէթ քամող Կործիքին—գերանատան վիթխարի ստրուածին պաշտօնը կեղծելով զարմանալի նմանութեամբ:

187. Ձ Ի Ի Ն Ա Խ Ա Ղ ⁽¹⁾

Ձընէ Թօփ, Ձընէ մարդ

Ձմեռան զբօսանքներու կարգին, բնական էր որ ձիւնն ալ նիւթ հայթայթէր խաղասէր բնապաշտ մանուկներուն թէ՛ պատանի-տղաներուն, որոնք անոր սառնաջերմ հատիկներուն հետ զուարճանային:

Թէ՛ դպրոցական խաղավայրին վրայ ըլլայ՝ թէ՛ դուրսը Բնութեան մեծ դաշտավայրերուն, արեւ օրւան մը ձիւնագնդակի խաղը անբաղդատելի հաճոյք կուտայ խաղամէտ տղոց: Անոնք գիտեն որ ձիւնին սիւլտակ փչիսիկ երեսէն, իրենց մարմնու և ձեռքի մորթը, սառ համբոյրներ միայն ունի առնելու, չափազանցած ատեն՝ կսկի՞ծ ալ ունին զգա-

(1) Գրական բառ:

լու մինչև ոսկորները. ցրտիս իրենց մատներուն մոմոռը և մատի ծայրերուն մզմզոցը մինչև ջիկերը կ'աղղէ, բայց անոնց համար հաճոյքը հաճոյք ըլլալէ չի՛ դադրիր. ձիւնի հետ խաղալն իր հմայքն ու հրապոյրն ունի, խայթիչ՝ բայց համեղ հրապոյր: Մատները ձիւնին պաղութենէն պիտի մզմզտան, չէ՞, է՛, թող մզմզտա՛ն-մզմզտա՛ն դառնան կրակնա՛ն...: Ձիւնին սառնաշունչ կեղեւին տակ՝ ջերմատու սի՛րտ մը կայ, այս գիտական ճշմարտութիւնը գաղտնիք մը չէ՛ տղոց համար: Որչափ շա՛տ խաղան ձիւնին հետ, որքան շո՛ւտ-շուտ գնդակ չինն ու զարնն՝ տաքութիւնն ալ այնքան շո՛ւտ կ'հակադէ ընդարմացող մորթին վիճակը:

Արդ, ձմրան արեւոտ կամ միգամած տաք օր մը, այնպէս որ գետին ճերմկցնող ձիւնը փուխր, կիսահալ, դիւրազանգ ըլլայ, և կամ քաժա եկած, դեռ նոր նստած ձիւնի օր մը՝ խուճըով իրարու քով գտնուած տարեկից տղաք շուտով կը կազմակերպեն ձիւնագնդակի խաղ մը:

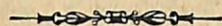
Կ'բաժնուին երկու խումբի. մէկը խաղավայրին մէկ ճակատը՝ միւսը մէկալ ծայրը՝ դիրք գրաւելով՝ ձիւնէ պատնէշներ կ'չինն, կամ առձեռն պատրաստ փուլ եկած պատերն իբր բնական պատուար կ'առնեն, և շո՛ւտ-շուտ բռնափ մեծ ու փոքր ձիւնագնդակներ (ձընէ քօլի) չինելով, նշանի մը վրայ, կ'սկսին տեղալ իրարու վրայ խոշոր կարկուտներ: Դիրքերնէն դուրս ելլելով՝ յարձակողականի կ'սկսին, և պաշարման օղակը սեղմելով՝ փոխադարձ դիրքերնին կ'գրաւեն կամ պարտուելով՝ գրա՛ւ կուտան, կրկին ետ խլելու հաստատ յոյսով:

Ասկէ ձանձրանալուն պէս, խաղակիցները կ'բերեն պատնէշացած ձիւնակոյտերը կ'զլորեն-կ'զլորեն կ'ընն ահագին ձիւնագունդ մը, որուն վրայ ուրիշ արձանաձև կոյտ մ'աբանկելով՝ կ'սկսին քիչ հեռուէն, նորէն ձիւնագնդակներով նշան առնել, զարնել տապալել:

Կամ թէ՛ կ'բերեն մարդու անդամներուն ձեւով, իրանով ու գլխով կ'չինն ձիւնէ մարդ (ձընէ մարդ) մը. կը կանգնեցնեն մէջտեղ. անոր շուրջը կ'ցատկեն, կ'զբօսնուն,

կատակներ և խաղ ու պար կ'ձեռագցեն, և վերջէն կ'դառնան ձիւնագնդակներու հարուածին տակ կ'ձարձատեն՝ կ'ձեռազեղ-ծեն ու կ'տապալեն. — պահ մ'առաջ պաշտածնին՝ հիմա կ'այրեն:

Ձիւնի կռապաշտութիւն չըսե՞ս այս խաղին...

188. ՁՈՒ կամ ՁՈՒԱԽԱՂ Ա.

2 - 3 հոգիով

Հաւուն ածած պարզ հաւկիթը բերան մտնելէ առաջ՝ գեղեցիկ խաղալիկն է խաղասէր մանկութեան: Ինչպէս որ հում հաւկիթը չ'ո՛ւտուիր, այնպէս ալ հում հաւկիթը չէ՛ որ խաղի կ'ծառայէ. թէև երբեմն, հաճոյքի համար, հում հաւկիթի շարոց մ'ալ կը խաղցնեն... մին միւսին զարնելով՝ ձուազեղ ընելէ առաջ:

Սակայն հաւկիթի բնական պնդութիւնը գոհացում չտալով խաղցող բնապաշտներուն, կ'բերեն ճանի պէս⁽¹⁾ արուեստով ալ կ'ամրացնեն ձուն. այսինքն հաւկիթը մէջտեղէն (չայնքէն) զգուշութեամբ կտրելով՝ մէջը մոմանիւթ կ'լեցնեն, և վերստին երկու մասերն իրարու կպցնելով կ'ներկեն, այնպէս որ բնա չն'ս կասկածիր թէ մէջը հիլիկ մը կայ, ինչպէս որ կը կոչեն այդ տեսակ ձու մը հիլիկի (հիլոյուն):

Բայց իրական հաճոյքն ու պատիւը՝ արուեստակեալ հաւկիթին չէ՛, այլ միայն ու միայն բնական անխարդախ ձուերէն ամէնէն ամուր դուրս եկածին, որ կը կոչուի իրաւամբ կաքաւ քաշի. — շարոց մը ձուերու զօրեղագոյնը:

Ձու խաղալու սովորական տեսակներէն պարզն է մէկ-մէկ ձուով խաղցուածը որ, պէտք է ըսել, Մեծ Զատիկին յատուկ է միշտ:

Այսպէս, երկու հոգի ունին քանի մը ձու, և մէկը միւսին կ'առաջարկէ անոնցմով փորձել իրենց բախտը, կամ որ նոյն է՝ վճռել ձուերուն յաղթանակը:

(1) Տեսնել թիւ 104՝ ձԱՆ, երես 140՝ Առհիճկապ:

— «Պառկէ՛», կ'ըսէ մէկը միւսին:

— «Առաջ դո՛ւն պառկէ»:

— «Չէ՛, դո՛ւն պառկէ»:

Համաձայնութիւն գոյանալուն՝ երկուքէն մէկն իր ձուն ափին մէջ ուղղորդ բռնած՝ կ'թողու որ վերի ծայրը երեւայ ցուցամատին ու ըթամատին կազմած օղակին մէջ, ա՛յս է պառկիլը: Մէկաւն այն ատեն իր ձուին նախ Ծեր-ովը կ'զարնէ պառկողին ձուին վրայ՝ թեթև քը՛ֆ մ'ընելով, եթէ կոտրեց անոր ձուն՝ դարձնել կուտայ ոռ-ին ալ կը զարնէ, և ան ալ կոտրած ատեն՝ ձուն կ'գրաւէ: Իսկ եթէ իր ձուն կոտրեցաւ թէ՛ ծայրէն թէ՛ ոտէն՝ ինքը վրայ կուտայ:

Հաւկիթին ծեր-ը՝ սուր կողմին կ'ըսուի, իսկ ոռը՝ հաւկաւ կողմին, կողերուն ալ փոքր անուն կուտան:

Այսպէս, մէկը պառկելով՝ իր ձուն միւսին ձուի հարուածներուն կ'ենթարկէ և տարուելով կ'ուտի, կամ տանելով կ'գրաւէ: Ամէն անգամ՝ տարո՞ղն է որ պիտի պառկի և տարուողը զարնէ, եթէ կոտրեց՝ լա՛ւ, եթէ չէ՝ զարնելու իրաւունքը պառկողին կ'անցնի: Չարնողն երբ տեսնէ որ պառկողն աղէկ չէ բացեր ձուին երեւցած մասը՝ կ'պահանջէ որ ճիկ քոյի, այսինքն ձուին երեւցած մասը աւելի լայնցնէ, որ իր ձուն ազատօրէն չարժի, կամ մատներուն օղակին չգլի և ուժը կորսնցնէ:

Պայմաններ ալ կան խաղին, որոնցմէ մէկուն համեմատ՝ «Ծերով ջո՛ւխս կ'սանիւ» կ'ըսէ մէկը առաջուց, և պարտաւոր կ'ըլլայ իր ձուին միայն ծայրովը՝ կոտրել պառկողին ձուին երկու զլուխն ալ, — ծէրն ու ոռը, և չէ՛ թէ ծերը կոտրելու պարագային ոռով ալ զարնել: Կամ՝ «Ծերով ծեր կ'սանիւ» կ'ըսէ միւսը, իր հաւկիթին միայն ծայրին՝ ամրութեանը վստահած:

Ձուին ամրութիւնն ինչպէս կ'իմանան, պիտի ըսէք, և հետաքրքրական ալ է գիտնալ:

Աստուած երկու կարգ ահալայ է տուեր մարդուս բերնին, և գլխուն տլ խնկը: Ուշիմ մանուկը հաւկիթին ամ-

րութեան բնական փորձաքարը գտեր է ահա իր իսկ բերնին մէջ. ուր իբր շթաքար ու պտկաքար բուսած հակընդդէմ ակռաշարքը խփելով՝ չլթնեն իրարմէ կ'զատէ և ձուն մատնեցողն մէջ թեթեակի բռնած՝ յուշիկ-յուշիկ կ'չլքըքացնէ ատամներուն դէմ, և ելած հունչէն՝ իր ականջը կ'հասկնայ ձուին ամբութեան աստիճանը. (անշուշտ հասկնալի է թէ՛ ձուին կեղեւի՛ն կարծրութեանն է կ'ակնարկուի): Դրէ՛ք ձու խաղցող պատանիի մ'առջեւ հարիւր հատ հաւկիթ, և ան իր ակռաներուն փորձանակովը ձեզի պիտի ցուցնէ ամէնէն ամուր ձուն, որ կաթար քաշի՛ ելլէ:

189. ՁՈՒԱԽԱՂ Բ.

«ԿԱԹԱՐ» (1)

Կաթարն ալ կ'խաղան այսպէս.— 50-60-100 հատ ձու կը չարեն գետին, և երկու հոգի մէկ-մէկ ծայրէն ձուերը մէկ առ մէկ առնելով՝ իրարո՛ւ կ'զարնեն, կոտրածը մէկդի դնելով ու նո՛ր մ'առնելով, մինչեւ որ ամենավերջին զօրաւոր ձուն՝ կաթար քաշին, մէկուն ձեռքին մէջ վճռէ թէ ո՞վ իրաւունք ունի տիրանալու ամբողջ հաւկիթներուն:

Յարութեան ջատկին նշանակ եղող կարմիր հաւկիթը ներկուելուն՝ դուռ կ'բանայ ձուախաղին:

190. ՃՄ ՈՒ Ռ

5—10 հոգիով

Խաղին անունն առնուած է մէկմէկու ոտները ճմռելու ձեւէն. տեսնենք թէ ի՞նչպէս.—

Խաղցողները բոլորակի կ'նստին այն դիրքով որ իւրա-

(1) Գաղատ արաբերէն բառէն:

քանչիւրին աջ ոտքն իր աջակողմի ընկերոջ ձախ ծունկին վրայ կ'երկարի, անոր ձախ թեւին տակէն, և անոր ձախ ձեռքովը՝ իր ոտքին թաթը (մատնամասը) կ'բռնուի, աջովը՝ կռփահարուելու պատրաստ:

Ընկերէն մէկը խաղապետ է, որուն նայելու և հնազանդելու են մէկալները: Ան ի՛նչ որ ընելու և ըսելու ըլլայ, միւսներն ալ կրկնելու են նոյնութեամբ և առանց վրէպի:

Այսպէս, խաղապետն իր ծունկին վրայ երկարած (ձախակողմի անձին) ոտքին մատներէն բռնած՝ աջ բռունցքով կռուինքի կ'իջեցնէ անոր ներքանին, համաչափ՝ իր եղանակած «քուռի բի՛ր» խօսքին: Այսինքն երբ կ'արտասանէ «քուռի բի՛ր»՝ մէկ կռուի կ'իջնէ: Այն որուն ոտքին զարնելով այս խաղասացքն ըսուեր է՝ իր կարգին կը կռփահարէ իր ծնկան վրայ երկարած ոտքը՝ քովկից ընկերին, կրկնելով՝ «քուռի բի՛ր»:

Այսպէս կարգով մէկը միւսին ոտքը բռունցքելով ու՝ «քուռի բի՛ր» ըսելով խաղը կ'բոլորուի մէջերնին, և կ'հասնի նորէն խաղապետին: Սա ամէն անգամ իր առջի ըսածին վրայ նո՛ր մ'աւելցնելով և համաչափ կռփահարելով՝ մէկ շունչով կ'ըսէ.— «Թուռի բի՛ր, քուռի իի՛, քուռի ի՛ւշ, քուռի sk'or, եւն.» մինչեւ «քուռի ո՛ն» կամ «քուռի իյիրմի»⁽¹⁾ Միւսներն ալ նոյն բանը կրկնեն իրարու, միշտ ըսած թւին չափ կռուի իջեցնելով իրենց բռնած ոտքի ներքանին:

Ով որ չկարենայ մէկ շունչով արտասանել իրեն փոխանցուած բառերը՝ փոխանցողը կ'բռնէ իր ձեռքին մէջ երկընցուած անոր ոտքին մատները և երկու ափովը կ'զալարէ, կ'ճմռէ՝ յանկերգելով.— «Ճճճճ, ճճճճ»: Միւսներն ալ նոյնպէս, մինչեւ որ վրիպողը յաջող կրկնութեւն մ'ընէ խաղի... դասին, և ոտքը ճմռուէ ազատէ:

(1) Թուռքերէն են բառերը և կ'նշանակեն.— «Բողկ մէկ, բողկ երկու, բողկ երեք, բողկ չորս, տասը, քսան ևն.»: Թուռփը հաւանաբար աղաւաղումն է դո՛ւն կամ կռուի հայերէն բառին, — «Դո՛ն մէկ, զո՛ն երկու ևն.», կամ «կռուի մէկ, կռուի երկու, ևն.»

Երբ մինչև «քուռնի օ՛ն, կամ «քուռնի իյիրմի» յաջողապէս արտասանուելով՝ խաղը չըջի խաղակիցներուն մէջ, այն ատեն խաղապետը կ'շարունակէ «քուռնի իյիրմի»-էն վար իջնել։ Այսպէս, քովի ընկերին ոտքը կռփելով կ'ըսէ մէկ շունչով։—

—«Թուռնի իյիրմի, քուռնի օնոգոն'ը քուռնի օնսիհ'ի կ'են» շուտասելու կի ձեւով, մինչև տակաւ իջնէ «քուռնի բի'ր»-ի՝ եթէ հնարաւոր եղած ըլլայ ունենալ սյուշափ երկար շնչառութիւն, անշփոթ պահել յետագարձ թուումին կարգը։

Դիւրին ալ չէ «քուռնի իյիրմի»-էն աստիճանաւ և մէկ շունչով վար իջնել մինչև «քուռնի բի'ր»։ Պղտիկ փորձ մը կ'ըսուէ համոզուած գոյացնելու։

Այս է ահա ծնունդին խաղաձեւը, բայց խաղասացքը՝ պէս-պէս և ինքնատիպ։—

Այսպէս, «քուռնի բի'ր» ըսելու տեղ՝ կ'արտասանեն հետեւեալն՝ ընդհատ-ընդհատ վանկ առ վանկ կռուփներուն համաչափ։—

—«Ծո'խ-շո'խ-կի'կի'կի'կ-կո', սա'րի' սո'ղ-ղա'ն ո'ղ-ղա'ն-ղո'ղ-ղա'ն, եհ'ւհ'ւ-ղի'կի'կի'կ-կո'»։

—«Ծո'խ-շո'խ-կի'կի'կի'կ-կո', սա'րի' սո'ղ-ղա'ն ո'ղ-ղա'ն-ղո'ղ-ղա'ն, եհ'ւհ'ւ-ղի'կի'կի'կ-կո', զհ'ր-բե'ժ դե'ո-շա'կ ա'ր ա'ղ-թը'ւնա', ես'ր-նա'ւ-ղի'կի'կի'կ-կո'»։

—«Ծո'խ-շո'խ-կի'կի'կի'կ-կո', սա'րի' սո'ղ-ղա'ն ո'ղ-ղա'ն-ղո'ղ-ղա'ն, եհ'ւհ'ւ-ղի'կի'կի'կ-կո'. զհ'ր-բե'ժ դե'ո-շա'կ ա'ր ա'ղ-թը'ւնա', ես'ր-նա'ւ-ղի'կի'կի'կ-կո'. կո'ւ-նա'ւ ւո'ր-կա'ն ճե'փ իւ'ս-թի'ւ-նա', ճե'փ-նա'ւ-ղի'կի'կի'կ-կո'» եւն, ⁽¹⁾։

Կ'շարունակեն տակաւին ուրիշ տեսակ-տեսակ թրքախառն խօսքեր (զորս չեմ յիշեր), և ամէն մէկ վանկին՝ կռուփի հարուած մ'իջնելով բռնած ոտքերնուն՝ խաղն իր ասացքովը կ'փոխանցեն իրարու, մինչև որ ձանձրանան՝ նոր խաղի մը թարմ յուշովը։

(1) Շախլախիկիկիկ, սարի սոխը բռնէ-բռնէ՝ ուտելու։— Կերպասէ անկողինը ձգէ՝ տակս՝ պառկելու։— Մետաքսէ վերմակը քաշէ՝ վրաս՝ ծածկելու։— Կի կօ...»։

191. ԾՈՊ(Ա)ՆԽԱՂ

2 հոգիով

Հսկայից դարերուն յատուկ այս ձիախաղին գոյութեան իսկ կ'անգիտանան խաղազէտ շատեր։ Կազմէ միայն գիւղական կոյս աշխարհի բնիկներուն բերնին մէջ կ'յիշուի՝ դիւցազնական վէպերու կարգին։

Ճոպանխաղը իրական մենամարտի հին կերպն ըլլալ կ'թուի, քանի որ ան երբեք բնոյթը չունի անմեղ ու պարզ զբօսանք մ'ըլլալու։ Խաղէ աւելի՝ մարտ մ'է ճոպանխաղը՝ խաղցուած երկու անյաղթ հսկաներու մէջ, երկու փոխընդունելու՝ որոնք բնական է թէ իրենց արտասովոր յաղթ ու հսկայ կազմուածքին յորմար ալ խաղեր պիտի խաղային։

Մեր ժամանակի մարդերէն, այս գաճաճ սերունդէն, ամենամեծն ու հսկան անգամ կրնա՞յ օրինակի համար խաղալ ճընըլըզ-ի օրերէն մնացած նետ-աղեղի մը հետ։ Կրնա՞յ շարժել այն քարերը՝ զորս ամէն աղգերու նախնիք մէկ ձեւքով բռներ-վերցուցեր են՝ մեր վերցնել կրցած ձեռնաքարերուն պէս։ Կամ կարո՞ղ է Գորդ նետել, քառսուն հսկայի թուրեր մէկէն խընդի կոտորել՝ անդին ձգել։

Այսպէս ալ ճոպանխաղի համար։ Չեմ յուսար թէ մեր օրերու մարդերէն մէկը՝ մտքէն անցունէ փորձել նախնական ճոպանխաղ մը։ Բայց արդիացած տեսակներն են, կրնայ ըսուի, մեր ՇՆՈՑԻԿ-ը, ՉԻԱՆԱԽԱՂ կամ ՉԻԱՆՈՑԻԿ-ը, և արեւմտեան sportի խաղերէն՝ շաքիլի-ճեկ (steeple chase) ը, զորս խաղալը՝ բաղդատաբար շատ դիւրին ու գաճաճային է՝ հանդէպ այդ հսկայական խաղամարտին։

Ճոպանխաղը, որքան հնար եղաւ ինձ հասկնալ, վայրկենապէս կազմուելիք խաղ մը չըլլալով՝ ամէն հսկան կամ քաջերու պետը, կամ ցեղապետն իրեն համար չինուած պատրաստ կ'ունենար անոր խաղետղը։ Իրեն ուժին հաւասար ուրիշ հսկայ մը դէմն ունեցած ատեն, կ'առաջարկուէր ճոպան-

խաղ խաղալ, ո՛րը որ յաղթուէր՝ յաղթողին գերին ու զոհն էր պարգապէս:

Ինչպէս Գորգ թոյեղու խաղին համար պեղուած կ'ըլլար գետնափոր խողովակ-առու մը, ճոպանխաղի համար ալ յատկապէս փորուած պատրաստուած կ'ըլլար ընդարձակ փոս մը, գուցէ լճաչափ լա՛յն՝ կլոր ծիրով: Այս անդնդային կլոր գետնադաշտին սեպ պատին մէջ՝ դէմ դէմի՝ վարսուած կ'ըլլար հաստակուռ չղթայ մը, կամ աւելի ծիշդ՝ կաշիէ կամ չուսնէ հիւսած հաստամետ ճոպան մը, որուն անունովն ալ յորջորջուեր է խաղը.— ճոպանխաղ:

Այդ զոյգ ճոպաններուն գլուխներն ունէին, կ'ըսուի, մէյմէկ լա՛յն օղակ՝ խաղցողներուն ձիու ոտքերուն համար. գուցէ ծիշտ նման՝ մեր գործածած ոտնանուրններուն օղակին (բուզաղը, entrave):

Ճոպանխաղ խաղցող հսկաները, իրենց սեփական և եզական ո՛վ գիտէ ո՛ր ծովէն քաշած կամ ո՛ր սարին գլխէն բռնած հրեղէն (?) ձիերը հեծած՝ կ'իջնէին խաղափոսին մէջ, և հանդիպակաց ճոպաններէն մէկուն օղը կ'անցուէր մէկո՛ւ ձիուն ոտքին, միւս օղը՝ մէկալին՝ ձիուն ոտքին:

Այսպէս կազմ ու պատրաստ վիճակի մէջ, թերեւս անհրաժեշտ նուագարաններու խրախուսիչ ու խաղադրդիւ ձայներուն նշանին վրայ՝ երկու ճիսան հեծեալները կ'քշէին ձիերնին մէկը միւսին ետեւէն, անշուշտ նախ կամաց-կամաց, ապա երթալով աւելի արագ ու թափ: Կ'քշէին, կ'դառնային չրջանակաձև՝ հսկայաբաց փոսին մէջ, իրարու դէմ եկած պահուն՝ կ'ցատկէին մէկմէկու ճոպանին՝ վրայէն, տակաւ աւելի կատաղի հրաշունչ ձիերուն հրեղէն վազքին ու ոստումներուն հետ՝ հեծեալ տիտաններն իրենք ալ մոլեգնած՝ կ'քշէին իրարու վրայ, կ'ցատկէին իրարու վրայէն, կամ կ'ջանային այնպէ՛ս մը դառնալ որ՝ փոխադարձաբար զիրար կապէին, կապանէին ու յաղթահար ձգէին: Ո՛վ որ անվարժ կամ տկար դուրս գար միւսին վարպետ ու շոյտ շարժումներուն հանդէպ՝ անոր ձիուն ոտքերը կ'բռնուէին հակառակորդին ձիուն ոտնակապին մէջ,

և ա՛լ չէին կրնար խլրտիլ, ո՛չ ինքը ոչ ալ իր ձին. երկուքը մէկ՝ յաղթահար, չղթայուած՝ գերին կ'դառնային յաղթականին, և ապա զո՛հ անոր թուրին:

Ճոպանխաղն ուրեմն, հին դարերու հսկայ պատանիներու ձիամարտն էր, զոր մեր ժամանակի պատանեկութեան համար յիշեցի, իր խաղաշխարհին մէջ բերանփոխ մը դրած ըլլալու մտքով:

192. ՄԱՄԻՄՈՒՍ

2 հոգիով

Սենեակի մէջ խաղցուելիք խաղ մ'է:

Բարձ մը կ'դնեն գետին, սենեակին մէջտեղը, և երկու ճոթերէն կ'բռնեն մէյմէկ հոգի, աչքերնին կապած և մէյ-մէկ թուրա՞ն⁽¹⁾ ձեռքերնին բռնած: Նախ երկուքն մէկը, գլուխը վերցնելով կ'ձայնէ իր կէս մը նստած դիրքէն.—

— «Մա՛մեմո՛ւս . . . »: Միւսը կ'պատասխանէ.

— «Լո՛թէխո՛ւս . . . »:

— «Մե՛խա՛ տու՛ մեչ գլխուս»⁽²⁾: Եւ ըսելո՛ւն պէս՝ կ'տափի բարձին կողը, մինչ միւսը՝ անոր ձայնին եկած կողմն իբր նշանակէտ բռնելով իր կապած աչքերուն՝ մտրակի հարուած մը կուսայ անոր գլխուն, անոր խնդրանքին համեմատ . . . : Հարուածը կրնայ չեշտակի դաշիլ, կամ իսպառ վրիպիլ, զի աչքը չէ՛ հարուածը ղեկող՝ այլ ականջը:

Այս անգամ մէկա՛լը կ'ձայնէ.—

— «Մա՛մեմո՛ւս . . . »:

— «Լոթէխո՛ւս . . . »:

— «Մե՛խա՛ տու՛ մեչ գլխուս»: Եւ կ'ջանայ խուսափիլ վերահաս հարուածէն, որ մեծ մասով կ'վրիպի, և կապերտին

(1) Թաշկինակէ հիւսած մտրակ (garuche), տոմ (որուն աղաւաղն է):

(2) — «Մե՛կ հատ տո՛ւր մէջ գլխուս». [«Մե՛կ հատ» = հեղ մը, հատ մը, հարուած մը]:

կամ երկու աչակապ խաղցողներն իրարմէ զատող բարձին կ'դպին՝ փր'us-փր'us փոշին մէջերնէն հանելով: Զի աղէ՛կ աչքի առաջ ունենալու է թէ՛ խաղցող երկուքին ալ աչքերը թաշկինակով ամուր կապուած ըլլալով՝ լոյս չեն տեսներ. միւս կողմէ՝ «սկ» հաս տուր մեջ գլխուս» ըսողն իր ձայնին հետքը կորսնցնելու դիտուածով՝ զանազան վարպետ շարժումներ կ'ընէ. ինչպէս՝ դէպ մտրակողն երկնալով կ'ձայնէ, կողմնաց կ'ձայնէ, ետեւանց հետակորոյս կ'ձայնէ, այնպէս որ աչակապ մտրակողն (փոխ ընդ փոխ մէկ և միւսը) անոր ձայնին եկած կո'ղմը կ'ուղղէ իր հարուածը, մինչդեռ ան խուսափելով տարբեր դիրքի մը մէջ է ձգել ինքզինք:

Այս խաղը կ'երեւի թէ առնուած է քրդախօս գիւղաղբայրներէ, ինչպէս կ'հասկցուի խաղին ասացքէն:

Մամեւուս՝ գուցէ յատուկ անուն մ'է. Լորէ կամ շապի՝ քրդերէն հրա՛ւնէ ըսել է, իսկ խուս խօսիլ բային հրամայականն ըլլալ կ'թուի: Ինչ ալ եղած ըլլայ՝ Մամեւուսը ընթացիկ, ոգեւոր և հետաքրքրական խաղերէն մէկն է:

193. ՄԱՏՆԻ ՊԱՆՈՅԻԿ

Խմբախաղ

Խաղերէ տգէտ եղողին գլխուն՝ ահա խաղ մ'ալ:

Վարպետողին՝ միւս կամակիցներուն, բայց համա՛կն ի նկատ ունենալով՝ կ'առաջարկէ խա՛ղ մը խաղալ. —

— «Դուք ձեր գրպանին մէջ մատնի մը կամ մատնոց մը, կամ կծկած թաշկինակ մը պահեցէք, կ'ըսէ, ձեռքով ալ ամուր բռնեցէ՛ք, և ես այս լաթովը դուրս հանեմ՝ առանց պահօնն անոր կապելու»:

Մէջերնէն խաղին անգէտ եղողն ամէնէն աւելի պիտի սրուի, չհաւատայ՝ եղած յիմարական առաջարկին, և պիտի մղուի գրաւի մտնելու: Միւսներուն ալ չուզած բա՛նը... «Դայր չէր ուզեր ամպ օ՛ր...», մանաւանդ թէ՛ ինքնակամ

եղած ատեն՝ խաղն աւելի՛ համով կ'անցնի, և այս՝ ցուրտ-ցումս ձմեռա՛ն մէջ:

Համաձայնութիւն գոյանալուն պէս, խեղճ միամիտը սենեկի դռնէն դուրս, կամ պատուհանի մը դրսի կողմը, ճի՛շտ փեղկին առաջ կայնեցնելով՝ կ'պատուիրեն որ գրպաններէն մէկուն մէջ, — յաճախորապէս ծոցի գրպանը — , ձեռքով ամուր բռնէ մատնի մը կամ ուրիշ իրեղէն մը: Անդին ներսէն երկար լաթ մը (սեղանին սփռոցը, կտաւի ծրար մը) խողովակաձեւ կ'երկնցնեն դէպ դուրսը՝ մասնիկ պահողին մատնի պահած գրպանին մէջ, մէկալ ծայրը սենեկէն ներս մնալով:

Մինչ հէգ միամիտը ծոցի գրպանին մէջ ամուր բռնած իրեղէնին — մատնիին — իր ափին մէջն ըլլալուն վստահ՝ գուցէ մտքովն ալ կը ծաղրէ՝ գրաւարկուն ու կամակիցները՝ մէյմ'ալ սա՛ռ ջուրի լեզու վը կ'զգայ իր գրպանին մէջ երկարող, և մարմնուն մէջ հոսուն, վազուն, սառուցիկ տարածո՛ւն... — մատնիին ո՛ւր պահուած ըլլա՛լը կ'փնտռէ արդեօք... —

— Դաւիթաղին վարպետն ու մեղսակիցները, ներսէն փարչ մը ջուր շու՛ռ տուեր են ակօսաձեւ լաթին վերի գլխէն դէպ վար, դէպ միամիտին գրպանը՝ պահուած մատնին... գըտնելու...: Բայց տարակոյս չկայ թէ՛ յանկարծական այդ անախտ սա՛ռ ուղիւն միջառնութեան վրայ՝ ձեռքի մէջ բըռնուած մատնիին ալ բաց կ'թողուի, ձեռքն ալ գրպանէն կ'ելլէ՝ պահուած իրեղէնին հետ, իսկ ինչ որ կ'մնայ գրպանէն ներս՝ ան ալ սառ ջուրին զեղուն տարածո՛ւն մատնիկներն են սա՛ռ սառ, ու հալաւովը թա՛ց ու պաղ:

Անհաւատ ըլլալու չէ բանի մը, թէ չէ դիւրին է հաւատ ու համոզում կազմել տալ... որ եւ է խրատով: Վկայ Մասնի պահողիլը և նման խաղերը:

193^{1/2}. ՄԻՆԷԼԻ

Ուրիշ (Թուրքերէն) յորջորջում մը ՀԵՐՆՈՅԻԿ խաղին: Տեսնել այդ խաղը, թիւ 183:

194. ՄՈՒՐՈՒՍ

2 հոգիով

Շուկացիներն ալ իրենց խաղերն ունին:—Կարելի՞ բան է, պիտի ըսեն առեւտրաշատ քաղաքի ընթերցողները: Տուրեառով, դրամ չանելու գործերով զբաղող շուկացի՞ն ալ կը խաղայ. խաղալու ժամանակ կ'զտնէ՞:

Գործ եղած ատեն շահու աստուածէն զատ ո՛չ մէկ ուրիշ բանի պաշտօն տանող կ'ըլլայ, բայց գործի պակասութեան և նոյնիսկ չգոյութեան պարագային, հեգնասէր շուկացին՝ ժամանցի առիթներ չի՞ փախցներ, եթէ հարկադրուած է իր խանութին մէջ մնալու, և դիւրութիւն չունի կազմն կամ ուրիշ զբօսարան մը երթալու:

Ճամբան, տունէն շուկայ՝ և շուկայէն տուն երթ ու գալի ատեն այ՝ Մուրուս կ'խաղան յաճախ տարեկից պարոններ, և ո՛վ որ խաղը չահի՝ իր պահանջածը չատ հա՛նստ բան մը կ'ըլլայ, ինչպէս օրինակի համար գաւաթ մը թէյ, — զոր խանութ բանալու պահուն պիտի առնէ ամէն մարդ անհրաժեշտապէս —, կամ 10—20 փարայի՝ օրւան պտուղներէն իր ուզածը, և կամ խմբովին թէյաբանութեան մը հաճոյքը:

Այսպէս, շուկայի մէջն ըլլայ թէ՛ քաղաքի ճամբան⁽¹⁾՝ երկու հօգի կ'որոշեն Մուրուս խաղալ: Աջէն եկող մօրուքները մէկուն, ձախէն եկողները՝ միւսին ի հաշիւ պիտի ըլ-

լան. մէկն՝ աջակողմէն գալիք մօրուքներուն բարձրագոյն սակը կ'ընդունի, ըսենք թէ՛ 12, միւսը կ'աւելցնէ կ'ընէ 15. ձախակողմէն գալիքներուն թիւը՝ մէկն իր հաշուին 8 կ'ընդունի, միւսը կ'աւելցնէ 10ով կ'ընդունի՝ երթեւեկը ո՛ր կողմէն շատ ըլլալուն համեմատ: Այս կերպ, աճուրդով, երկու կողմէն գալիք մօրուքներուն վերջնական սակը որոշելէ վերջ՝ կ'սկսին աջէն ձախէն գալիք մօրուքները համարել, և որո՛ւն թիւը որ շուտ ամբողջանայ՝ ան միւսէն կ'առնէ՝ նախապէս որոշուած խաղագրաւը:

Մօրուքներուն ալ դասաւորութիւն մը կայ հա՛... և դասաւորութեան համեմատ՝ թւական արժէ՛ք: Այսպէս՝ հասարակ անհատներու մօրուքը մէ՛կ կ'հաշոււի. սքեմաւոր պարզ անհատներուն՝ (քահանայ ևն.)՝ երկու, անոնցմէ աստիճանով աւելի մեծ մօրուքաւորներուն՝ երեք, ևն.: Իսկ այն մօրուքաւորները, որ քաղաքին մէջ իրենց դիրքովը միակ մէ՛կ հատ են, ինչպէս Պատր. Տեղապահ, Կուսակալ, Մեծ Դատաւոր ևն., անոնցմէ մէկն եթէ անցնելու ըլլայ՝ վարդի կ'զոցի, այսինքն մուրուս խաղցողներէն որո՛ւն որոշած կողմէն որ գալու ըլլան՝ և սա քանի՞ թիւ ալ ունեցած ըլլայ՝ խաղը չահա՛ծ կ'սկսուի:

Կ'տեսնէք որ խաղասէր մանկութիւնը, խաղի մէ՛ջ իսկ յարգանքի աստիճանով մը կ'վերաբերուի փոքրին ու մեծին հետ: Մուրուս խաղցողներն առանձին իրենց մէ՛ջ կ'խաղան, և եկող-անցնող մօրուքաւորները՝ իրենց «ափին մէջ հոտոտացած» չեն կրնար ըլլալ, որ զիտնան. բայց խաղցողներն անոնց ամէն մէկին արժանիքին ու դիրքին համեմատ թւական արժէք կուտան անոնց մօրուքներուն, և յարգանքի մէջ չեն թերանար:

(1) Վանայ մէջ՝ Բաղաքամէջէն Այգեստան՝ կ'ձգուի դրէթէ երեք քառորդ ժամու հեռաւորութեամբ Ծառուղի մը, որ առտու-իրիկուն բանուկ ճամբան է՝ քաղաքը շուկայ իջնող ու դարձող Այգեստանցիներուն:

195. ՆԵՏ-ԱՂԵՂ

l'Arc

Աղեղնաձիգներու դարերէն ի վեր ծանօթ կռիւի այս գործիքը հիմա մեր տղոց ձեռքին մէջ դարձեր է խաղալիկ մը, և եթէ առաջներ նետ ու աղեղ կ'գործածէին Բէլի (ամբարտաւանի) մը կուրծքը ծակելու՝ այժմ անոր մանրանկար մէկ ձեւովն՝ աներես ճնճղուկները կ'վանեն, կամ նշանատախտակ մը կ'թոցնեն:

Նախնական պարզ ձեւն եղած է ա՛յն՝ զոր կ'գործածեն մեր 8-10 տարու տղաներ. և այս ձեւը հարազատ ընդօրինակութիւնն է հնադարեան նետ-աղեղին:

Կ'առնեն ճկուն ու տոկուն կլոր շիվ մը, օրինակ՝ սերկելի, կեռասի ճիւղ մը. զոր կը կորեն (կօնել) կամարաձև, մեր Ո տառին ձեւով, և երկու ծայրերն առասանով մը իրարու կապելով: Կ'չինեն նաև կեռածայր պզտիկ-պզտիկ նետեր, որոնց վրայ լաւ գաղափար կրնաք կազմել՝ մտաբերելով ժաննակ հիւսելու կեռասեղը (crochet):

Արդ, նետ մ'արձակելու համար՝ կ'բռնեն ձախ ձեռքով, աղեղին կամարէն, կամ կամարը կուրծքերնուն տալով՝ աղեղին մէկ թելը կ'բռնեն, և նետին կեռը աջ ձեռքով կը կառչեցնեն լարին՝ ու կ'քաշեն. պէտք եղած պրկումն առնել տալուն պէս՝ նետին պոչը ձեռքէն բաց թողլով՝ նետը կ'թռի թափով:

Բայց կայ նաև աւելի մեծ տղոց, պատանիներու, շինած նետ և աղեղը, որ նետարձակներու աղեղին չի՝ նմանի բնաւ, ան ձեւուած կ'երեւի հրացանի կազմութեան վրայ, զի հրացանի պէս բուն մ'ունի և ձգանով մը կ'ձգէ գնդակաձև նետը: Այս տեսակը՝ arbalète-ի նմանութիւն ունի:

Այսպէս, կ'առնեն երկար փայտ մը, մէկ ծայրը քիչ մ'աւելի հաստ և հրացանի բունի ձեւով, որուն աջ կողմին վրայ կ'հաստատեն կեռաձև ձգան մը, ճնճղուկ անունով: Սա՝

ձգտուած լարն իր կեռիքին մէջ բռնելու պաշտօնն ունի: Փայտին միւս ծայրին վրայ, մէկ կողմէն միւսը, հորիզոնաբար, բացուած է ծակ մը, ուրկէ կ'անցնի ճկուն, առաձիգ, մատնաչափ կլոր փայտ մը՝ կորացած դէպ բունը՝ իր երկու ծայրերէն պրկուած առասանի մը շնորհիւ: Նետ ըսուածն ալ կարճ մատիտի մը նման սրածայր փայտիկ մ'է, և հինգով տասնով կ'չինուի՝ առատօրէն գործածելու համար: Բունին վերի երեսն ակօսաձև փորուած լլալով՝ նետը կ'դրուի հոն՝ ճնճղուկին կառչած պիրկ լարին կիպ: Արդ, նետ մ'արձակելու համար, աղեղնաբունը նշանառու դիրքի մէջ բռնելով՝ աջ ցուցամատովը ճնճղուկին վարի մասը՝ հրազէնի բլթակին նման դէպ ինքը քաշելուն պէս՝ լարը կ'փրթի իր կեռիքէն, և լարակալ փայտին առաձգութեան թափովը՝ ուժգնօրէն կ'հրէ իրեն կպած նետը՝ 50-100 քայլ հեռաձգութեամբ:

Ճարտար և արհեստասէր մանուկ-աղեղնաձիգները, աղեղնաբունը զարդ'րուն, ձեւաւոր ու յղկուն շինելէ զատ՝ կ'բերեն շատ անգամ ալ երկզլիսի կեռաւոր ճնճղուկ մը կ'հաստատեն ակօսաձև բունին ճիշդ ակօսին մէջտեղը՝ դուրով ծակ մը բանալով: Այս կերպ ձգանուած աղեղն աւելի՛ չիտակ ու թափով կ'մղէ նետը՝ քան կողին վրայ ճնճղուկ կրող տեսակը:

Նաև լարակալ փայտին փոխարէն՝ յաճախ կ'անցունեն առաձիգ երկաթ թել, օրինակ՝ հին հովանոցի շիշ մը, որ աւելի սաստկութեամբ կ'թոցնէ նետը՝ փայտի համեմատութեամբ իր ունեցած առաձգութեան շնորհիւ:

196. ՇԱՄԴԱՆ

4 - 6 - 8 - 10 հոգիով

Ուշիմութիւն և պատրաստամտութիւն պահանջող գեղեցիկ նըստխաղ մ'է, զոր կ'խաղան առաւելապէս հասակառու հարս ու կիներ, քիչ անգամ, ազգականական մերձ շրջանակի մէջ, երկսեռ ըլլալու պայմանով:

Ձոյգ խաղընկերով քանի՜ զոյգ որ ըլլան խաղցողները՝ բոլորակի կ'նստին, այնպէ՛ս որ իւրաքանչիւրն իր ընկերն իր դէմը կ'ունենայ, չէ՛ թէ քովը: Ապա աշտանակ — Շամդան — մը կուտան մէկուն ձեռքը եկվիլի պիւնձով. կամ մէջերնէն ձարպիկը վեհանձնաբար կ'ստանձնէ առաջին աշտանակիրի պաշտօնը:

Խաղի սկսման նշան տրուելուն պէս՝ Շամդանն իր ձեռք ունեցողին ընկերը խօսքն առ իր ընկերն ուղղելով կ'ըսէ. —

— «Կա՛ղ ի՛ր, կո՛ր ի՛ր, Է՛ք ի՛ր, ինչի՞ պոնիցիր Էսա Շամդան» (1):

— «Ապա վո՞վ պոնեք» (2), կ'պատասխանէ աշտանակալ ընկերը:

— «Տիւ (դու) քող չպոնիր՝ քող եսա՛ պոնեք» (3):

Միւսներու կողմէն բացարձակ լուրթիւն, զի դեռ մէկու մ'անունը չտուած՝ ոչ ո՛ք իրաւունք ունի խառնուելու զոյգ ընկերներուն մէջ փոխանակուած տրամախօսութեանը:

— «Ինչի՞ սիւ պոնիր, Ձարուխ չէ՛ր պոնեք՝ քող Մաբուխ պոնեք, Մաբուխ չէ՛ր պոնեք՝ քող Վաբուխ պոնեք» (4):

Որի՛ անունը որ տրուի իբր պահապանցու՝ ան լուռ կե նալու է, և իրեն փոխարէն իր ընկերը պէտք է պատասխանէ՝ «Ինչի՞ եմ պոնի (ինչո՛ւ ան բռնէ)» ըսելով՝ առանց դանդաղելու: Եթէ հակառակ պարագային՝ ընկերովը փոխարէն իր պատասխանն ուշացնէ, կամ սխալ պատասխան տայ, և կամ իր ընկերը չփոթուելով՝ լուռ մնալու տեղ՝ պատասխանն ինքը տայ, Շամդանը կ'անցնի իրենցմէ սխալողին ձեռքը:

Այսպէս, վեր յիշուած տրամախօսութեան մէջ՝ «Ձարուխ չէ՛ր բռնեք՝ թող Մաբուխ բռնէր, Մաբուխ չէ՛ր բռնեք՝ թող

(1) — «Կա՛ղ Էիւ, կո՛ր Էիւ, Է՛ք Էիւ, ինչո՞ւ բռնեցիր այդ աշտանակը»:

(2) — «Ապա ո՞վ բռնէք»:

(3) — «Դուն թող չբռնէիր՝ թող ասի՛ բռնէր»:

(4) — «Ինչո՞ւ դուն բռնէիր, Ձարուխն չէ՛ր բռնեք՝ թող Մաբուխ Էի՛ն բռնէր, Մաբուխն չէ՛ր բռնեք՝ թող Վաբուխն բռնէր»:

Վարդեր բռնէր» ըսողին պատասխան տալու իրաւունք ունի միմիայն Վարդեր կողողին ընկերը, չէ թէ Ձարուխ կամ Մաբուխը: Այս վերջինս պատասխանելու պարտաւոր պիտի ըլլար ա՛յն ատեն միայն երբ իր անունը տրուելէն ետք՝ ուրիշ անուն մը չկցուէր:

Այս ձեւով խաղը ոգեւորութեան մէջ մտնելով, շուտասելուկի արագախօսութեամբ՝ կ'փոխանակուին հարց պատասխաններ, չփոթեցուցիչ, տարադէմ կերպերով, վարպետ ձեւադարձութիւններով մէկուն անունը տուած պահուն անոր ընկերին երեսը նայելով, և «դո՛ւն բռնէ» ըսելով. մինչ իրականին մէջ խօսքն ուղղուած է անոր ընկերովը, որ ուշիմ ըլլալու է՝ այս խաղէն չխաբուելու, ընդհակառակն շուտ մը՝ «ինչո՛ւ ան բռնէ» պատասխանը փակցնելու է:

Եթէ պատահի որ շամդանն ի ձեռին ունեցողը նորէն վրիպելով՝ կրկնուի իր մոմակալութիւնը, խաղցողներն ամէնքը միաբերան, և տեսակ մ'հրճուանքով՝ կ'եղանակեն սա հեզնական բառերը. —

— «Դիւց խան սիր դո՛ւ, դի՛ւց խան սիր դո՛ւ... ,

«Դի՛ւց խան սիր դո՛ւ, դի՛ւց խան սիր դո՛ւ... » (1), այսինքն՝ «անկից հան դիր հո՛ն, անկից հան դիր հո՛ն»: Եւ լուրթիւնը վերահաստատուելուն՝ այս անգամ ալ իր ընկերն է որ կրկին դժբախտութիւնն ունի լքած սրտով, վհա՛տ դէմքով, ծաղրանքով հարցնելու. —

— «Կա՛ղ Էիր, կո՛ր Էիր, Է՛ք Էիր, Թո՛յ Էիր, ինչո՞ւ բռնեցիր այդ շամդանը» (2):

— «Ապա ո՞վ բռնեք»:

— «Թող Ազնի՛ւ բռնեք»:

— «Ինչո՞ւ ան բռնեք... »:

— «Ապա ո՞վ բռնեք»:

(1) — «Է՛ն դիւց հան՝ դիւր դա՛ — հոնկից հան դիւր նորէն հո՛ն»:

(2) — Այսինքն ըսել կ'ուզուի թէ՛ դուն պակասաւոր, խեղանդամ չէիր, ինչո՞ւ այդ պաշտօնը — աշտանակ կրելը — ստանձնեցիր այդ կատարուն կազմովը:

— «Դժուր բռնէ, դուռն չես բռներ՝ Սիրան թող բռնէ, Սիրան չի բռներ՝ թող Արմիկ բռնէ...»:

— «Ինչու դժուր չես բռներ...» կը պատասխանէ Արմիկին ընկերը, և այսպէս շարունակաբար աւելի եռանդաւորելով, հրահրելով, սահուն շո՛ւտ շուտ, զարմանալի խօսելովարժող մը դարձնելով խաղցողներէն կազմուած բոլորակ շըրջանակը, մինչեւ յոգնութիւն ու ձանձրոյթ:

Վա՛յ անոր, որ շանդան բռնող կ'ըլլայ յաճախ. ատ կը նշանակէ ըլլայ խաղակիցներէն ամենատկա՛րը, պակաս սրամտութեան տէր, անուշադի՛ր. ուշիմութենէ զո՛ւրկ, և... կա՛ղ, կո՛յր ու թո՛յլ, պակասաւոր էակ, նշաւակ դառնալով որքան իր ընկերոջ՝ նոյնքան միւսներուն ծաղր ու ծանակին:

Այս խաղին՝ ուրիշ գաւառներու մէջ ալ ծանօթ ըլլալն ու խաղցուիլը՝ ապացոյց է թէ հին և տարածուած խաղերէն մէկն է, մանաւանդ որ թրքախօս վայրեր ալ հայացի կեդրոններու չափ սովորական է դարձեր խաղն ու խաղասացքը՝ թուրքերէն լեզուով:

Խօսելովարժութեան համար մէկ հատիկ խաղն է Շամդանը:

Ասոր տարրեր մէկ կերպը տեսնել՝ ՄԱՆԿ. ԽԱՂԵՐ, Բ. ԿԱՐԳ, ԹԻՒ 155, ԱԶՔԱԿԱՊՈՒԿ ԿԱՄ ՇԱՄԴԱՆ:

197. ՇՆՈՑԻԿ ԿԱՄ ԿԱՏՂԱԾ ՇՈՒՆ

l'Ours martin, 5-10 հոգիով

Եռանդուն վազխաղ մ'է ՇՆՈՑԻԿը, զոր աւելի փոքրերը՝ ԿԱՏՂԱԾ ՇՈՒՆ անունով կ'ձանչնան:

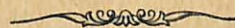
Խաղավայրին մէջտեղը ցից մը կ'դարնեն, որմէ կապուած է չուան մը 1-2 կանգուն երկար: Առաջին ենթական կ'բռնէ չուանը և կ'աշխատի դառնալու ցիցին շուրջն ա՛յնքան շըջա-հայեցութեամբ որ անոր ստորոտը դիզուած քուրաները (գա-

լարուած թաշկինակներ) յափշտակելու ճգնողներուն ջանքն ի դերև հանէ. կամ անոնցմէ մէկուն դպցնէ իր ձեռքը կամ ոտքը:

Չուան բռնողն իբր թէ ցիցի կապուած չուն մ'է, քուրաները որ ցիցին ոտքը ձգուած են՝ շան պարէնը, միտի կտորներ են, զորս յափշտակել կ'ուզեն միւս շուները. ասկէ՝ խաղին անունը Շնոցիկ, այսինքն շան խաղ:

Հիմա, քուրաի տէրերը շուրջանակի գրոհ տալով կ'ջանան յափշտակել անոնցմէ գոնէ մէկ հատը, եթէ յաջողին՝ անով կրնան անվախ թռցնել նաև մնացածները, մինչև որ ամբողջ թուրա-մտրակներն ալ ձեռք բերեն: Այն առնն վա՛յն եկեր է ցցին կապած շանը! թուրա թուրայի վրայ կ'ելլէ կ'իջնէ, աջո՛ւ ձախո՛ւ՝ թե՛ թիկունքին, կունակին, սրունքներուն՝ անինայ: Շուրը հարուածներուն տակ կասողած, ասդին կ'դառնայ, անդին կ'դառնայ, կապկոսոր ճիգեր կ'ընէ, թուրայի մը վերահաս հարուածէ՝ խուսափելու համար ցիցին վրայ կ'ամփոփուի, կամ յանդգնօրէն մօտեցողի մ'իր ձեռքի կամ ոտքի հարուածը կ'հասցնէ. կամ կ'վրիպի, չրօ՛փ՝ հարուած մ'ալ կ'ուտէ, գրգռուած՝ չուանին մեծագոյն երկարութեան իր թեւին երկարութիւնն ալ կցելով արտաճիգ աղուոր կից մը կ'փակցնէ, և եթէ դպցնելու յաջողի՝ հարուածն ու-տողը կ'անցնի իր տեղը, քուրաները նորէն կ'ձգուին ցիցին ստորոտը, նորէն՝ յարձակումներ և շարունակութիւն՝ ոգեւոր թափով:

Ահա քեզի փառաւոր խաղ մը Շնոցիկի, որ արեան ամենափոքր գնդիկներն իսկ ոտքի մատերէն մինչև գլխու մորթը, առողջիկ երթեւեկի մը մէջ կ'ընէ, և թարմ, առողջ, կարմրիկ արիւնով մը կ'վարդավառէ քրտնաթոր դէմքն ու մարմինը:

198. Շ Ր Զ Ո Յ Ի Կ

2 հոգիով

Այս խաղը, որուն՝ ԱԶՄՈՒ ԿՈՒԻԻ ալ կոչուիլը տեսանք՝ կ'խաղցուի երկու հոգիով:

Սենեակին մէջտեղը, կռնակի վրայ քով-քովի կ'պառկին երկու խաղցողներն այնպէ՛ս որ մէկուն գլուխը մէկալին ոտքերուն կողմը կ'իյնայ, Փետրուար ամսու ձուկերուն պէս, և երկուքին ալ աջ կուշտերն են որ իրարու կ'դպին՝ աջ ոտքով չըջերն աւելի վստահելի և ա՛յլ ըլլալուն համար:

Յարմար դիրքի մէջ ինքզինքնին կազմ ու պատրաստ ընելէ ետք՝ աջ սրունքնին կ'բարձրացնեն և երկու ագոյցի նման դէմ դէմի բերելով՝ կ'ջանան մէկմէկու ծնկածալքին անցունել, և զիրար շրջել. ո՛վ որ ուժով ըլլայ՝ բնականաբար ան կ'չըջէ անգոր սրունք ունեցողը՝ վզին վրայէն ոլրելով գետնի վրայ բերանն ի վար: Հետաքրքրական է տեսնել թէ ինչպէս ուժերնին կռնակնուն տալու և գետնի վրայ ներուժ ձիգով մը փարելու պարտաւորուած զոյգ *սրունքներն*՝ չո՛ւտ-չուտ, ընդազուցիկ կ'ձգեն աջ սրունքնին, և մէյ մ'ալ տեսնես որ զօրեղ սրունք ունեցողը՝ բերանն ի վար գլխու վրայ չո՛ւտ կուտայ անգորը՝ կծիկի մը պէս:

Զիրար սրունքով չըջելու ձեւը՝ խաղին անունը կ'բացատրէ արդէն. բայց թէ ինչո՞ւ ԱԶՄՈՒ ԿՈՒԻԻ ալ կը կոչուի, գուցէ իրողութիւնն ա՛յն ըլլայ որ՝ այս խաղը Պարսկաստանէն առնուած է՝ ժամանակի ընթացքին:

199. Պ Ա Հ Է Զ Ո Յ Ի Կ

խախախա

Դարձեալ միամիտ և անգիտակ խաղակցի մը գլխո՛ւն է է որ կ'խաղան այս խաղն ալ, որուն նմաններն, ինչպէս ըսինք արդէն, կ'խաղցուին մասնաւորապէս երկար գիշերնե-

րու հանդիպող հարսնիքներու կամ խնջոյական համախմբումներու մէջ, ուր զբօսանք, խնդուք, հաճոյք պէտք է:

Այս տեսակ ուրախական խմբումներու մէջ գրէթէ նախածանօթ խաղաքէտ մը միշտ խաղաքէտ կ'հանդիսանայ, և իր խօսքը կշռուոր է մէկալներուն քով:

Արդ, խաղապետը կ'բացատրէ թէ՛ շատ աղուոր ու հաճելի ժամանց մը պիտի անցունեն Պահեզ դնելով կամ Պահեզոցիկ խաղալով: Եւ կ'նկարագրէ թէ ինք պիտի ընտրէ իրենցմէ մէկն իբր պահեզպան (*pousandj*), երկուքն իբր Պահէզին պահապան շուն, մէկն իբր ցից՝ այդ շուներուն, և մէկ քանին ալ իբր գողեր: Զի՛ մոռնար չեշտելու թէ՛ այս խաղին մէջ ամէնէն անվնաս ու աղուորը՝ ցիցի պաշտօնն է, որ երկու հուժկու! զամփոփ զսպելու պատիւը կը ցուցադրէ ամէն բանէ առաջ:

Այսպէսով իր խաղավարի հեղինակութիւնն զգալի ընելէ և չգէտին սրտին մէջ ցիցի դերն ստանձնելու յօժարութիւն մը թելադրելէ ետք, խաղապետը կ'բերէ Պահէզպանի դերը կուտայ իրենն իսկ, կամ ուրիշի մը: Երկու հուժկուններուն կուտայ պահապան շան պաշտօն, և միամիտին կամքն առնելէն յետոյ՝ շուներու վզկապերուն իբր ցից ըլլալու հանգիստ! պաշտօնն ալ անո՛ր կ'վայելցնէ: Կ'մնայ գողի պաշտօնն ալ ձգել հոն եղող ներկաներէն մէկ-երկուքին:

Պաշտօնի բաշխումը կատարուելէ ետք, պահէզպանը կը նստի սենեակին ճակատը, կամ քնանալու դիրքով կ'ընկողմանի: Ապա ցից եղողը, պահէզի դեր փոխանակող սենեակին մէկ կողմը նստեցնելով, կ'բերին շան պաշտօնին քաջայարմար երկու հուժկու աղաքը ցիցին երկու կողմը, և երկուքին ալ ցիցին կողմի թեւերը կը կապեն ցից-պարոնին աջ ու ձախ թեւերուն ու աղդերերուն, այնպէս որ զոյգ շուները չեն կրրոնար շարժիլ առանց ցիցն ալ շարժելու. կամ իբր թէ, երկուքին թեւերն իբր չղթայ իրենց վիզերուն՝ կապուած են կեդրոնական մի՛ակ ցիցի մը: Գողի պաշտօն առնողները սենեկէն շուրս կ'ելլեն, մինչեւ որ խաղին նշան տրուի:

Պահէզպանը մրափած է! , գողերը կամացողէկ, մեղմա-
քայլ... ներս կ'մտնեն պահէզէն!՝ սեխ, ձմերձէկ, վա-
րունգ!!! գողնալու: Արթուն պահապան շուները՝ գողերուն
մուտքն զգալ-քննելուն պէս՝ հօ՛վ հօ՛վ հօ՛վ՝ կ'սկսին հաշել.
գողերը կը կենան, կ'սքլին. շուները կ'ռնեն, գողերը նորէն
կը քաջալերուին և քայլ մ'երկու ալ կ'մօտենան. շուներն՝
անոնց այդքան յանդգնութենէն կատղած՝ կը սաստկացնեն
իրենց հաշիւը. կապկոսոր ճիգեր կ'ընեն. ցիցին ընդդիմու-
թեանը կ'ըստին. աւելի՛ կ'զայրանան և նոր մոլեգին ճիգեր
ընելով կ'խախտեն ցիցն իր տեղէն! և ահա՛ կ'տեսնես որ...
իրենց թեւերուն կապուած կուշտ ու կծիկ ցից-պարոնը կը
քաշկռուռի պահապան շուներուն ետեւէն:

Այլ տարակոյս չկայ թէ՛ խաղին բանալին եղող այս ա-
մէնատաք կէտին հասած ատեն, կատղած! շուները, սենեկին
մէջ հոս հոն կը վազվառնեն, ոլորտ կուտան գողերուն փա-
խըստեայ հետքերուն ետեւէն. անոնց սաստկացած հաշիւննե-
րէն Պահէզպանն ալ կ'արթննայ! և կը վազէ՝ աղուոր փա-
ռաբաննք մը տալու որչափ յանդուգն գողերուն՝ նոյնքան
ալ խախտ ցիցին...: Եւ խաղը կ'վերջանայ՝ անդուսպ շու-
ներուն՝ ցից-պարոնն անգթօրէն գետնաքարչ քաշկռտելովը
ներկայացուած խաղահանդէսին անվերջ քրքիշներուն մէջ:

200. ՊԱՂՆԻՍ-ԷՇ (¹)

Pont-levis et l'Ours

Պաղնիս-էշը կ'խաղցուի արձակ զբօսավայրի վրայ, և
երկու գլխաւոր կերպ կայ. ԱՆԸՆԿԵՐ ՊԱՂՆԻՍ-ԷՇ, և ԸՆ-
ԿԵՐՈՎ ՊԱՂՆԻՍ-ԷՇ: Այս զոյգ կերպերէն զատ՝ կայ նաեւ
երրորդ մը, որ կը կոչուի ԹՕՓՈՎ ՊԱՂՆԻՍ-ԷՇ (la balle ca-
valière):

(¹) Պաղնիս-էշ խաղանունը գուցէ ստուգաբանուի համեմատութիւնէն:
Պաղան (տա. փայան) = համեմատ, կորդին. պաղնիս-էշ = Պաղանանիս էշ.

Ա. ԱՆԸՆԿԵՐ ՊԱՂՆԻՍ-ԷՇ

le Pont-levis, 5 - 10 - 15 հոգիով

Այս կերպն աւելի՛ ինքնարձակ ու անկաշկանդ է քան
մէկալը, որ սահմանադրուած է որոշ և անյեղի կանոններու
վրայ:

Առանց ընկեր որոշելու, միայն քսց-չորով կամ ելիկի
քեկնեով երկու հօգի թեւերնին իրարու տուած՝ դէմ դէմի
կը կենան խաղավայրին մէջտեղը, ուրիշ մ'ալ կ'ընտրուի
սկզբնական Պապ: Միւսները ցիր ու ցան կ'յաժին մարդ-եշերէ
կազմուած պաղնիսին շուրջը, և կ'աշխատին երկու եշերէն
մէկին կամ միւսին կռնակը ցատկել՝ առանց Պապէն բռնուե-
լու: Կամ թէ՛ պաղնիսին մէկ կողմէն միւսը մտնել ելլելով՝
Պապութեան իրաւունք ստանալ, որ ատեն առաջին Պապն իր
պաշտօնէն կ'իյնայ և միւսներու կարգին անցնելով կ'փախ-
չի՝ նոր Պապին հետապնդումէն պրծելու համար:

Այս նոր Պապին պաշտօնն ալ վայրկենական կրնայ ըլլալ՝
եթէ ուրիշ մը յաջողի պաղնիսին մուտ ու ելն ընել: Մէկ
խօսքով, Պապին պաշտօնը տեւական չըլլալով՝ հիմա Պապ ըլլալ
յաջողողը՝ ըրպէ մը վերջ հասարակ և հետապնդող խաղա-
կից մ'է, կ'հալածուի նոր Պապէ մը, այս ալ իրմէ ետք պաղ-
նիսէն մտնող ելլող նոր Պապէ մը, ան ալ իրմէ ետքինէն, և
այսպէս շարունակաբար. որով ո՛վ որ յաջողի պաղնիսին մէկ
դռնէն միւսը մտնել-ելլել՝ ան ըրպէսբար տէրն է պապական
կամ նախագահական իրաւունքին ճիշդ ինչպէս այսօր նա-
խագահ եղող առաջին Փրանսացին՝ վաղը հասարակ քաղա-

սմբարտակ ձեւացնողներն իբրեւ, և անոնց կանակը ցատկողներն՝ իբրեւ
պաղան (համեմատ) ընդունելով. կրնայ նաեւ հաւանական ստուգաբանու-
թիւն մ'ըլլալ՝ քաղնիս-էշ. ամբարտակ ձեւացնողներն իբրեւ քաղնիք (հա-
մամ) ընդունելով՝ երբ պապը ելմուտ ընէ, և իբրեւ եշ ընդունելով՝ երբ
ցատկողները կուգան կ'հեծնեն. իմաստին երկդիմութեան համար խա-
ղանունը շարեցի բնիկ յորջորջման համեմատ «Պ» տառի կարգին:

քացի մ'է: Հոս բան մ'ալ դեռ աւելի է, անկումէ վերջ հալածում կայ. կապիտոլին մօտ է Դարբեան Ժայռը. դիկտատորութեան քով՝ կիլեօթի'նը:

Այսպէս, կրնայ պատահիլ, — և ասի՝ խաղին ամէնէն հետաքրքրական արարուածն ըլլալու պայմանով — , որ պաղ-նիսին դռնէն ելլող ժամանակաւոր պապերէն մին՝ իր ետեւէն ունենայ զիրար հետապնդող և առաջընթացը ետընթացէն միշտ բռնուելու վախով ի փախուստ՝ չատ մը սրապեր: Անոնցմէ ո՛րն որ զինք հետապնդողէն բռնուի կամ զարնուի՝ ան կ'երթայ հ'շ ըլլալու, փոխան՝ պաղնիսը ձեւացնող եղբրէն անո՛ր՝ որուն կարգն է, և հեծնուելու՝ պաղնիսին վրայ նորէն խոյացողներէն:

Ինչպէս պարզ է հասկնալ՝ պապէ մը զարնուողն հ'շ կ'ըլլայ, կորդն եկած հեղձ պա՛պ կ'ըլլայ և պաղնիս-էն մտնող-եղնող (ե՛լ ընող) պապ-ին ետեւէն կ'վազէ, իր ետեւէն ալ նոր պապ ի մը ծնունդը միշտ աչքին առաջ ու քայլերուն ետեւն ունենալով: Այս կերպով խաղը շղթայուած յարափոփոխ թափով կ'շարունակուի: Ծոյլ ու դանդաղ եղողներն ամենէն ցածախ հ'շ կամ պաղնիսի շէնք! կամ համետ ընելով, իսկ ճարպիկ վազանները թէ՛ պապ թէ՛ փախչող, թէ՛ հեծնող. քիչ անգամ միայն հ'շ, այսինքն հեծնող:

Հոս, այս խաղին մէջ, իրաւունքն ու յաջողութիւնը... արունքին ծայրն են:

201. ՊԱՂՆԻՍ ԷՇ

Բ. ԸՆԿԵՐՈՎ ՊԱՂՆԻՍ-ԷՇ

L'Ours 4 - 6 - 8 - 10 - 20 հոգիով

Հաւասար թիւով երկու խումբի բաժնուած ընկերներով կ'խաղցուի այս կերպը: Թաց-չորով անոս մտնող խումբը, իրեն համար կ'ընտրէ Պապ մը, որ ըլլալու է իրենց մէջէն ամէնէն

ճարպիկն ու քաջոտն. իսկ միւսները բոլորակի կայնելով, թեւերնին իրարու ուսերուն վրայ ձգած՝ ամբարտակ մը կ'ձեւացնեն, զոր կ'պահպանէ Պապը:

Խաղը նշան տրուելուն՝ դուռսի խումբը կ'խաղայ դէպ Պաղնիս-էշը: Պապը կ'ջանայ հալածել և հեռացնել այս մարդ-ամրոցին վրայ խոյացող-վազող այդ դուռսիները, որոնք կ'նկրտին ցատկել-հեծնելու բոլորակի կայնողներէն մէկ կամ միւսը, որոնք էջ կը կոչուին:

Եթէ, այս յարձակողական-պաշտպանողական դիրքի մէջ, Պապը յաջողի եղբրու կռնակը ցատկելու եկողներէն մէկուն զարնել ձեռքովը՝ եղբրէն մէկուն կռնակը ցատկել-հեծնելէ առաջ, կամ ոտքը գետին առնելուն. կամ թէ՛ Պաղնիսին մէկ դռնէն փախչողին, և կամ եղբրէն մէկուն կռնակէն իջնելով խոյս տուողին ետեւէն իյնալով յաջողի գանի բռնել՝ անմիջապէս կ'շահի խաղը. — իր հեծնուող (հ'շ եղած) ընկերները թեւերնին թողնելով՝ կ'քակեն Պաղնիսը, կ'ազատուին կ'եկնեն դուռը, իսկ հակառակ խումբին ընկերներն անոնց փոխարէն՝ անոսը կ'ուզան. Պաղնիս-հ'շ կը կազմեն, ի գլուխ ունենալով այս անգամ իրենց կողմէ քաջոտն Պապ մը, և ենթակայ մնալով միւս խումբին յարձակում-հեծնումներուն՝ վեր նկարագրուած խաղակերպին համաձայն:

Խիստ ոգեւոր ու ջլապնդիչ այս վազ-խաղը՝ սիրական խա՛ղն է մանաւանդ դպրոցական ուսանողներուն՝ կարգ մ'ուրիշ հաճելի զբօսախաղերու հետ:

202. ՊԱՂՆԻՍ-ԷՇ

Գ. ԹՕՓՈՎ ՊԱՂՆԻՍ-ԷՇ

la Balle cavalière, 6 - 8 - 10 հոգիով

Հաւասար թիւով երկու խումբի բաժնուելէ ետք, խաղացողներուն մէկ խումբը կը կենայ մէկ պատի տակ, կամ սահմանի մը վրայ, մէկալ խումբն ալ դիմացի պատին տակ կամ

գծին վրայ, մէջերնին պահելով 10-20 քալ հեռաւորութիւն մը: Երկու խումբերն ալ կ'ընտրեն իրենց մէջ մէյմէկ վարպետ որոնցմէ մէկը, քաւց-յորով, նախ կ'ձգէ մաղազնդակը (թօլի) դէպ հանդիպակաց խումբը, ա'յն կերպով որ գնդակը հասնի անոնց: Ասոնցմէ ո՛վ որ յաջողի բռնել իրենց ձգուած գնդակը՝ ան կ'վազէ կ'երթայ դիմացի խումբին — գնդակ ձգող-ներուն — մէկ անդամին կռնակը հեծնելու:

Այս անգամ գնդակ բռնող խումբն է որ կ'ձգէ թօլը մէկալ խումբին, և անոնցմէ մէկէն բռնուած առեն՝ բռնողը կուգայ իրենցմէ մէկը կ'հեծնէ: Այսպէս շարունակաբար մէկ խումբէն մէկալին կ'ձգուի խաղազնդակը (թօլի), կ'բռնուի մէկէ մը, բռնողը կուգայ մէկը կ'հեծնէ՝ մինչև վերջ:

Երբ երկու խումբին բոլոր անդամներն ալ, վարպետներէն զատ, հեծնուին կամ հեծնեն՝ այն առեն հեծնողներն իրենց հեծանելիները կը քշեն դէպ առաջ՝ ոտքերովն ասպանդակելով, ու հեծեալ վիճակով կ'յարձակին իրարու վրայ՝ զիրար տապալելու: Կամ թէ՛ աւելի շնորհալի սահմանի մը մէջ՝ հեծնողները իրենց տեղէն դիմացի խաղասահմանը կ'փոխադրեն հեծնողները, և իրենք տեղերնին կ'դառնան՝ խաղը վերանորոգելու:

203. ՊԷՆ-ՍԷՆ

le Mot placé, 5 - 10 հոգիով

Հարց-պատասխանի ձեւով կատարուող այս նստխաղը՝ ձմեռան երկար գիշերներու յարմար՝ խիստ զուարճալի խաղ մ'է և կը խաղցուի երկու կերպ:

Խաղողները կ'բոլորուին սենեակին մէջտեղը, և իրենցմէ խաղազէտը խաղապետ ընտրուելով՝ կ'սկսին խաղալ:

Նախ խաղապետն իր աջ ձեռքը զարնելով իրմէ քիչ քաջախաղ իր աջակողմի ընկերոջ ծալապատիկ կամ չոքած ծունկին վրայ՝ կ'ըսէ.

— «Բէ՛կ-սէն»:

— «Նե՞ ղըր օ», կ'պատասխանէ փահարուողն առանց կակաղելու:

— «Ա՛յ սաւա թիր եռումորքա՛»⁽¹⁾, կ'յարէ խաղապետը՝ իր ձեռքովն անոր հակիթ մը տալու պէս ընելով:

Խաղապետին աջակողմի այդ երկրորդ անձն ալ իր աջակողմինն ծնկանը վրայ ձեռքովը զարնելով կը կրկնէ ինչ որ խաղապետն իրեն ըսաւ ու ինքը պատասխանեց: Այդ երրորդն ալ՝ իր աջակողմի ընկերոջ, ան ալ հինգերորդին, և այսպէս կարգով՝ մինչև խաղը բոլորուի գայ խաղապետին: Սա նորէն փահարելով քովինին ծունկը՝ կ'ձայնէ.

— «Բէ՛կ-սէն»:

— «Նե՞ ղըր օ»:

— «Ա՛յ սաւա թիր եռումորքա՛», կ'յարէ խաղապետը կրկին անգամ: Այս սկզբնական բանաձեւն, ըստ կամս մէկ կամ երկու հեղ, բոլորուողներուն մէջ չըջան ընելէ ետք, երբ խաղապետին ձախակողմի ընկերն անոր դառնալով՝ «Ա՛յ սաւա թիր եռումորքա՛» կ'ըսէ՝ խաղապետն ալ անոր նայելով կ'հարցնէ.

— «Բիշի՛ մի»⁽²⁾, Այս անգամ խաղասացքը ձախէ՛ն կը բոլորուի, և առանց սկզբնական «Բէկ-սէն», «Նե՞ ղըր օ» խօսքերն ըսելու՝ արագ-արագ իրարու կը հարցնեն. —

— «Բիշի՛ մի», — «Բիշի՛ մի», — «Բիշի՛ մի» ևլն:

Երբ կարգը հասնի խաղապետին աջակողմի ընկերոջը, և սա խաղապետին հարցնէ՝ — «Բիշի՛ մի», խաղապետն անոր երեսն ի վեր կը պատասխանէ. —

— «Բիշի՛ ես'ա՛»⁽³⁾: և արձագանգն այս անգամ աջէ՛ն չըջան ընելով՝ կ'տեսնես որ խաղապետին աջակողմի ընկերէն սկսեալ դէպ աջակողմը՝ — «Բիշի՛ ես'», — «Բիշի՛ ես'». — «Բիշի՛ ես'ա՛» ոգեւոր պատասխանը կ'փոխանցուի՝ կենդանի հեռագրի մը պէս:

(1) — «Ես-դո՛ւն» = «Ի՛նչ է ան» — «Ա՛յ քեզի մէկ հակիթ»:

(2) — «Ես'ա՛»:

(3) — «Ես'ա՛ ես'»:

Երբ կարգը նորէն գայ խաղապետին, սա կը յարէ իր ձախակողմի ընկերոջն առ ինքն ուղղած «Բիշի՛ կա» հաստատական պատասխանին՝ ա՛յս կերպով. — Եթէ ուզէ՝ վերստին «քէն-սէն»ով մը կ'սկսի, եթէ չէ՝ անմիջապէս կ'յարէ. —

— «Բիշի՛, հե՛ն քըլքրա դա դիշի՛» ⁽¹⁾: Միեւնոյն բանաձեւը ձախէն չըջան կ'ընէ բոլորուողներուն բերին մէջ, և. — «Բիշի՛, հե՛ն քըլքրա՛ դա դիշի՛», «քիշի՛ հե՛ն քըլքրա՛ դա դիշի՛» արձագանգը՝ արագօրէն կ'հասնի խաղապետին:

Արդ, երթալով շուտաւելուկի մը հանգամանքն առնող այս խաղին բանաձեւերուն կրկնութեան մէջ եթէ բոլորուողներէն մէկը տկարանայ, կակազի, կամ լեզուն չդառնալով կմկմայ և չփոթի՝ կ'բերեն խումբէն դուրս կ'հանեն ու լռութեան կը դատապարտեն. կամ թէ կ'սպասեն մինչեւ որ երկրորդ մ'ալ անկարող դուրս գայ. այն ատեն ռոճեճոճ կ'ընեն, այսինքն յանցաւորներուն թեւերէն ու ոտքէն բռնելով՝ յետոյքնին իրարու կ'բախրըխեն:

* *

Երբ խաղցողներն ամէնքն ալ յաջող ելլեն՝ խաղապետը կ'սկսի երկրորդ ձեւն այս խաղին:

Նորէն իր աջակողմինին ծնկանը զարնելով՝ «քէն-սէն» կ'ձայնէ. ան ալ դարձեալ՝ «նէ՛ ջըր օ՛» պատասխանը կուտայ: Իր կոչին դարձն առնելուն պէս՝ խաղապետը ձեռքովն ամուր կ'զարնէ անոր կռնակին և՝

— «Ա՛յ սանա բիր սալան փեմչեսի» ⁽²⁾, կ'ըսէ իբր թէ առիւծի մը թաթին հարուածը կեղծելով:

Խաղին առաջին ձեւին պէս՝ այս բառախաղն ալ չըջան կ'ընէ բոլորուողներուն մէջ, մինչեւ որ դառնայ գայ խաղապետին: Սա կ'չարունակէ կրկնել միեւնոյն «քէն-սէն» կոչը, և «նէ՛ ջըր օ՛» պատասխանն առնելով՝ կ'յարէ այս անգամ առաջին խաղասացքին ետեւէն խօսք մ'ալ կցելով՝ այսպէս. —

(1) — «Եփա՛ւ, ու ջըլքըին մէջ ալ ընկաւ»:

(2) — «Ա. ու քեղի մէկ առիւծի՛ թաթ»:

— «Ա՛յ սանա բիր սալան փեմչեսի, դեվի քեփսեսի» ⁽¹⁾, և ձեռքովն անոր կռնակին կ'զարնէ՝ առիւծի պէս, ու ոտքովը թեթեւ բայց յաղթ կից մը տալ կ'ձեւացնէ՝ ուղտի՛ պէս:

Երկրորդն ալ իր աջակողմին, աս ալ միւսին՝ նոյն կերպերը կ'փոխանցեն, միշտ հարց-պատասխանը կրկնելով:

Խաղապետը կ'չարունակէ այնուհետեւ, ամէն կարգը բոլորուելուն՝ նոյն հարցն ընել, իր աջակողմի նստողին պատասխանն առնել, ու նախընթաց խաղասացքներուն և փորձերուն՝ նորեր կցելով վարել խաղը: Այսպէս կ'չարուրէ. —

— «Ա՛յ սանա բիր սալան փեմչեսի, դեվի քեփսեսի, կեչի՛ բոյնուզի, ջաւո՛ւշ փեղեսի, կաքը՛ր չիֆթեսի» ⁽²⁾. և նախորդ ձեւերուն կը կցէ այծի կոտչութիւն մը, գոմէշի զխահարուած մը, ջորիի աքաց մը:

Անշուշտ, դիւրահասկնալի է թէ՛ խաղապետին ամէն նոր բանաձեւին կ'ընկերանայ «Բէն-սէն» հարցակերպը, և «նէ՛ ջըր օ» պատասխանը, և միեւնոյն անփոփոխ բանաձեւը կը կրկնէ ամէն ո՛վ որ իր աջակողմի ընկերոջը պիտի փոխանցէ նոր ձեւ մը՝ աքացելով, կոտչելով կամ գլուխ տալով անդանդաղ:

Ամբողջ խաղի միջոցին ո՛վ որ տկարանայ, վրիպի, ձեւը մոռնայ կամ սխալ կերպ մ'ընէ՝ խումբին մէջտեղը կ'քաշուի, և կռուփներու տակ կ'քաւէ իր մեղքը...:

204. ՊԻՐՕՅՆԻՎԱՐ

Saute-mouton, 5-10 հոգիով

Այս թուրքերէնով արտասանուած վաղ-խաղը կ'խաղցուի Եռոստուն-ի (թիւ 169) նման: Միայն թէ՛ Պապը կացողին կռնակէն ցատկելու ատեն կ'արտասանէ ետեւէ ետեւ հետեւեալ

(1) — «Ա. ու քեղի... ևն, ուղտի՛ կից»:

(2) — «Ա. ու քեղի... ևն, այծի կոտչութիւն, գոմէշու գլխահարուած, ջորիի աքաց»:

խօսքերը, զորս կրկնելով իրեն պէս ցատկելու են միւս խաղ-
ցողները:

Այսպէս, առաջին ցատկելուն՝ Պապը կ'արտասանէ. —

— «Բիրոյնիւր» դէյմէյի» ⁽¹⁾: Միւսներն ալ իր ետեւէն
կարգով ցատկելով՝ նոյնը կը կրկնեն: Ապա, ամէն մէկ ցատ-
կելուն մէկ տող ըլլալու պայմանով՝ Պապը և իր ետեւէն միւս-
ները կ'արտասանեն հետագայ խօսքերը. —

— «Իֆիսընէ» դէյմէյի» ⁽²⁾.

— «Իւյսէ(ն)» բիրազ դէգհ'րէր» ⁽³⁾:

— «Դէորսէ(ն)» բէյի կոս'րլար» ⁽⁴⁾:

— «Բէշէ(ն)» խա'նըմ, խա'նըխա'նը, կարաւոյ չըխսի բախ-
քակալայեւ... » ⁽⁵⁾:

Ուշադիր վերլուծելով խաղասացքին ամէն մէկ տողը՝
գիւրին է հետեւցնել թէ՛ խօսքին իմաստին համեմատ ալ
ցատկող Պապը թեթեւ կամ խստօրէն կ'ցատկէ կացողին
կռնակին վրայէն, իրմէ ետք ցատկողներուն ալ նոյն դասը
յանձնարարելով: —

Այսպէս, առաջին տողը՝ — «Բիրոյնիւր դէյմէյի» ըսե-
լով ցատկած ատեն՝ գրէթէ չի' դպիր, կամ ձեռքերը շատ
մեղմօրէն՝ կացողին կռնակին դպցնելով կ'ցատկէ, միւսներն
ալ այնպէս:

Երկրորդին ալ նոյն կերպով կ'ցատկէ Պապը, ու իրեն
պէս կ'ընեն միւս խաղցողները:

Երրորդ տողը. — «Իւյսէ(ն)» բիր ազ դէգհ'րէր» ըսելով
ցատկելուն՝ Պապն ու միւսները՝ ձեռքերն ՔԻՉ ՄԸ կը
դպցնեն կացողին կռնակին, ու այնպէս կ'ցատկեն:

Չորրորդը. — «Դէորսէ(ն)» բէյի կոս'րլար» ըսելուն՝ ձեռ-

(1) — «Մէկ խաղ կայ՝ դպելու է՛»,

(2) — «Երկրորդին՝ դպելու է՛»:

(3) — «Երրորդին՝ քիչ մը կ'դպին»:

(4) — «Չորրորդին՝ մէջքը կը կոտրեն»:

(5) — «Հինգերորդին՝ Հա'նըմ, հա'նըխա'նը, պահնորդը ելաւ Թախ-
թա-Գալան»:

քով ամուր կ'զարնեն կացողին կռնակին վրայ և այնպէս
կ'ցատկեն, իբր թէ մեջքը կոտրելու մտքով:

Հինգերորդին՝ «Բէշէ(ն)» խա'նըմ, խա'նըխա'նը կարաւոյ
չըխսի բախքա-կալայեւ» ըսելով Պապը կ'ցատկէ՝ ծունկերուն
վրայ կ'բարձրանայ կացողին կռնակը, ձեռքերն աջ-ձախ տա-
րածելով յաղթականի մը պէս, և բախքա-կալայեւ բառին
վերջին վանկն երկարցնելով: Իբր թէ ինքը, պահնորդի մը պէս
բարձրացած կ'ըլլայ Թախթա-Գալայի վրայ⁽¹⁾, որ փոխաբե-
րաբար կացողին կռնակն է:

Կացողը կռնակին վրայ բարձրացող ծնկակաց Պապին
յաղթական գոչին վերջին վանկն առնելուն պէս կ'ձայնէ. —
«Եէն [իջի'ր]»: Պապը կացողին կռնակէն վար կ'ցատկէ, և
խաղը կ'շարունակուի միւսներուն ալ գալով կացողին կռնակն
ելլելովը, կամ կ'վերջանայ՝ յոգնած կացողին կռնակը խնա-
յելով, և կամ ուրիշ մ'անոր տեղը կացող ըլլալով:

205. Պ Ր Ա Կ Ո Շ Տ ⁽²⁾

la Main chaude double, 4 հոգիով

Խաղ մը՝ դարձեալ համբալ, անխաղաղէտ միամիտի մը
գըլխուն:

Երկ-երկու ընկերով՝ չորս հոգի կ'խաղան այս խաղը:
Նախ երկու վարպետ ընկերները կ'պառկին բերնի վրայ, և
գլուխնին կ'ծածկեն: Իսկ միւս մէկ վարպետ ու մէկ համբալ
ընկերները կը կենան այս պառկողներուն ետեւը, և իրենցմէ

(1) Թախքա-Գալա կը կոչուի վանայ բերդաժայռին հարաւային երե-
սին վրայ, Մեծ Այրին աբելեւքը դառնաւ սեպ աստիճանաւոր քարա-
սանդուխը, որ ժամանակին բերդն ի վեր ելլելու դիւրին վերելք մ'եղած
է, իսկ հիմա՝ մաշած աստիճաններէն վեր ելլելը դժեթէ անհնար, կամ
վտանգաւոր:

(2) Գրուելէն թա=եղբայր, կոշ (qaus [kəpəʃ])=մեռցնել, դաւել:
Բրակոշ՝ ուրեմն=եղբայրը դաւելու խաղ, Ախպիր մեռուցիկ:

մէկը փայտով մը կ'զարնէ անոնցմէ մէկուն կոնակին: Սա աչքերը վեր վերցնելով կ'ջանայ հանել թէ ո՞վ էր զարնողը: Եթէ չիտակը գտնէ՝ ինքն ու իր ընկերը վեր կ'ելլեն պառկած տեղերէն, իսկ եթէ չկրնայ ճիշտը գտնել՝ նորէն կ'մնան պառկած:

Խաղը համով ըլլալու և համբակը կասկածի չերթալու համար՝ մէկ-երկու անգամ դիտմամբ սխալ ցուցում կ'ընեն դաւակից պառկողները, և եթէ զարնողը տգէտն է՝ անոր ընկերին անաւնը կուտան իբր զարնող, մինչև որ խաղը տեղն առնէ, և համբակն ու իր եղբայրադաւ ընկերը պառկին քով-քովի:

Այն ատեն, զոյգ կամակից վարպետորդները քանիցս իրենք փայտ չափելէ վերջ՝ փայտը զաղտնաբար կուտան իրենց մեղսակից և համբակին դաւադիր ընկերոջ ձեռքը:

Խաղին բուն համով արարուածն է որ կ'սկսի...

Համբակին հետ կուշտ-կշտի պառկող դաւադիր ընկերը, իր մեղսակիցներէն փայտն ստանալով՝ զաղտնաբար թեւը կ'բարձրացնէ և «զո՞րս դու պատուիրեցեր» փայտ մը կ'չափէ միամիտ ընկերին մէջքին: Խեղճ զո՞ր կը կարծէ թէ ետեւին կանգնած երկու խաղակիցներէն մէկն է զարնողը և կ'ջանայ մարգարէաբար գիտնալով մատնանշել!, մինչ հանդիսատես նոյնքան մեղսակից ու դաւակից վկաները կ'վստահացնեն թէ՛ ան չէ. քանի որ իրապէ՛ս ալ ան չէ՛:

Խեղճ միամիտը, իր կողակից ընկերին եղբայրութեանը վստահ՝ բնաւ չի՛ կասկածիր թէ անոր թեւին տուած հարուածն է որ կը կապուակեցնէ իր կոնակը. և մտովի կ'զարմանայ ու կ'զայրանայ թէ ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ ինքը չի՛ յաջողիր, գէթ անգամ մը, ստոյգ գտնել երկուքէն ո՞ր մէկն է բուն հարուածողը:

Դաւադիր եղբայրը, կասկածի բնաւ տեղի չթողնելու չարամտութեամբ՝ մերթ փայտով ուժգին հարուածներ կուտայ... գետնին, կապերտին կամ թաղիքին — ի՞նչ բանի վրայ որ պառկած ըլլան — և կսկծադին ո՛ւժ մ'ալ կ'ընէ,

ընկերոջը կարծել տալով թէ՛ ինքն ալ հարուած կ'ուտէ անգութ մրցորդներէն, որոնցմէ զարնողը ո՞րն է՝ ինքն ալ ճիշդ չի՛ կրնար հանել ! ! !:

Այսպէս, խաղը կ'շարունակուի, մինչև որ եղբայրադաւ պարոնը գութի գայ, մեղքնայ, կամ միամիտ զոհին այժեռ բացուի (սթափի) ու հաւկնայ իր գլխին խաղցուած դաւը:

Ճիշտ կ'ըսես օրինակն է մատնուած Յիսուսին, որուն երեսին ապտակներ տալով ետեւէն՝ կ'հարցնէին. — «Մարգարէացի՛ր, Քրիստոս, ո՞վ է քեզի զարնողը»...

Տեսնել նաև ՔՍՄԱԿ ՏՓՈՑԻԿ թիւ 53, և ԳԸՄՓ-ԴԸՄՓ՝ 72:

206. Զ Ի Ն Ա Ձ

Jeu á gage, la Fourchette, 2 հոգիով

Մարդերու զբօսին նիւթ հայթայթող կենդանական ոսկորներէն մէկն ալ է՝ հաւի կուրծքին երկճիւղ ոսկորիկը զոր հոս Զինազ կը կոչեն՝ գուցէ արաբերէն ջիկաւս բառէն առնելով:

Երբ հարկ-հարսնիքի բաղմատեսակ խորտիկներու կարգին անխուսափելի հաւեղէնն ալ կուգայ, հաւին իրանը քչքչելով Զինազը դուրս կ'հանեն, և գրաւասէր երկու հոգի անով գրաւ կ'ընեն: Երկճիւղ ոսկորիկին մէկ ճիւղը մէկ գրաւորդը բռնելով՝ միւսն ալ մէկալը կ'ընէ ու քաշելով կ'փրցնեն իրարմէ. որո՛ւ կտորն որ մեծ մնայ՝ ան միւսին կուտայ՝ «Ա՛ն չափէ՛ ո՞րն է երկար» ըսելով, մինչ նպատակն է ըրաղական անուշադրութեան մ'ակնկալութեամբը խաբել դէմինը:

Սա ոսկորին կտորն առնելէ առաջ՝ «Մի՛տս է» ըսելու է, ապա թէ ոչ՝ իրացուցած կ'ըլլայ գրաւորդին ակնկալիքը. և ան պատրաստ՝ «եսսե՛ս» ⁽¹⁾ կը կոխէ:

Մտքի մշտական արթնութիւն պահանջող այս խաղը, գրաւորդին միջոցով կազմուելէ ետք՝ գրաւորդներն ուշադիր

(1) Բուն տեղական յորջորջումն է կիտորոս:

կ'ըլլան բան մը չառնելու մէկ մէկու ձեռքէ՝ առանց «Մի'տու է» բառերն արտասանելու։ Եւ այսպէս գրաւը կ'տեւէ ա'յն-քան ժամեր, օրեր՝ որքան երկու կողմերն ալ յամառ յիշողականութիւնով մը չխաբուին իրարմէ։ Ուստի կրնայ պատահիլ որ Ձինագի գրաւ մը՝ ամիսներ, տարիներ տեւէ երկու արթնամիտ գրաւորդի միջև։

Երես առ երես «եատէսթ» ըսելէ զատ՝ գրաւոր ալ ղրկելու սովորոյթը ծանօթ ըլլալով՝ գրաւորդները «Մի'տու է» պիտի ըսեն ամէն անգամ որ նամակ մ'ստանան իրարմէ՝ նամակաբերի մը ձեռքով։ Եթէ մոռնան, և նամակին մէջ «եատէսթ» գրուած ըլլայ՝ գրաւը կորուսած կ'ըլլան օրինապէս։

Երբեմն նոյն իսկ չո'ւտ-չուտ իրարու կուտան կ'առնեն իրեղէն մը, և արա'գ-արագ «Մի'տու է», կամ «Մի'տու» կը կրկնեն երկուստեք, փորձելով այսպէս փոխադարձ պատրաստամտութիւնը, և եթէ մէկը չփոթելու ըլլայ՝ չփոթեցնողը «եատէսթ» կը կոխէ, և կանխաւ որոշուած գրաւը կ'չահի։

Չարածճի փոքրիկներն ի՞նչ ընեն աղէկ, երբ գրաւոսկր (Ձինագ) չունենան. — Շատ պարզ ու միշտ բնական միջոց մը գիտեն անոնք, մանուկ բնապաշտները. իրենց ճկո'յթը կ'գործածեն իբր ջինագ, և այս ձեւը ոչ-նուազ ամուր հանգամանք կուտայ իրենց անմեղ ու պարզ գրաւախաղին։

207. — Ս Ա Ն Դ

Saut, 8 հոգիով

Ձլատիչ ու ջլապնդիչ, իսկատիպ և ամէնէն շատ ծանօթ առնակորով վազ-ցատկախաղ մ'է, զոր կ'խաղան բաց օդի մէջ, կանաչ զբօսավայրի վրայ։

Խաղցողներն ութը հոգի են, չորսը մէկ խումբ, չորսը մէկ՝ կազմելէ յետոյ քաց-ջորով կ'որոշեն թէ առաջին անգամ ո՞ր խումբը պիտի կենայ և ո՞րը զարնէ։

Այսպէս, որոշուած չորս կաղնողներէն երկուքը (սովորա-

բար նրբակազմ եղողները) կռնակ կռնակի՝ կոնքերին իրարու տուած և զլուխնին հակընդդիմաբար դէպ յառաջ հակ՝ ձեռքերին կը կռթնցնեն ազդրերնուն՝ կը կենան. ասոնք կը կոչուին սեմեր. միւս երկուքը (աւելի պնդակազմ եղողները) ասոնց երկու կողերէն զլուխնին կ'խոթեն անոնց կոնքերուն իրարու միացած կամարին տակ՝ թեւերնով գրկելով անոնց ազդրերը. ասոնք ալ կը կոչուին էշ։

Սեմերով և էշով կազմուած այս կերպ մսեղէն Սանդին վրայ կարգով ճախրելու կուգան՝ զարնող միւս քառնկեր խումբին անդամները։ Սանդին բաւական հեռու, իրենց վազքին թափ տալով — ետիջ քաշելով — կուգան ձեռքերնին հշերէն մէկուն կոնքին կը կռթնցնեն՝ իբր առանցք ծառայեցնելով իրենց մարմինն՝ օդին մէջ ճախրելու. այսինքն Սանդին վրայ քաղաւ տալու։ Յաջողապէս կատարելէ ետք՝ կռնակովը զրդի կ'իյնան հանդիպակաց հշին քամակին մէջտեղը կամ կոնքին վրայ, և ոտքերնին գետին դնելով՝ կանգուն դիրքի մէջ կը կենան նորէն։

Չորս ընկերներն իրարու ետեւէ, կարգով, յիշուած ձևով զարնելէ վերջ՝ կարգը կուգայ կաղնող խումբին, որ իր սանտաձեւ դիրքը քակելով՝ զարնողի դեր կ'ստանան։ Իսկ միւս չորսերը նոր սանդ կազմելով կը կենան տոկալով անոնց զրդի-զրդի ճախրերուն, որ իրենց զարկածէն մէկ կարգ աւելի պիտի ըլլայ։

Այսպէս, փոխելով մէկ խումբը կը կենայ և միւսը՝ սանդ կ'զարնէ, միշտ նախընթացէն մէկ կարգ աւելի զարնելու յառաջատուական իրաւունքով, և սանդին մէկ կողմէն զարնելով մէկալ կողմն անցնելու, այն կողմէն զարնելով՝ ա'յս կողմն անցնելու բնական ձեւով։

Մինչև 10-15 կարգ զարնելու չափ հազիւ կարողութիւն կ'ունենան այս ջլատիչ, մեքիստող (մէջքը խախտող) խաղին գերակատարները, որոնցմէ ամէնէն աւելի յոգնողներն են երկու կողմի հշերը. անոնց կռնակին ողնաշարը (խաղաղող) տուկալու է անողորմ զարնողներու զրդիոցին տակ։

Ճախրողներէն առաջընթաց եկողը, Եռոստուս խաղին մէջ եղածին պէս, կը կոչուի Պապ, անկէ անմիջապէս յետոյ եկողը՝ Պապախպիւր, ևն.:

Ինչպէս կ'տեսնուի, այս ինքնատիպ խաղը ձեւուած է ձաւար-կորկոտ ծեծելու յատուկ քարէ սանդիւն վրայ: Չորս կապողները՝ սանդիւն պատերն ըլլալով՝ սանդն ի'սկ կը կազմեն իրենցմէ ձեւացուած գոգուածքովը. իսկ միւս չորս զարկողներն ալ սանդին ծեծն են (թօզմագ, ղընգ), որ ճախրելով՝ ղը'ղի կ'իջնեն սանդաձև գոգուածքով կապողներուն մէջտեղը:

Սանդի մէջ կ'ծեծեն ձաւար, կորկոտ, բակլա, աղ. կանճրակ. ևն: Խաղի սանդին մէջ, գիտէ՞ք ինչ կ'ծեծեն. — Օ'դ կ'ծեծեն, մարմիններուն մո'րթը կ'ծեծեն. արիւնը եռեւե'փ կ'հանեն՝ բնական մարձու մի և մարմնամարդի առողջիկ ու ինքնատիպ դրութիւն մը կ'իրարկելով՝ առանց իրենց գիտութեան:

Վարժարաններու զբօսավայրին, քաղաքամերձ մարգերու կանաչ ու կակուղ խաղարանին վրայ, ամառ-ձմեռ, գրէթէ միշտ, կ'հանդիպիք ութ հոգիի, որոնք՝ կասկած չկայ թէ՛ Սա'նդ կ'խաղան եռանդով, արիւն-քրտինք մտած, իրենք արիւնով՝ արիւնն իրենց մէջ չըջնա առած, պատական ախորժակ մը սրելով իրենց մէջ՝ ցերեկւան կամ իրիկւան ճաշին համար:

208. ՍԱՏԱՆԻ ՓՈՍ

la Balle aux pots, 7-8 հոգիով

Գետնի վրայ կ'խաղցուի այս խաղը: Խաղցողներն իրենց թւին չափով փոքր փոսեր (բոյն) փորելէ յետոյ՝ անոնց վերեւ կ'փորեն փոսիկ մ'ալ, որ կը կոչուի Սասանի փոս:

Ամէն մէկն իր բոյն-ը որոշելով, մէջերնէն մէկը քաց-չոր-ի վիճակարկութիւնով նախնութակայ կ'ընտրուի, և մաղագունդ (թօփ) մը ձեռքը՝ փոս-երուն առաջ 2-3 քայլ հեռու կեցած՝

գնդակը կը գլորէ փոսիկներուն վրայ, որոնք զայն պարունակելու չափ միայն ծիր ունին: Գնդակը որո՞ւ փոսին մէջ որ իյնայ՝ այդ փոսին տէրը կուգայ կ'հեծնէ գնդարձակին կռակին վրայ, կամ պարզապէս մէկ ոտքը վրան կ'ձգէ՝ հեծնելու ձեւով: Հեծնողը կ'շարունակէ գլորել գնդակը փոսերուն վրայ: Եթէ կրկին իյնայ զինք հեծնողին փոսը՝ ան «Բի'ր Գեօզ» ըսելով՝ անոր (հեծնողին) մէկ աչքը կ'փակէ ձեռքովը: Եթէ իրարու վրայ երեք անգամ միեւնոյն փոսն իյնայ գնդակը՝ «Իֆի' Գեօզ» ըսելով՝ հեծնողն երկու ձեռքովը կ'փակէ հեծնող գնդարձակին զոյգ աչքերը:

Գնդակին այս մենասիրութիւնը, կամ յամառութիւնը եթէ շարունակուի մինչև եօ'թ անգամ՝ այն ատեն հեծնող պարոնը մէջտեղ քաշելով՝ խաղցողները կըսկսէ կ'ընեն, այսինքն անոր գլուխը կը մատնահարեն:

Եթէ «Բի'ր Գեօզ» եղած պարագային գնդակն իյնայ հեծնողէն տարբեր մէկուն փոսը՝ հեծնողը գոցուած մէկ աչքը կ'բանայ. «Իֆի' Գեօզ» եղած պահուն՝ նոյնպէս մէկ աչքը կ'բանայ. իսկ եթէ ձգողին փոսը իյնայ գնդակը՝ այն ատեն թէ՛ «Բի'ր Գեօզ» ըլլայ թէ՛ «Իֆի' Գեօզ»՝ գոցուած աչք(եր)ը մէկէն բանալու իրաւունք կ'ստանայ:

Սակայն դեռ չ'ա'զատուիր գնդակ գլորելէ. ասի կրնայ տեղի ունենալ միայն երբ գնդակն իյնայ Սասանի փոս-ին մէջ: Այս պարագային՝ թէ՛ «Բի'ր Գեօզ» ըլլայ թէ՛ «Իֆի' Գեօզ» թէ՛ միայն հեծնուած ըլլայ՝ անմիջապէս, բացարձակ իրաւունքով կ'թոթուէ աչքին փակոց-ձեռքերը, կամ հեծնող-բեռը, և գնդակը Սասանի փոս-էն խլել-առնելով՝ կ'խոյանայ միւսներուն ետեւէն, ու գնդակն անոնցմէ մէկուն դպցնելու կ'ձգնի:

Ասդին անդին խուսափելով փախչողներէն ո'րը որ գընդահարուի՝ այս անգամ ան կուգայ գնդակ գլորելու պաշտօնին կ'անցնի:

Իսկ գնդակէն խուսափող, զերծ մնացողները վազելիւս եկած և Սասանի փոս-ին մէջ թո'ւ ըսելով թքած ըլլալու են՝

գնդահարուողին՝ գնդակն իր ձեռքն անցունելէն առաջ. հա-
կառակ պարաքային՝ անտնալով ետ մնացողը կ'գնդահարուի
նոյնիսկ անկէ: Եթէ զարնուողը ճարպիկ, աչքբաց ըլլայ, և
գնդակն անմիջապէս առնելով զարնէ զինք գնդահարողին,
որ դեռ թքած չէ՝ Սասանի փոս-ին մէջ՝ ան նորէն կը կենայ
և գնդակ կ'գլորէ:

Այսպէս, ձեռքին նշանառութիւնը կառավարող, ոգեւոր,
աշխոյժ և իսկատիպ այս խաղին ամբողջ թափը կը կայանայ՝
գնդակը Սասանի փոս-ին մէջ գլորուած պահուն՝ կեդրոնա-
ցրիւ խուճապով մը փախչողներէն մէկուն՝ փակցնելուն մէջ:

Տեսնել այս խաղին պարզ ձեւը՝ ՄԱՆԿ. ԽԱՂԵՐ, Բ.
ԿԱՐԳ, ԹԻՐ՝ 129:

209. ՍՕԼՈՑԻԿ ԿԱՄ ՍՕԼՓՈԽՈՑԻԿ

Saute-mouton à la semelle, 5-10 հոգիով

ԵՌՈՍՏՈՒՄ-ի նման վազխաղ մ'է:

Անոր պէս, խաղցողները նախ եռաստամբ իրենցմէ տկա-
րագոյնը կ'զուեցնելով փուռաւսիկ-էն քիչ մը հեռու՝ առաջին
անգամ Պապ-ը, յետոյ Պապաղբեւը, միւսներն ու Նախաւ-
սիւրհեւ-ը (նախիր քչողը)՝ կուգան ցատկելու անոր կռնակին
վրայէն:

Հոս է որ ահա կ'փոխուի խաղին ձեւը:

Պապին ցատկելէն ետք, փոխանակ անոր ցատկած միջո-
ցին համեմատ ցատկամիջոցը փոխուելու (հեռաւորուելու)՝
զոյգ մը սոյ-ի (եհլեհի) ինքնատիպ կերպն է որ կ'գործադրեն:

Այսպէս, կ'ացողին մէկ կամ երկու կողմէն, իր բացատած
ոտքերուն քով, ֆիթ ընդ կող դրուած սօրերուն՝ քիթ ընդ կող
առաջացմամբ կ'հեռացուի ցատկամիջոցը: Ո՛վ որ չկարենայ
ցատկել հետգհետէ հեռացուելով մեծցող այս միջոցը՝ ան կը
կենայ, և իր վրայէն ցատկելու կուգան միւսները. իսկ Պապ

կը դառնայ ա՛յն որ կ'ացողին ետեւէն ցատկելու կարգն ունէր:

Սօղիտիտցիկ՝ կ'նշանակէ «Սօլ փոխելով խաղցուած խաղ»,
և իր ինքնատիպ հանգամանքին համար աւելի՛ հետաքրքրա-
կան ու սիրուն է, քան միւս ձեւերը՝ եռասուսին:

Տեսնել ԵՌՈՍՏՈՒՄ խաղը՝ ԹԻՐ 169:

210. — ՍՕԼՍՂՈՑԻԿ, ՍՈՒԼՈՑԻԿ

Խ Վ Ք Ա Խ Ա Պ

Սողայ կամ սղայ՝ գաւառաբարբառով կը նշանակէ սուղե-
հետեւաբար Սօղաղցիկն ալ Սուղեղու խաղ ըսել է, ուրեմն
Սուղցիկ:

Ա՛յն խաղերէն է, զոր կ'խաղան վարպետորդի կատակա-
սէրները՝ խակ, միամիտ գրաւառուներու գլխին՝ ընդհանրա-
պէս խնջոյքի, հարսնիքի կամ ուրիշ հաւաքական ուրախու-
թեան առիթով:

Այսպէս, վարպետորդին մէկը, ուզելով նորութիւն մը
դնել մինչեւ այն ատեն խաղցուած խաղերու յափրացումին
մէջ՝ կ'առաջարկէ ներկայ եղողներուն՝ գրաւի մտնել իրեն
հետ, ու կ'ըսէ. —

— «Ձեր մէջէն ո՛վ կրնայ սենեկին դռնէն դուրս սպասել
մինչեւ որ ես երեք անգամ սղաղամ (սուլեմ)»:

Խաղին գիտակ եղողներն իսկոյն համախոս դառնալով ա-
ռաջարկու պարոնին՝ կ'ուզեն յաջողցնել անոր խաղը. կ'ընեն.
չգիտութիւն կը ձեւացնեն, կամ զարմանք կ'յայտեն: Չգիտ-
ցողները առաջարկին անկարեւորութեանն իսկ խնդալու ձեւով
կ'միջամտեն, կ'տաքնան, կ'ողեւորին ու մէջերէն ամենէն
յանդուգն եղողը Տօնքիօթեան խիզախութեամբ կ'դիմաբանէ.

— «Ատ ալ բա՛ն է որ դուն կ'առաջարկես. ես կ'երթամ
դուրսը, և չէ՛ թէ երեք՝ այլ տա՛ն անգամ սուլելուդ ալ
կրնամ սպասել. կը կարծես թէ մութէն կը վախնամ...»:

Եւ որովհետեւ այս խելացի խօսքերովն ընդունած կ'ըլլայ առաջարկուած պարզ ! գրաւը, որուն ծանրութիւնն ու ահաւորութիւնը ! ! կը կայանայ եղե՛ր ձմրան ցուրտին և գիշեր-ւան աղջամղջի՛ն մութին՝ դուրսը միայնակ սպասելուն մէջ ! Դուստի մեր Տօն Քիշոթը սենեկէն դուրս կ'ելլէ ինքնավստահ քայլերով, և մտովին խնդալով գրաւարկուին միամտութեանը վրայ :

Բայց տեսնենք թէ ո՞րը որմէ, « ե՛ղը մածունէն, թէ մա-ծունը եղէն » :

Խեղճ միամիտը, ցուրտին ու մութին, սենեկի դռնէն դուրս կ'սպասէ, և գրաւարկուին առաջին սուլոցն ալ կ'յսէ : Բայց կը կարծէք թէ գրաւարկուին նկարագրած դիւային ե-րեւակայական սարսափներն են որ պիտի վերջ դնեն իր սպա-սումին, կամ ինքը միսմինակ, դռնէն դուրս, թանձր աղջա-մուղջին մէջ միայն իր զոյգ պղնձացոյ աչաց լոյսը վառելով, մութին անորոշ ու անվրէպ սարսափովը պաշարուի, իր շուրջն ու վերեւը, սեւ ոգիներու անձայն ու անշշուկ թեւա-ծիւն զգայ ու նե՛րս փախի... — Բնա՛ւ երբեք. զի բաւա-կան սրտոտութիւն ունենալու է մէկը, որ այս կերպ գրաւի մը մտնէ երկիւղը կանխաւ ստանձնելով. եթէ վախկոտ մ'ըլ-լար՝ անշուշտ կանխաւ ետ կը կենար գրաւն ընդունելէ, և վերջը՝ մութին ազդելիք անհիմն ու հիմնաւոր երկիւղներուն չտոկայով՝ խայտառակուելէ :

Բայց եթէ սրտոտ գրաւառուն իրապէս չկրնայով սպասել գրաւարկուին պայմանաժամին լրանալուն՝ կ'փութայ լքել դուրսի աղջամուղջն ու ցուրտը, պատճառն այս է որ, գրա-ւարկուին առաջին սուլոցէն ի վեր, բոպէներ, վայրկեաններ քառորդ ու կէս ժամեր, երեք քառորդ ու ամբողջ ժամեր կ'սահին կ'անցնին և դեռ չի՛ լսեր երկրորդ պայմանական սուլոցը, և տարակոյս չկայ որ մինչեւ առաւօտ ալ սպասելու եթէ ըլլայ՝ բնա՛ւ լսելիք չունի, ո՛չ երկրորդ ու ո՛չ երրորդ վերջին սուլոցը :

Խաղին հրապոյրն ու խաբին գաղտնիքը հո՛ս է արդէն .

վարպետորդի գրաւարկուն՝ գրաւն ու գրաւախօսքը կապելէն վերջ, ներսը հանգիստ նստեր կը գուարճանայ միւսներուն հետ, կամ նոր խաղի մը դուռ բացեր՝ ոգեւոր կ'խաղայ, բնաւ հոգ չընելով մութին ու ցուրտին սպասող գրաւորդը :

Վա՛յ խաբուող միամիտին :

211. ՎԻՃԱԿ ԿԱՄ ՎԻՃԿԱԽԱՂ

Loto ?

Ամէնահին խաղերէն մէկն ըլլալու պատիւն ունի այս խաղը, որ աւանդականութեան և հաւատքի մասնաւոր տա-րազովը տօնական հանդիսութեան մը դիրքը կ'գրաւէ բնիկ բոլոր խաղերու կարգին :

Վիճակահանութեան կամ վիճակարկութեան ծագումը չատ հին ըլլալ կ'թուի. նոյնիսկ Նագո՛վրեցիին պատմութեանն և Մատաթիայի ընտրութեան պատմութիւններէն ալ առաջ՝ ընկերային այս սովորութիւնն անտարակոյս ծանօթ էր երկ-րի վրայ բնակող մարդուն :

Հաւասար չափով կտրուած թուղթի կտորներու վրայ բան մը գրելով տոպրակի մը կամ տուփի մը մէջ դնել և զա՛տ-զատ ասոր ու անոր բախտին հանելը՝ սովորական ու աւանդական ձեւն է վիճակահանութեան :

Մեր երկրի տոհմիկ ու ինքնատիպ վիճակին վիճակա-տուփն է՝ աստղընքալրով լեցուն ձեռի՛կը. թիւերն են վիճակ հանողներուն ամէն մէկին կողմէ սեռիկին մէջ ձգուած իրե-րը, և երկիւղ վիճակը կը կազմեն ջոջ մամերու բերնէն բխած քաջահիւս, գունազեղ ու մտացի, անտիպ ու իսկապիպ վիճ-կահանելուկները, որոնց ամբողջութիւնն հեռու է շահագի-տական ամէնափոքր հանգամանքէ, օծուած ըլլալով մի միայն աւանդականութեան մը նուիրական հրապոյրովը :

Վիճկի կանոնական օրն է՝ Ս. Համբարձման օ՛րը, տա-

րին մէկ անգամ միայն, երբ կը կատարուի ընդհանրական կերպով և հանդիսական շքով⁽¹⁾։

Չմոռնանք որոշել այս խաղերու կարգին թէ՛ Վիճակը խաղն է յատկապէս իգական սեռին, բայց վիճակարկութիւնը կը կատարուի անխտիր, այսինքն տան մը բոլոր անդամներուն, — արու թէ էգ — վիճակ կ'ձգուի ու կ'հանուի։

Այսպէս, կ'հաւաքուին թաղակից քանի մ'աղջիկներ, ճիշտ Համբարձման նախընթաց օրը՝ Չորեքշաբթի, արեւածուաթին, և մէջերնէն փոքրագոյնը Վիճկի Հարս ընտրելով՝ լաչակ մը կ'ձգեն գլխին ու սեռիկ մը հետերնին առած, տնէ տուն եօթ տուն կ'պտտին, և եօթ հորէ կամ աղբիւրէ Եօթնաղբիւրիկ ջուր կ'ժողվեն առանց բնաւ խօսելու։

Այս ժողովածուրիկ ջուրը կ'բերեն կ'դնեն պարտէզի մէջ, բաց կամարին տակ՝ աստղունիք, ազաբ լաճերու հետապնդութեան սահմանէն դուրս։ Մէջը կ'ձգեն նաև եօթ տարբեր ծառի տերեւ, կամ եօթ տեսակ խոտ։

Միւս առաւօտ, այս աստղունքի դիւթաջուրը պարունակող սեռիկին մէջ փայտ մը տնկելով կ'հազուեցնեն պուպրիկի մը վայել ամէն պաճուճանքով, դէմք ու թեւեր յօրինած, և սեռիկին վրայ շարժական։

Թաղակից ու դրկից, հեռո՛ւ թէ մերձաւոր ազգական ու բարեկամ ուհիներ՝ ամբողջապէս հաւաքուած պահուն՝ Համբարձման Հինգշաբթի ցերեկը կամ յաջորդ կիրակին՝ Վիճակը կ'հանեն։

Վիճկի Հարսը, վիճկի սեռիկն առջեւը, կ'նստեցնեն հանդիսականուհիներու մէջտեղը, և ամէն մէկի անունին յատկացած իրեղէնները սեռիկին ջրալից փորը կ'ձգեն։ Շարունոգ կիներէն մէկը, կամ կարգով ամէն մէկը՝ գիտցած վիճկահանելուկ մը կ'արտասանէ խոր լուութեան մը մէջ, և ետեւէն անմիջապէս վիճկի թւահան հարսը իրեղէն մը կ'հանէ. որո՛ւն

որ ըլլայ՝ վիճկահանելուկն ալ անոր վիճակած կ'ըլլայ, թէ՛ գէշ, թէ՛ աղէկ, թէ՛ «Հարս, հա՛ն Վիճակն ի բարին» բարեբանական վերջայանգն անպակաս ըլլայ վիճկի խաղասացքին։

Այսպէս, կարգով և շարունակաբար հեղ մը վիճկահանելուկ մը, հեղ մը վիճկահանութիւն մը ներկայ և բացակայ բոլոր իրեղէնատէրերու բախտին. մինչև որ վերջն առնելով, օրը տարածամելով, վիճկի համը փախի, ու պարագային յարմար աղանդեր մը, կամ անուշի ափսէ մը, և կամ թէյ ու սեւ ջուր մը (սուրճ) հրամցուելով տան տիկնոջ կողմէ՝ փակուի գաւառի փակ մթնոլորտին տակ անաղա՛րտ պահուած այս բնատիպ խաղահանդէսը կամ տօնախաղը։

212. Տ Ո Ղ

2 հոգիով

Գոյ-Գառի և Գող-Տողի նման աղիւսախաղ մ'ալ Տողը սուլածն է։

Կ'գծեն քառակուսի մը, որուն չորս անկիւններն ալ գիծերով իրարու կը միացնեն մէջէն։ Ապա քառակուսիին չորս երեսներուն մէջտեղէն ալ գիծեր կ'քաշեն՝ որք զիրար կ'խաչատեն։

Երկու հոգի երեքական քարով կ'սկսին խաղալ այս պարզ աղիւսակին վրայ։ Նախ մէկը քար մը կ'դնէ գծանկիւններէն մէկուն վրայ. միւսն ալ իր քարերէն հաժ մը կ'դնէ ուրիշ անկիւնի մը վրայ, և այսպէս փոխէփոխ, կարգով, երկու խաղողներն ալ իրենց երեքական քարերը դնելով կ'աշխատին միեւնոյն ատեն թէ՛ իրենց երեք քարերը մէկ գծի վրայ գրտնուեցնել, թէ՛ դիմացինին իր երեք քարերը մէկ գծի վրայ տեղաւորելու ջանքն ի զո՛ւր հանել։

Ո՛վ որ ամէնէն առաջ յաջողի մէկ գծի վրայ շարել իր քարերը՝ խաղը շահած կ'ըլլայ։ Այսպէս շարունակելով կ'խա-

(1) Տեսնել մեր «Հայագիտութեան» թիւ 5ը՝ Համբարձման «Վիճակ», ուր նկարագրուած են հայկական սովորոյթներն ու աւանդութիւնները։

ղան, մէկը միւսին վրայ այսքան փախան զնելով, կամ գըրուած փախանը հանելով, մինչև որ կ'ամ ձանձրանան, կ'ամ փոխեն ուրիշ խաղի մը.

Տող անունը տրուած է այս խաղին՝ անոր համար որ խաղցողներէն իւրաքանչիւրին երեք քարերը մէկ տողի վրայ շարուելով է որ խաղը շահուած կ'ըլլայ:

213. Տ Ո Ւ Շ Փ Է Տ

Battonnet, չեխիֆ-շխաւֆ, դիֆիյ

Խաղերու մէջ առաջնակարգ և յարգուած աթոռ կ'գրաւէ մասնաւորապէս այս վաղխաղը, իր ոգեւորիչ հանգամանքովը:

Ամէնէն սիրական խաղն է Տուշփէտը, թէ՛ աղաներու և թէ՛ երիտասարդ այրերու՝ երբ արձակ Բնութեան ծոցը, սանկ արիւնը եռեւեփ հանող խաղ մը խաղալ ուզեն:

Երկու կերպ Տուշփէտ կայ, Ձեռնակ, և Գեսնակ Տուշփէտ: Երրորդ տեսակ մ'ալ՝ որ կը կոչուի Տաճկերէն Տուշփէտ՝ աւելի վերջամուտ ըլլալ կ'թուի:

Ա. ՁԵՌՄԱՆՅ ՏՈՒՇՓԷՏ

4 - 5 - 10 - 20 հոգիով

Ամէնէն շատ գործածական ու զիւրին կերպն է:

Կը կտրեն գաւազանաչափ երկու բազկափէտեր, մէկը զարմեղա կամ ձեռագ փէտ, միւսը դեղնա փէտ, և տասնեակ մը տուշեր (25-30 հրմթր. կարճ-կարճ փայտիկներ)՝ իրր գործիք իրենց խաղին:

Ապա, խաղցողներն երկու հաւասար խումբի բաժնուելով — եթէ անգոյգ ըլլան՝ մէկը Միւտը կ'մնայ — կ'առնեն քաւի կամ խցիի կտոր մը, մէկ երեսին վրայ թափելով՝ իրարու կ'հարցնեն. —

— «Ձե(զ) քաւ'ց քի չոր»:

— «Թագ՝ ներս — չոր դուրս», կամ «քաց դուրս՝ չոր ներս» պատասխանին վրայ՝ քարը կրցածուն չափ վեր ուղին մէջ կ'նետեն՝ մէկ խումբը միաձայն՝ «Աշխարհ-դ'ն քաւ'ց», միւս խումբը՝ «Աշխարհ-դ'ն չոր» աղաղակելով. իբր թէ «աշխարհ ալէ՛մ»⁽¹⁾ թաւ'ց պիտի կտրէր, կամ չոր ցամքէր, որ՝ մէկ կամ միւս խաղակ խումբին ուզածն ըլլար:

Օղն ի վեր ձգուած խցին վար իյնալով, և գետնի վրայ իր թաց կամ չոր երեսներէն մէկը ցուցադրելով՝ խցեւիճիոն⁽²⁾ արձակած կ'ըլլայ, և եթէ թաց երեսն է երեսցածը՝ քաց որոշող խումբը կ'անցնի ներս, կամ չոր երես որոշողները կ'մնան դուրս:

Արդ, խումբը որոշուեցաւ, ներս-դուրսը վճռուեցաւ, կ'մնայ խաղալը: —

Ներսիները խաղաղայրին մէկ ճակատը դիրք կ'գրաւեն, Դուրսիներն ալ միւս ճակատը՝ ցրուածուն դիրքերու մէջ կազմ պատրաստ կը կենան, երկու խումբերուն մէջ պահուելով 30—40 քայլ կամ արտաչափ միջոց մը:

Ներս մտնողները խաղաղայրին երկայնքին ուղղա՛յնցաբար (perpendiculairement) գետին կ'պառկեցնեն դեղնա փէտը, և կարգով կ'սկսին տուշ զարմեղ՝ ձեռքի փէտով:

Ձարնողը կը կենայ դնելու փայտին քովը, և տուշ մ'առնելով՝ ձախ ձեռքովը կ'ձգէ քիչ մը վեր, և աջովը բռնած զարմեղա փէտովը վարպետ հարուած մը կուտայ տուշի մէջքին որ իր առած թափէն՝ սաստկութեամբ կ'թռի դէպ դուրսը:

Դուրսիները կ'աշխատին բռնել թոցուած տուշերը՝ դեռ գետնի չպագած, այսինքն գետնին չդպած: Իսկ եթէ գետնի պագած ըլլայ տուշը՝ կ'վերցնեն և ինկած տեղէն կը նետեն դեղնա փէտին վրայ՝ աշխատելով անոր դպցնել:

Դուրսիները միայն ա՛յն ատեն կրնան ներս գալ — տուշ զարմեղա իրաւունք ստանալ —, երբ յաջողին թոցուած տուշ:

(1) Ամբողջ աշխարհ, դիւնեա-ալէմ:

(2) Հայկական խցեւիճիոն..., մանկական հիանալի խցեւիճիոն.

մը օգին մէջն իսկ բռնել՝ դեռ գետին չպագած. կամ երբ ներսիններէն ամէն մէկը մէկ անգամ տուշ, զարկած ըլլալով, այսինքն որ նոյն է ըսել՝ ամէն թոցուած տուշը դրսիններուն կողմէն Դնէրա փայտին դպցուած ըլլալով՝ ներսիններն ամէնքն ալ փո՛ւճ ըլլան, կամ՝ մէկը միւսին երկորդ տուշովը ապա-
ցած (ողջացած) չըլլայ, նաեւ երբ թոցուած տուշը թէեւ վե-
րէն իջած ատեն չբռնուի՝ բայց բռնելու աշխատողին ձեռքին մատներուն դպած ըլլայ, և ասի՝ յաճախ անոր մատներէն ՏՊՆՆՆ Կանկով (մատները՝ հարուածին բախումէն կսկծացնե-
լով):

Հետեւաբար որքան ատեն որ դուրսինները չյաջողին ներսիններուն տուած տուշ երէն հատ մը բռնել, կամ դնէրա փեհին դպցնելով բոլոր ուժերը փնջոցոցէ՝ դուրսը կ'մնան, կ'իսկն, և ներսինները կ'շարունակեն տուշ տալ սիգադէմ, յաղթական, նախանձայոյդ. մերթ ալ մէջերէն քաջախաղ եղողն՝ ապիկար դուրսիններու երեսին պօռալով՝ «փո՛ւճ կայ պիւրէ՛ք վե՛ր պիւրնի՛ն... (1)», ինչպէս յաղթապանծ աքլորն իր կռակողիկուն կ'արձակէ պարտեալ փախստիկին ետեւէն:

Տուշ մը՝ զարնելու ատեն երբ կոտրելու ըլլայ՝ եթէ զար-
նողն առաջին անգամ ինքն ըսէ՝ «Կոտրած՝ զի՛կ» (2), կամ «Ջոջ կտոր՝ զի՛կ» (3)՝ այդ տուշ-բեկորն այլեւս անգոր կը դառնայ՝ եթէ նոյն իսկ դպի դնելու փայտին, կամ բռնուի դուրսիններէն: Իսկ եթէ զարնողն անուշադիր և անխօս մնայ՝ դրսիններու իրաւունքն է՝ կոտրած երկու կտորներն ալ զատ զատ նետել դէպ դնելու փայտը. որով, պարզ է թէ՝ երկու հաւանականութիւն կ'ունենան փայտին դպցնելու:

Դարձեալ, կրնայ պատահիլ որ՝ տուշ մը զարնելու ատեն, ձախորդ հարուածէ մը դէպ ետ թռի և իյնայ ներսը, եթէ ներսի կողմը չոր գետին է՝ «տուռուցուծի՛կ» (4), իսկ եթէ

(1) «Փո՛ւճ կայ՝ բերէ՛ք բոյնին վրայ»:

(2) «Կոտրածն ինծի՛ն»:

(3) «Մեծ կտորն ինծի՛ն»:

(4) Տուռուցուծի՛կ աղաւաղ բառը՝ հաւանաբար «թուոյցն ինծի՛ն» թուան ինծի՛ն բառերուն ձայնաշրջեալ մեղցումն է:

առուակ մը գտնուելով՝ տուշն անոր մէջ իյնայ և ջրէն քշուի՝ «ճիւր տանի՛ ձի՛կ» (1) կ'աղաղակեն երկու կողմէն. բայց ո՛վ որ ամէնէն առաջ աղաղակած ըլլայ՝ տուշն անոր իրաւունքն է: Հետեւաբար. եթէ այս իրաւունքը տուշ զարնողին է՝ սա չի՛ փճիր, և կ'շարունակէ տուշ տալ (տուշ զարնել). իսկ եթէ դրսիններէն մէկն է որ շահած է առաջնութեան իրաւունքը՝ տուշ զարնողը կ'իջի, այսինքն տուշ զարնելէ կ'դադրի:

Եթէ թափով կամ չեղ թոցուած տուշ մը երթայ պատի մը մէկալ կողմը, իյնայ այնպէս տեղ մ'որ ա՛յ չգտնուի՝ այդ տուշը կը կոչուի իթկի, և յաճախ, խաղի սկսելէն առաջ որոշուած պայմանին համեմատ՝ իթկի տուողը կ'դադրի տուշ զարնելէ: Կա՛մ շատ թափով զարնողը, և կա՛մ անգոր ու չեղ զարնողն է որ կրնայ տուշ մը իթկի տալ: (Իթկի՝ գուցէ աղա-
ւաղուած ըլլայ թուրք. իթիւրեկ [= կորսնցնել], իթիւրեկ [= կորսուիլ] բայերէն):

214. ՏՈՒՇ ՓԷՏ

Բ. ԳԵՏՄԱՆՑ ՏՈՒՇ ՓԷՏ

4-5-10-20 հոգիով

Այս կերպ Տուշփէտն ալ իր կարգին կ'մանրամասնուի երկու կերպի: Առաջին կերպը կ'խաղան այսպէս. —

— Գետինը կ'փորեն պզտիկ փոսիկ մը՝ թոյն, կամ երկու հատ քար իրարմէ քիչ հեռու գետեղելով՝ վրանին կ'դնեն տուշ մը, և անուշ փեհին մէկ ծայրը տուշին տակ մնացած միջոցին, — բոյնին մէջ անցունելով՝ դէպ վեր կ'թոցնեն տու-
շը, զոր դրսինները վերի նոյն պայմաններովը բռնելու՝ կամ դնէրա փայտին դպցնելու՝ կ'աշխատին, ներս գալու համար:

Երկրորդ կերպը, որ աւելի դժուարին է, կ'խաղան գետ-
նի վրայ չեղադիր փորուածքի մը — բոյնին — մէջ կիսովին

(1) «Ջուրը տանի՛ ինծի՛ն» [ջրին տարածն ինծի՛ն]:

դնելով տուչը, որուն վերի ծայրը փոսին բերնէն քիչ մը դուրս կ'մնայ: Զարնելու փայտին ծայրովը թեթեւակի կը դպին փոսամէջ տուչին գլխուն՝ զայն օդն ի վեր հասակա-
չափ բարձրութեամբ կ'ճախրեցնեն, ու ձեռքին դէմը գալուն պէս՝ ձեռաց փայտովն ուժգին և շեշտ հարուած մը կուտան տուչի մէջքին. տուչը ստացած թափովը կ'թռի դէպի դուրս, Զեռմանց Տուչիէտէն աւելի ուժգնութեամբ և աւելի հե-
ռընկէց:

Այս ձեւը դժուար ըլլալով՝ մեծ ճարտարութիւն կ'պա-
հանջէ. զի յաճախ կ'պատահի որ փոսամէջ տուչը վեր ոստնելով՝ զարնելու փայտին դէմադէմ չեկած՝ թուր փաշեն՝
այսինքն ձեռաց փայտը կորածու շարժելով հարուած տան, և
վրիպի, կամ խաղական բարբառով՝ փսսայ:

215. Տ Ո Ւ Շ Փ Է Տ

Գ. ՏԱՃԿԵՐԷՆ ՏՈՒՇՓԷՏ

2 - 5 - 10 հոգիով

Միեւնոյն տուչերն ու ղևեղու և զարնելու փայտ-երն են
հոսալ: Միայն թէ ներսէն դէպի դուրս միօրինակ տուչ զար-
նել չկայ, այլ ներս եղողը՝ ձեռաց փայտովը տուչ մը վեր
կ'թռցնէ, և վար իջնալուն պէս՝ կրկին հարուածով մը դըլ-
խուն վերեւ օդն ի վեր կ'դարձնէ, միշտ ջանալով շատրուա-
նի պէս ուղղորդ վերմղում մը տալ իջնող տուչին. ճիշտ
ինչպէս շատրուանին վերմղիչ ուժը շարունակ կ'վերվարէ
ջրցայտին մէջտեղը դրուած թեթեւ մարմին մը, կամ ինչպէս
աղող շնչամուղ խաղալիկին փողին վերեւ իրենց շունչէն փըչ-
ուող օդադնդիկը կ'խաղայ վերվարական շարժումով:

Խաղցողին ճարտարութեանն համեմատ 5-10-20 անգամ
իրարու վրայ տուչը օդն ի վեր ելնել-իջնելով երբ վրիպի և
գետին իյնայ՝ այս անգամ ինկած տեղին վրայ իսկ ձեռաց
փայտովը տուչին դպչելով վեր կ'ցատկեցնէ զարնողը, և Գէս-

մանց տուչիէսի ձեւին պէս ձեռքին դէմ գալուն՝ հարուածով
մը կը թռցնէ որքան հեռու որ կրնայ: Այն ատեն ձեռաց
փէտն իրր կանգուն (արչըն) գործածելով՝ շուտ շուտ կ'չափէ
տուչին թռցում տեղէն մինչեւ ինկած տեղին հեռաւորու-
թիւնը՝ գումարուած ա'յն թիւին վրայ. զոր շահեր էր օդն ի
վեր ճախրեցուցած տուչին ելեւէջներէն:

Եթէ այս գործողութեան ո'ր և է մէկ պահուն վրիպում
տեղի ունենայ, այսինքն փրսսայ՝ խաղը կ'անցնի դրօշնե-
րուն: Իսկ եթէ անվրէպ շարունակելով յաջողակ ներսցի մը
նախապէս որոշուած թիւը լրացնէ՝ կ'առնէ տուչ մը և կր-
ցածին չափ հեռու կ'թռցնէ. պարտուողն այն ատեն չալկելով
յաղթական պարուն՝ կ'տանի մինչեւ անոր թռուցած տուչին
ինկած տեղը, անկից ալ կ'բերէ նախկին տեղը. կամ՝ եթէ
խաղցողները փափկակաղմ են՝ միայն սաչա'փ փաշան կ'դնեն
պարտուողին վրայ:

Տեսնել նաեւ ԹՕՓՈՎ ՏՈՒՇՓԷՏ, թիւ 179:

216. Փ Ա Ր Ա Հ Ա Ն Ո Յ Ի Կ

2 հոգիով

Վերջապէս այս աշխարհի մէջ տգիտութեան գլխին շատ
բաներ կուգան: Խաղապէր մանուկ-մարդկութիւնն այս մա-
սին խաղ-պատիժներ ալ յղացեր է, և խաղի ձեւին տակ՝
խաղեր կ'խաղայ միամիտներու գլխին:

Փարսխանոցիկն ալ անխաղաղէտ համբակի մը գլխին է
որ պիտի խաղցուի. առանց այդ համբակին՝ խաղն ինքնին
գոյութիւն չունենար:

Խաղին մեջէն եղողները միամիտ խաղակից մը գտնելուն
պէս՝ եթէ չօգտուին պատահութենէն, և կուշտ ու կուռ խըն-
դուքի առիթը փախցնեն՝ յիշաւի շատ ապիկար պիտի կար-
ծեն ինքզինքնին:

277 — Խաղաղխարհ

Այսպէս, միամիտ խաղակիցէն գաղտնաբար կ'առնեն երկու հատ քաւ, որոնցմէ մէկուն տակի կողմը կտաւաձէթի կամ քարիւղի ճրագի մը վրայ բռնելով՝ կ'մրոտեն. ապա երկու թասերն ալ կ'իսովին ջրով լեցնելով՝ յատակը մրոտած թասը կուտան անսեղեակ եղողին, իսկ չմրոտած թասը կը մնայ խաղը խաղցողներէն վարպետորդի մը ձեռքը: Սա կ'սուշարկէ դիմացիներն թէ՛ «Տասնոց մը կամ դուրունոց մը ձգէ՛ քու թասի մէջ, և ես այնպէս բնեմ որ դրամն ինքնին ելնէ քու դէմքիդ վրայ. միայն թէ ուշադրութեամբ ինծի նայելով՝ ես ի՛նչ որ ընեմ, դուն ալ նոյնը պիտի ընես»:

Համաձայնութիւնը, որ շատ չ'ուշանար, գոյանալուն պէս՝ վարպետորդին միւսին դիմացը քիչ հեռու կայնած, սուլսուլելով՝ իր ցուցամատին ծայրը կամաց-կամաց կ'պտտացընէ նախ՝ ձախ ձեռքովը բռնած թասի ջուրին մէջ, ապա սուլոցին համաձայն, մատը պարոյկաձեւ դարձնելով կ'տանի թասին յատակին վրայ կ'չիէ. անկէ ոլոր-ոլոր խաղցնելով՝ մատը վեր՝ դէպ իր ճակատը կ'տանի, հոն դրամաձեւ կլոր ծիր մը ձեւացնելով:

Դիմացի միամիտն ալ նոյն ձեւով իր ցուցամատը թասին ջուրին մէջ խոթելէ, թասին մրոտ յատակը չփելէ ետք երբ կ'տանի մատը դէպ իր ճակատը՝ երեւակայեցէք թէ ի՛նչ սեւ ծիրով մը կ'մրէ իր ճակատին մորթը, առանց իմանալու. զի կամակից խաղաղէտները խիստ լրջութիւն մը կ'պահեն խեղկատակ դերասաններու պէս:

Վարպետորդին կ'շարունակէ դարձեալ մատը թասաջրին մէջ պտտցնել, թասին յատակին քսքսել, դէմքին տանիլ, և այտերէն մին զծգծել մուրով: Համբալկն ալ անոր հետ միեւնոյն ձեւով և այտերէն մին մրոտելով: Յետոյ երրորդին՝ միւս այտը, կզակը, քիթը, ևն., մինչև որ խեղճ դո՛ին դէմքը կլոր-կլոր սեւ փուլերու տակ ծածկուի, կամ միամիտի իր համբերութիւնն սպառելով՝ բողբոջէ թէ՛՝ դրամը դեռ թասին մէջ է...: Այն ատեն զինք համոզելու համար թէ կ'սխալի..., կամ իր դէմքին վրայ անզափոխուած... դրամին ցոլացումն

է !!! իր տեսածը՝ կ'ըրեն հայելի մը կուտան ձեռքը. ալ երեւակայելու է՝ թէ՛ իր զարմանահար շիկնումը, թէ՛ դաւակիցներուն կոկորդալիք քրքիջները:

Յաճախ, սակայն, կ'պատահի որ մրոտ ու անմուր թասերը ձեռքէ ձեռք տուած ատեն՝ սխալմամբ մրոտն անցնի վարպետորդին ձեռքը, և անոր դէմքը մրոտուի՝ խաբողն այսպէս խաբուելով:

217. ՓէՏԷ(Վ)ՈՏ

Les Echasses

Հսկաներու դարէն մնացած հատակոտոր պատմութիւններ և հէքիաթունակ աւանդաւէտներ՝ կ'երեւայ թէ ազդած են խաղի տարիքին մէջ եղող պատանի մանուկներուն, և կամ հսկայի քայլեր հագնող լարախաղացէն օրինակ մնացեր է իրենց, որ իրենք ալ Փէսէ(վ)ոս կ'խաղան:

Կ'առնեն իրենց հասակին չափ երկայն զոյգ մը բազկափէսեր, որոնց՝ ծնկաչափ բարձրութեամբ՝ վարի մասին վրայ կը հաստատեն նեցուկ մը՝ եռանկիւնի կամ կոշտաձեւ: Ասոր վրայ ալ բազկափէսին ուղղայեցաբար կ'դամեն ներքուստ ձեւ տախտակ մը, որուն վրայ ոտքերնին դնելով՝ բազկափէտին վերի կոթը թեւերնուն տակ առած և ձեռքերով քիչ մը վարէն բռնած կ'քալեն:

Եթէ քաջավարժ են խաղցողները՝ սովորականէն աւելի բա՛րձր կ'հաստատեն ոտնդիր տախտակը (աքար՝ փոխաբերաբար) և աւելի մեծաքայլ կ'քալեն, կ'վազեն, աւելի բարձրութեանց հասած կ'ըլլան, և աւելի՛ ծափեր կ'խլեն: Իսկ նոքավարժ կամ անվարժ եղողները, իյնալու վախէն, գետնէն քիչ բարձրութեամբ և կարճ փայտերու վրայ կը փորձեն փէտէտը:

Փէտէտա՝ հաղնողներու մեծկակ թիւ մը կ'առնեն յաճախ Այգեստանի լայն ու հարթ փողոցներու մէջ, մանաւանդ

պտուղի եղանակին, երբ սովորական հասակին արգիլեալ եղած պտուղները՝ ինքնին ի սպաս կուգան բարձրահասակ փէտէոտին — փէտէոտ հագնողին:

Փեհեհոս ով նաեւ զանազան թեթեւ վաղխաղեր . կրնան
խաղալ վարժ եղողները :

218. **ՓԷՏ ՔԱՇՈՅԻԿ ԿԱՄ ԽԸՌԶ**

La Roue, 2 հոգիով

Այս խաղը ծանօթ է մանաւանդ ԽԼԻՉ անունով՝ խաղ-
ցուած խաղին իբր գործիք ծառայող զլանափայտին՝ խը՛ռչ
ձայնով կոտորելուն համար:

Խաղցողները կրնան երկու առ երկու փորձել:

Այսպէս, երկու հոգի գետին նստած՝ իրենց ոտքի ներ-
քանները դէմ-դէմի կուտան և փայտ մը ձեռքերնուն մէջ
բռնած, տարադէմ ուղղութեամբ կ'աչեն՝ ջանալով մէկ
միւսը խախտել:

Եթէ երկուքն ալ հաւատար ուժով ըլլան՝ ոչ մին ոչ միւսը
չեն կրնար բնաւ զիրար տեղափոխել. և կրնայ պատահիլ
ալ որ՝ այս կեդրոնաձիգ ուժերու մրցումէն իրարու դէմա-
դէմ պնդուած ոտքերն իրարմէ սահին, կամ երկու փորձա-
կուններուն այս կերպով անիւի մը շառաւիղներուն ձեւն ա-
ռած զիրքը՝ պտուտկի ինքն իր վրայ, մինչեւ որ կա՛մ այն
է երկուքէն մէկը տեղի հայ և միւսին վրայ ձգուի, կամ այն
է թէ՛ փորձին ծառայող գլանափայտը խը՛նջ կտորի, և կտոր
մը մնայ մէկուն ձեռքը, կտոր մը միւսին, և երկուքն ի մի՝
իրենց կոնակներուն վրայ դէպ ետ զլորուին :

Բազուկի և սրունքի ուժ փորձելու յատուկ նստիլաղ մ'է
այս խաղը զոր կ'իտաղան մանաւանդ այնպիսի ատեն մ'երբ
ո՛չ պայծառ ամառուան արձակ Բնութիւնն ունին տրամա-
դրելի, ո՛չ ալ ուրիշ վազիլաղերու յարմար տեղ ու գործիք
կայ պատրաստ :

219. $\frac{1}{2} \frac{1}{3} \frac{1}{4} \frac{1}{5} \frac{1}{6} \frac{1}{7} \frac{1}{8} \frac{1}{9} \frac{1}{10}$

Qui frappe ?, 4 հոգիով

Խաղեր կան որ հնարուած և խաղցուած կ'թուին քուր-
դերէ և կամ քրդաբնակ հայերէ։ Այս կարգէն է՝ Քաղաքաւոր
կամ Պաղատաւոր (գիւղագիւղաւոր) անունով վաղածանօթ
խաղը՝ հիմա գործածութենէ ինկած։

Ընդհանրապէս երկ-երկու, ընկերով՝ չորս հոգիով կ'խաղ-
ջուի:

Խաղցողներն երկու խումբի՝ բաժնուերով՝ մէկ խումբը մէկկալէն 20 - 30 քայլ հեռու, կունակն անոր դարձուցած կը կենայ: Առաջին զոյգը, որ կունակը դարձուցեր է Բ. զոյգին՝ քով քովի կենալով, երկու ձեռքերնին փողածեւ կ'ընեն աչքերնուն դէմ ա'յն կերպով որ միմիայն իրենց առջեւը նայելու չափ ծակ մը մնայ իւրաքանչիւր աչքին, իսկ կողերէն բնաւ չկարենան նայիլ:

Բ. զոյգէն մէկն այն ատեն անոնց ետեւէն կամացուկ մը մօտենալով՝ ցուցամատը կ'դպցնէ Ա. զոյգէն մէկուն կռնակին և կ'մղէ դէպ առաջ քանի մը քալ տեղ. ապա ոտնամատերու ծայրին վրայ մնդմաքայլ ետ դառնալով կուգայ իր ընկերին քով՝ անմեղ կը կենայ և իրենց երկուքէն մէկը կ'ծայնէ առաջ քլուածին. —

—«*Ṗm'nfm'nmđóó, fḥuk^o smđóó*» (ἔ, *ṗnṗ, ṗḥṗ n'ḏ ṗṗ-
zḥṗ*):

Առաջ քշուողն այս հարցումին վրայ առանց բնաւ իր երեսը դարձնելու՝ խաղակից զոյգէն մէկուն անունը տալով կ'պատասխանէ, օրինակի համար. —

— «Uruk'li smdo» (Uruk'li tr 249):

Եթէ զիսք իր ընկերին քովէն դէպ առաջ քշողն իրապէս Արսէն անուանեալն էր՝ զոր կ'վկայէ իր ընկերն ալ՝ այն ատեն դերերը կ'փոխուին, — ներս կայնող հարցարկու զոյգը կռնակ կ'շարձենն միւս խումբին, ձեռքերնին փողածել կը

դենն աչքերնուն դէմ, և կ'սպասեն որ անոնցմէ մէկը գայ իրենցմէ մին դէպ առաջ քշէ, միեւնոյն կերպով ետ դառնայ, նոյն «Բառքառաթո՛ք քիմէ՞ տաթօ» հարցումն ըլլուի, և իրենք խաղը չահին կամ կորսնցնեն:

220. ՔԱՐ ԹԱԼՈՅԻԿ

խմբախաղ

Բազուկի ուժ փորձելու խաղ մ'է. զոր մեծերը կ'խաղան բաց դաշտի մը մէջ՝ ուր մանր ու խոշոր քարեր շատ գտնուին:

Քարուտ արտի մը մէկ գլուխը խմբուած կայնած՝ իւրաքանչիւր խաղցողը կարգով, սաչափ խոշորութեամբ քար մը աջ կամ ձախ ձեռքովը կ'ձգէ՝ քարը տանիլ-բերելով իր բացատած ոտքերուն մէջտեղէն, կամ կողէն՝ ձգելէ առաջ անոր թա՛փ տալու համար:

Ո՛վ որ ամէնէն հեռուն ձգել յաջողի՝ ան վարպետ կամ անմրցակից կ'հռչակուի: Կրնայ խաղցուիլ նաև զրաւով, այն ատեն յաջողագոյն հանդիսացողը՝ տէր կ'մնայ գրաւին:

221. ՔԱՐ ՏԱՐՈՅԻԿ

2 հոգիով

Իսկապէս խաղ մ'է Քար տարոցիկ-ը զոր կ'խաղան երկու հոգի բաց օդին մէջ, փողոցը կամ դաշտը:

Կ'առնեն 10-20 հատ փոքր քար, զորս կ'դիզեն տեղ մը, — փողոցի մը ձակատը —, ապա մէջերնէն մէկը կ'ստանձնէ քարի շեղծ-ին փոխադրութեան պաշտօնը, իսկ մէկալը՝ որոշ ոլորտ մը պատելով դառնալու դերը: Գրաւի կ'մանեն երկուքը, և մէկը կ'ըսէ միւսին. —

—«Դուն կրնա՞ս այս 20 քարերը այս շեղծած տեղէն մէկ առ մէկ փոխադրել փողոցին գլուխը, մինչեւ ես դառնամ մեր թաղին բոլորտիք»: Եւ կամ՝

—«Մինչեւ որ ես այս քարերը մէկ առ մէկ տանիմ փողոցին գլուխը լմնամ, դուն որչա՞փ տեղ կրնաս երթալ ոտքով, ու դառնալ»:

Համաձայնութիւն կ'գոյանայ, զրաւը կ'որոշուի և նշանը արուելուն պէս քալողը կ'ըսէ իր պտոյտ ընկիւք ճամբան, իսկ քարերը տեղափոխողն ալ կ'սկսի շեղծած քարերը (15-18-20) մէկ առ մէկ շուտ-շուտ կրել-տանիլ փողոցին գլուխը, որոշուած տեղը: Այսպէս, մինչեւ որ պայմանուած չըջանը ոտքով քալելով դարձողը հասնի՝ եթէ քար տեղափոխողը փոխադրեր լմնցեր է՝ գրաւը կ'շահի. իսկ թէ քալողը շուտ հասնի՝ ա՛ն է շահողը:

Ասոր մէկ ուրիշ կերպն ալ է հետեւեալը. —

Փոխանակ շեղծած քարերը մէկ առ մէկ փոխադրելու որոշուած հեռաւորութեամբ տեղ մը, կ'բերեն, օրինակի համար 20 քար կ'շարեն փողոցին կամ դաշտին երկայնքին՝ իրարմէ քայլաչափ կամ սաչափ միջոցներով հեռու, և միեւնոյն գրաւի տէրերէն մէկը՝ այդ քարերը մէկ առ մէկ պիտի բերէ դիզէ որոշուած տեղը՝ մինչ մէկալը պիտի դառնայ չըջանն ընէ որոշուած թաղին կամ դաշտ ու արտին: Իր դերը շուտ կատարողը գրաւը կ'շահի:

222. ՔԱՐ-ՖՈՒՖՈՒԻԿ կամ ԴԸՎԴԸՎԻԿ

Մեկ հոգիով

Մանուկներու յատուկ խաղիկ մ'է թէև՝ բայց երբեմն պատանիներու մէջ ալ կան մանկամիտներ, որոնք հաճոյք կ'ըզան մերթ վերյիշումով ի հանդէս բերելու իրենց անցեալ մատաղ չըջանի խաղերը:

Կ'առնեն խեցիի կամ սալ-քարի կտոր մը. զրամաձև

կը կ'որեն, եզերքը քարի վրայ թուքով լոսելով կ'յղկեն, ապա երկու ծակ կը բանան հերիւնով, և այդ ծակերէն կ'անցունեն թել մը՝ ծայրերն հանգուրցելով:

Օղաթելին երկու ճոթերը՝ աջ ու ձախ ձեռքի ցուցամատին կամ միջնամատին անցունելով, նախ թուլակի՝ քարին ծանրոցովը՝ գոգուած վիճակի մը մէջ կ'դնեն, ապա դէպ իրենց դէմք կամ դէմքէն դէպ դուրս պարոյկաձև ցունցով մը՝ ինքն իր վրայ կ'դարձնեն քարը՝ իր ծակերէն անցած ականջ-թելին՝ ոլորս տալով:

Երբ անգամ մը թելն ոլորուեցաւ կանուեցաւ՝ ֆրֆռիկ դարձնողը նախ կամաց-կամաց, ապա աւելի շուտ-շուտ կ'արկէ ու կ'թուլցնէ մասններովը բռնած օղաթելը, որ իր մանուածքին մէջ փոխընդփոխ պրկուելով ու թուլնալով՝ իրեն հետ կ'դարձնէ նաև քարը՝ փոխնիփոխ աջ ու ձախ: Այնպէս որ կը կարծես թէ ձեռնաղաց մ'է, որ թելին առաձգական թափովը կ'դառնայ ճիշդ կ'որ յեսանաքարի մը պէս՝ մերթ աջ մերթ ձախ:

Քարի փոխարէն հագուստի հասարակ կոճակով (փուլով) ալ կ'խաղան:

223. ՔԻ ՏԶԻԱ կամ ՃԼԸՓՈՑԻԿ

Խմբախաղ

Քառփառած խաղին պէս քրդաբարբառ բայց ոգեւորիչ, եռանդուն նրատխաղ մ'է:

Խաղցողները բոլորակի կ'նստին, և մէջերէն մէկը կ'ըլլայ խաղապետ: Սա իր ծունկերուն վրայ քիչ մը բարձրանալով դէպ իր աջակողմի ընկերը՝ ափովը շաչուն հարուած մը կու տայ երեսին դէմ բռնած անոր բաց-պատրաստ ձեռքերէն մէկուն մէջ, հարցնելով միանգամայն. —

— «Ճեղեկըմըն քի՞ ջղգիտ» (իմ կովս ո՞վ է գողցեր):

— «Ազ նո՛ զգիտ», (ես չեմ գողցեր) կ'պատասխանէ ան ալ իր ափը շաչեցնելով փոխադարձաբար անոր բաց ափին մէջ:

— «Բո քի՞ զգիտ» (ապ'ո՞վ է գողցեր), կը կրկնէ խաղապետը նորէն ափահարելով:

— «Այո՛ զգիտ» (ա՛յ է գողցեր), կ'պատասխանէ վերստին միւսը՝ դառնալով դէպ իր աջակողմի ընկերը, որ նոյնպէս պատրաստ դիրքի մէջ է —, և անոր ափին մէջ փառաւոր ապտակ մը փակցնելով:

Երրորդ անձը գողութեան այդ ամբաստարկութեանը չտոկալով՝ փոխադարձ կ'ափահարէ երրորդին ափը, և կ'դիմարանէ խիզախօրէն: —

— «Ազ նո՛ զգիտ»:

— «Բո քի՞ զգիտ» կը հարցնէ երկրորդը՝ նորէն ափահարելով երրորդին բաց ձեռքը՝ երեսին դէմ դրուած:

— «Այո՛ զգիտ» ըսելով՝ երրորդը կ'դառնայ դէպ իր աջակողմի ընկերը և կ'շարունակէ շաչեցնել անոր ափը՝ յանցանքն անոր վրայ ձգելով:

Չորրորդն ալ միեւնոյն պատասխանովը կ'չքմեղացնէ ինքզինք, և այսպէս նախօրինակ հարց-պատասխանները փոխանակուելով՝ ինքն ալ կը դառնայ՝ ափահարութեամբ մը գողութեան յանցանքը կ'ձգէ իր աջակողմի՝ ընկերին վրայ, ան ալ միւսին՝ և այսպէս շարունակաբար, մինչեւ խաղը բոլորուի գայ նորէն խաղապետին: Սա նոր թափով և աւելի արագախօսութեամբ կ'վերսկսի իր հարցն ու ափահարութիւնը. միւսներն ալ յառաջատուական ոգեւորութիւնով արագ-արագ կը հարցնեն, շափ-շուփ հարուած կ'ելլէ կ'իջնէ, միշտ ձախէն աջ երթալով, գողութեան ամբաստանութիւնն իրարու վրայ ձգելով, մինչեւ որ յոգ'ին կամ ձանձրանան խաղէն:

Յոյժ զրօսալի է տեսնել տաք փարթի մը (une bonne partie) այս խաղին՝ վարպետ, արագախօս ու շուտաձեռն խումբի մը կողմէ, երբ շուտ-շուտ, եռիկ-եռիկ, կ'դառնայ խաղն ու հարց ու դարձը՝ համակ ոգեւորութիւն կտրած, ելած-իջած ափ-ծափին տակ: —

— «Ճեղեկընքն քի՞տ սգիտ» :	— «Այ և՛տ սգիտա՛ն» :
— «Այ և՛տ՝ սգիտա՛ն» :	— «Բո՛ք քի՞տ սգիտա՛ն» :
— «Բո՛ք քի՞տ սգիտա՛ն» :	— «Այ և՛տ՝ սգիտա՛ն» :
— «Այ և՛տ՝ սգիտա՛ն» :	— «Այ և՛տ՝ սգիտա՛ն...» ևն .:

Ստեղծագործն Աստուած իմացաւ թէ՛ նորաստեղծ ամուլը — Աղամ ու Եւան — կերան Արգիլեալ Պտուղը. իջաւ դըրախտ, հարցուց Աղամին թէ արդեօք կենաց գիտութեան ծառէն կերա՞ր. —

— «Այս կին զոր ինծի տուիր՝ նա՛ տուաւ և կերայ» պատասխանեց Աղամ՝ սուսօյն ամբաստանութիւնն ընելով : Կնոջ՝ Եւային հարցուց, ան ալ ըսաւ. —

— «Օ՛ձը խաբեց զիս, և կերայ» :

Այս խաղն ալ մանրանկարն է կարծես աշխարհի նախաստեղծ զոյգ էակներուն յանցանաճգութեանը, և օրինակն ու ամենօրեայ խոշոր նկարը՝ մարդկային եղբայրադաւ նկարագրին : Գողցուածը կրնայ կով մը չըլլալ, յանցանքը պէս-պէս կրնայ ըլլալ, բայց միեւնոյն տգեղ փոխադարձ յանցանաճը՝ զութիւնը կա՛յ ու կ'ըլլայ ամէն ժամանակի մարդկութեան ամէն խաւերուն մէջ :

224. Ք ի Ի Լ Խ Ն Ի Կ Ո Ճ ⁽¹⁾

խաբախաղ

Անխաղագէտ միամիտի մը գլխի խաղ մը խաղալու համար անոր ընկեր ալ կ'հանդիսանան շատեր : Ահաւասիկ օրինակ մը :

Խաղին տեղեակ եղողները՝ կապած չտալու համար անտեղեակն ալ հետեւին անոնց՝ երկու հաւատար խումբի կ'ըստնուին, և վիճակով նախ մէկ խումբն իրենք կը կապեն

(1) Կ'յորջորջուի Քիւլիսընի կոճ, որ կ'ընշանակէ՝ «Բաղնիքի կոճ», «Բաղնիքի կոճ» :

մէկալ խումբի անդամներուն երկու դաստակները, ապա ոտքերնէն մին յետոյ միւսը կ'անցունեն կապած ձեռքերէն կապմուտած օղակին մէջ, այնպէս որ ծնկածալքը կը հեծնէ կապած բազուկներուն վրայ : Այս կերպով գունդուկծիկ դիրքի մէջ մտնող կապեալները կ'սկսին գլորկտուիլ սենեկի մէջ, և կ'աշխատին քակել իրենց ձեռնակապը, կամ ձեռնօղակէն հանել ոտքերնին :

Այս աղէ՛կ, խաղին նկարագիրն է այս. բայց խաղին ընոյթն ու նպատակը տարբեր է :

Երբոր կարգն այն խումբին է որուն մէջ կ'գտնուի անտեղեակ զոհը՝ միւս խումբը կ'ընդունի ամէնէն աւելի ամուր կը կապէ անոր ձեռքերը, — այնպէ՛ս որ անհնար ըլլայ քակել, — և ոտքերն ալ վարէն դէպ վեր ձեռնօղակէն դուրս հանելով միւսներուն պէս կ'ձգէ սենեկին մէջտեղը :

Բայց եկուր տես որ իր միւս ընկերներու ձեռնակապերն այնքան թուլակի կապուած են որ անոնք չուտով կ'յաջողին արձկել, և կոճղի վիճակէն ազատուելով սաստ-պոյտ կ'եղնեն կը կանգնին, մինչ ան — միամիտը — հակառակ իր ոգեւոր ջանքերուն, իր բուռն ճիգերուն՝ կ'մնայ անքակտելի, անուժելի, իբր ճշմարիտ քաղնեց կոճ մը, զոր սենեկին մէջ, հոս-հոն կը գլորկտեն, կ'տանին կ'ընդունեն, անգութ դաւադիրները՝ յազուրդ տալով իրենց ծաղր ու ծիծաղի պապակին :

Տարակոյս չկայ թէ՛ անգամ մը դասն առնող միամիտը՝ ալ բնա՛ւ չխաբուելու համար երաշխաւորութեան պէտք չ'ունենար... :

225. Ք ի Ի Շ Տ Ի Կ

Boxe ?, 2 հոգիով

Ասիական մենամարտի այս կերպը, զոր կատարելագործուած մարզախաղի կարգին դրեր են Արեւմտեանները՝ կը կատարուի երկու հաւասար ու ժիտէր ըմբիշներու մէջ, խումբն բաղմութեան մը հանդիսական ներկայութեանը :

Մենամարտողները, մինչև կէս մէջք մերկ, ոտքերը բուլկ, անգուլպայ, և միայն պնդավարտիք կամ տափատ մը հագած, մինչև ծունկերը տափատը սօթտած՝ հրապարակին մէջտեղը զիրար կ'ողջունեն, հանդիսականներուն բարեւ մը տալուն հետ մէկտեղ:

Բոլորակ կազմուած հրապարակին մէջ, երկու մարտիկները աջ ձախ կ'շրջին ամէնէն առաջ, ոտքերնին բանալու, շունչ մ'առնելու և զիրար չափչփելու մօքով: Ապա յանկարծ դէմ դէմի կայնելով, աչերնուն բոց ակնարկները կ'ընկղմեն փոխադարձաբար իրարու բիւրերուն մէջ, և կ'խոյանան դէպ իրար, ձեռք կ'ձգեն, զիրար կը գրկեն, կ'պլոււնին, ոտք կը ձգեն, ոտք կ'փախցնեն ու կ'բաժնուին իրարմէ:

Նորէն հրապարակին շրջանը բոլոր-բոլոր չափելով, դէմ-դէմի երթալ-գալով կ'սրտապնդուին, կ'ջլապնդուին ու դարձեալ կ'վազեն իրարու վրայ, այս անգամ աւելի՛ լուրջ կերպով ու բուռն ճիգերով: Սաստկութեամբ կ'պլոււնին իրարու, թելի ու սրունքի խաղեր կ'ընեն, մէկմիւսը գետին տապալելու միջոցներ ի գործ կ'դնէ, և այն ընկերին երբ կարծես, որ երկուքն ալ անպարտելի են՝ մէջերնէն վարպետ շարժումով մը միւսին սրունքը ձեռքը ձգողը՝ զը՛ղք գետին կ'զարնէ մէկալը՝ յաղթական ծափերն ու յաղթանակը խլելով:

Ընտանեկան-ընկերական շրջանակի մէջ խաղցուած Բիւշ-սիկ-ն ալ այս օրէնքով տեղի կ'ունենայ, միայն թէ մենամարտողները կ'խաղան չէ՛ թէ իբր մրցումաւոր հանդէս մը, այլ իբր պարզ զրօսանք մը: Անոնք ո՛չ մինչև կէս մէջքը կ'մերկանան, ո՛չ սրունքնին կ'սօթան, ո՛չ ալ հանդիսական պատկառելի դէմքեր ունին իրենց խաղավայրին շուրջը: Հերիք է որ մէկը միւսին վրայ վազէ՝ խաղի վազվուտուքի միջոցին, եւ միւսէն ընդունուի համակերպումով, անմիջապէ՛ս «Բիւշսիկ թոյնեմ» կ'ըսեն ու Բիւշսիկ կը կպնեն. զիրար թեւերնովը կ'գրկմրկեն, կ'պլուկեն. իրարու սրունքին ոտք կ'ձգեն, մէջքը կը գրկեն, կը կզուին, կ'ելնեն. իրարու վրայ կ'խոյանան կրկին, զիրար գետին կ'գլորեն, գլորուողը բուռն ճիգ մը կ'ընէ ու

վրան կ'ելլէ, և այսպէս անկարգ անկանոն կ'մենամարտին:

Տապալուողն ամօթահար ու գլխիկոր վեր կ'ելլէ, տապալողը յաղթական կ'սոնքայ: Բայց ո՛չ մին ո՛չ միւսը չունին այս խաղին մէջ ո՛չ կորսնցնելիք ո՛չ ալ գանձելիք: Եթէ բան մ'ունին կորսուած՝ իրենց ջիղերուն ուժն է, բայց գանձած ու չահածնին ա՛յն տեսակ օգուտ մը՝ որ կազմակերպուած մարմնամարզի խաղերուն յատուկ է, և Բիւշսիկ-ը, քիչ մը կանոնաւոր սահմանի մէջ գործադրուած պարագային՝ ետ չի՛ մնար բնաւ կանոնաւոր, առողջիկ մարմնամարզէ:

—«Ես ու դուն Բիւշսիկ լն թոյնեմ» կ'ըսեն՝ որչափ նո՛ր մարտասէրներ, այնքան աւելի՛ հէքիաթներու միշտ կենդանի հեռոսները՝ այսօ՛ր, վա՛ղն ու յաջորդ օրը:

Խաղերու նկարագրութեան այս երկար ճամբուն մէջ, պզտիկ դադար մը տանք գրչին, լեզուարանական համեստ բաղդատութիւն մ'ընելու:

Ինչպէս առիթ ունեցայ ըսելու, միջազգային քաղաքակրթութեան մէջ ոչինչ այնքան չուտ կ'փոխանցուի, այնքան արագ առաջ կ'անցնի՝ որքան խաղը. այնպէս որ մարդկութեան կողմէ խաղընուած խաղերը մէկ ազգէն միւս անցած ըլլալով՝ սահմանափակ թւով մը գոյութիւն ունին, և գրէթէ միօրինակ հանգամանք մը կ'ներկայացնեն խաղական ու լեզուական պզտիկ տարբերութիւններով:

Եթէ չընդունինք թէ խաղերը ազգէ ազգ, ժողովուրդէ ժողովուրդ փոխ արուած կամ առնուած են՝ պիտի զարմանանք անոնց համանման գոյութեանը՝ թէ՛ անձանթ գսւաւային անկիւններու մէջ, թէ՛ յուսաւորութեան նոր կեդրոն եւրոպայի ամէն կողմը, և թէ՛ Մարազոյն Արեւելքի դեռաճանաչ գեղին մանուկներուն քով:

Եթէ բաղդատութեան երկու եզրեր կազմենք մեր հայկական տոմիկ խաղերուն ու եւրոպացի մանուկներու զոյգ խաղացանկերովը՝ պիտի գտնենք յոյժ մերձաւոր նմանութիւններ, նոյնիսկ թարգմանութիւն ըսելու չափ նմանութիւններ՝ թէ՛ խաղանունի թէ՛ խաղաձեւի:

Տարբերութիւնը որ անմիջապէս աչքի կ'զարնէ՝ երկուքին մէջ տիրող քաղաքակրթական նկարագիրն ու աստիճանն է, որուն նախնական եզրին վրայ կ'մնայ մեր մանուկը, մինչ առաջացելուն մէջ կ'փայլի եւրոպացի տղան:

Անոր խաղցած խաղերը կիրթ տեսք, բոյր ու նկարագիր ունին, անոր կիրարկած գործիքները յղկուն, կոկիկ ու պատ-

րաստ են. անոր խաղավարժները քաջուսում վարժապետներ են. մերինն ի հանդէս բերած խաղերու տեսքն է կոշտ, անզարգ ու անտաշ. խաղգործիքները նոյնպէս, զի տեղին վրայ անպատրաստի չինուած, յարմարցուած բաներ են, և ան — արեւելցի մանուկ-խաղակը — ինքն է իր խաղին վարժչն ու մարգիչը միեւնոյն ատեն:

Այս այսպէս ըլլալով մէկտեղ՝ միեւնոյն խաղն է զոր կ'խաղայ մեր թերակիրթ մանուկը հող ու մարգի կամ սենեկի կապերաներուն վրայ, ինչպէս եւրոպացի մանուկը՝ մաքուր ու շիք՝ մաքուր բակերու (pare) կամ ողորկ տախտակամաներու վրայ կ'խաղայ նոյն խաղը նոյն ձեւերով ու գրէթէ նոյն իմաստով՝ իր մայրենի լեզուին մէջ:

Այս իրողութեանը կ'հանդիպինք գրէթէ բոլոր խաղերու բաղդատութեան միջոցին. խաղի մը աւելի՛ չափ չափով, ուրի՛ի մը՝ նուա՛զ համեմատութեամբ, բայց անտարակոյս ո՛ր և է մէկ մասով՝ գոնէ խաղին գաղափարը շօշափող:

Առնենք մեր բնատոհմիկ խաղերու ցանկը՝ Մանկականէն սկսելով մինչև Պատանեկանը:

ԱԿԱՆՋԲԱՇՈՒԿ խաղը ֆրանսացի մանուկը կ'խաղայ մերինն պէս, միայն թէ ան կ'որոշէ խաղը La Balle Indienne անունով. և մինչդեռ մեր տղաք կ'խաղան ուսելի իրեղեկով մը, զոր մէջերին ուզեն բաժնել՝ — ան՝ ֆրանսացի մանուկը՝ զնդակով (balle) միայն կ'խաղայ:

ԿԾՈՒ ՊԱՆԻՐ կ'խաղան մերոնք՝ պատէ պատ չորս պատ զարնելով շալկած տղեկը. ֆրանսացին ալ կ'ճանչնայ այս խաղը Jeu des Quatre Coins անունով:

ՁԻ կամ ՁԻԱՆԹՐՈՅ ը միեւնոյն խաղն է Jeu du Cheval ին հետ:

ՄՈՒՏ-ՄՈՒՏ խաղին մէջ՝ «Մ'ուտ մո'ւտ մո'ւտ, եէ'լ եէ'լ եէ'լ» ըսելով՝ մատր ոլոր-ոլոր կ'զարձնէ մեր մանուկը գետնի վրայ, և յանկարծ կ'անկէ՝ կոտորաւոր կամ անկոտոր անասունի մ'անունն արտասանելով. անդին, աշխարհներով հեռու՝ գաղիացի մանուկ խումբերը նոյնպէս բոլորակ նստած

Pigeon vole կ'խաղան, թռչական կամ անթռիչ հաւի աճու-նով և միմեանց արթնամտութիւնը փորձելով:

ՊՈՒՃԱԽ-ՊՈՒՃԱԽ, ՋՈՒԽՏ-ԿԸՏ՝ համաժանութ խաղեր են որքան Հայերէի մէջ Դար ու Կոճատով՝ նոյնքան Ֆրանսերէնին՝ Pair ou non կամ Pair ou impair և Quatre coins անուններով:

ԲԱՄԱԿ ՏՓՈՑԻԿ կամ ԳԸՄՓ-ԴԸՄՓ խաղը թէ՛ խաղա-ձեւով թէ՛ խաղանունով եղբայր է La Main Chaudeի: Մէկը խաղին անունն առեր է հարուածեալ ձեռքին սախոքեան վիճակէն, միւսն առեր է ծեծուած ձեռքին՝ փախկի վրայ դրուելու դիրքէն. բայց երկուքն ալ միեւնոյն համն ու հաճոյքն է որ կ'առնեն իրենց խաղցածէն: Յաւաթի է միայն որ մեր խաղերուն ծագման պատմութիւնն անմշակ կ'մնայ, մինչ արեւմուտցին՝ գրաւօրն ունի, մշակուած ու պատկերազարդ: La Main Chaude ի համար գողիական զրոյց մը կ'ըսէ. — «Օր մը թիւրէն մարտախաղը անփութօրէն կոթնած էր պատուհանին՝ դուրսը զիտելով: Զեռքերէն մէկը ետեւը կոնա-կին վրայ բաց դրած էր: Սպասաւոր մը անցնելով կը նշմարէ ձեռքը, և տմարդօրէն բոլոր ուժովը հարուած մը կուտայ ա-նոր ափին: Թիւրէն կ'դառնայ կ'նայի: Երեւակայելու է amateur Բամակ-տփոցիկին ապշացումը! — «Հէ՛, Աստուած իմ, կ'աղաղակէ չփոթած, կարծեցի թէ ձիապան Յակոբն էր...»: — «Նոյն իսկ եթէ Յակոբն ալ եղած ըլլար, բարեկամս, կ'պատասխանէ մարաջխտն ազնւօրէն՝ ձեռքը չփելով, պէտք չէր զարնել այդքան ուժով:»

Մեր խաղերէն ալ անշուշտ քիչ չեն այնպիսիներ՝ որ կարենանք զարդարել ու համեմել այս տեսակ սիրուն աւանդա-վէպերով, կամ ծագման մասին ստոյգ տեղեկութիւնով մը: Միայն թէ՛ մեր մէջ այս ձիւղին ուշադրութիւն դարձնող չէ եղած տակաւին:

ՖԻՖԻԻԿԻ (Շոնչան) քանի՛-քանի տեսակները կան մեր անհաղորդ մնացած մանուկ-խաղակներէն ստեղծուած, որոնց նման խաղգործիքներու պատկերները եւրոպական խաղադիր-

քերու մէջ կ'վկայեն խաղերու համաշխարհայնութեանը: Բաղ-դատեցէք մեր ԽՆՁՈՐԷ ֆիֆիԿԻ-ը La Toupie de salon ինչեւ: ՈՒԼՆԻԿԷ ՖիֆիԿԻ-ը կամ ՓէՏԷ ՖիֆիԿԻն երկրորդ ձեւը (լիսեռնէ շինուածը)՝ le Toton-իս չեւ: Խարազանով կամ առասանով դարձող Փէտէ ՖաֆօԿԻ-ը՝ Sabot և Toupie-ին չեւ:

ԱԿՆԱ(Վ)ՈՏԻԿ խաղը նոյն է Jeu à cloche-pied-ին չեւ: ԱԶԲԱԿԱՊՈՒԿ հայաժանութ խաղը Colin-maillard-ն է ամէն կերպով և իր զաւաղան ձեւերուն մէջ:

ԳԻՄՄՈՒ ԶԻԱՆ-ին խաղաձեւն ու իմաստը կ'ըստփէ la Toile tendue խաղը, երկուքին մէջ ալ մարդաշուան մ'է որ կ'հիւսուի ու պրկում կ'ձեւացուի:

Ո՞վ գրաւ ԹՈՒՈՒՑԻԿ թռցնելու փափաքը թէ՛ մեր աղոց թէ՛ արեւմտեաններուն սրտին մէջ՝ որ տեսակ-տեսակ վիշապակներ (Cerf-volant) ստեղծեն, և թելի մը ծայրը կապելով՝ հովին թւերովը ճախրեցնեն, հանեն օդին խաւերն ի վեր:

ԹՕՓ-ի քանի՛ տեսակներ, — ԹՕՓ խաղ՝ la Balle au mur. ԹՕՓՈՎ ՏՈՒՇՓԷՏ՝ le Lawn-tennis կամ Courte paume. ԹՕՓՈՎ ՊԱՂՆԻՍ ԷՇ՝ la Balle cavalière. ԵՌՈՑ ԹՕՓ՝ la Balle empoisonnée. ՍՍՏԱՆԻ ՓՈՍ՝ la Balle aux pots ևն. ևն. — կ'խաղան ասիացի թէ եւրոպացի մանուկները. հոգ չէ՛ թէ ձգախէժէ սիրուն գնդակներ ունին վերջինները, մինչ կովու մաղէ շինուած ցելաթթախ քօփ-եր՝ առաջիններու խաղաքնակն են. կամ թէ՛ երկաթ թելերէ հիւսած աղուորիկ raquette-ներու տեղ՝ պարզ տախտակէ թաթեր են որ կ'գործածուին հոս:

Գրի մետաղէ գրչածայրը միեւնոյն խաղանիւթն է՝ որքան մերոնց ԾԷՐ խաղին՝ նոյնքան օտարներու Jeu aux plumes-ին: Միեւնոյն տատանումներն ու երազներն են որ կ'օրօրուին հոս՝ ՃՂՕՐ-ին, հոն՝ Escarpolette-ին մէջ:

Խաղ մը հոս կ'խաղան կոտրած խեցիներէ շինուած կամ կլորիկ քարուկներով, անդին միեւնոյն խաղը՝ ճանքով ի հանդէս կ'ըրեն: ԾՈՒԾԻԿ-ն ու les Osselets-ն նոյն են:

Սա ՊՈՒՃԱԽ-ՊՈՒՃԱԽ խաղին ու Quatre-coinsին բաղ-
դատութիւնն ըրէք. գրէթէ մէկմէկու թարգմանութիւնն են։
Խաղողներն անկիւնէ մը (պուճախ) կ'ելլեն և ուրիշ անկիւն
մը կ'վազեն։ Մեր մանուկն իր խաղին անունն առեր է ան-
կիւնէ անկիւն եղած այս վաղքէն, արեւմուտցի մանուկն
առեր է սենեակին ունեցած չորս անկիւններէն։ Զարմանալի
չէ՞ք գտներ այս համիմաստութիւնն ու համանունութիւնը։

Հապա սա ՍԵՐ-ՄԱԾՈՒՆ-ը միեւնոյն Մայր Բնութիւնն
է արդեօք որ կ'սորվեցնէ բնական խաղեր իր զաւակներուն,
ըլլան անոնք երկրէ երկիր իրարմէ հեռու՝ բայց միեւնոյն
հող ու ջրով իրարու կից և հող ու ջրին վրայ մեծցած։
Մենք քար մը ձգելով լճաջրի մը երեսին՝ Սեր-մածուն կ'ան-
ուանենք խաղը, քերիքեր ջրերեսէն անցնող քարին՝ սերի
պէս նօսը՝ երեսէն անցնելուն, կամ ջրի մէջ խոթուող ըն-
կըղմող քարին՝ մածունի պէս թանձրանալուն, ջուրին քանձ-
րութիւնը ծակելուն համար։ Նոյն ձեւերովը քարը ուսուսեղ
տալով ջրի երեսին՝ անոնք ալ Ricochets կը կոչեն իրենց
խաղը։

ԵՌՈՍՏՈՒՄ-ի քանի՜ կերպեր նոյն են. և նոյնքան գոր-
ծածական ու սովորական։ Ահա պարզ ԵՌՈՍՏՈՒՄ-ը՝ Saute-
mouton, ԱՅԲԵՆԿԻՄ՝ Saute-mouton au mouchoir, ՍՕԼՓՈ-
ԽՈՑԻԿ՝ Saute-mouton à la semelle։

Իսկապէս ճատրակախաղ մը կ'խաղան թէ՛ ասիացի թէ՛
եւրոպացի մանուկները, և եթէ մերոնք ԳԵԼ (գայլ) կ'անուա-
նեն տարագոյն քարերէն երկուքը՝ անոնք Renard կը կոչեն։
Միւս քարերը մերոնք մկրտած են ԳԱՍ անունով, անոնք՝
Poule։ Բաղդատութիւն մը կ'բաւէ ԳԵԼ-ԳԱՍ և Le Renard
et les Poules խաղերուն մէջ։

Նոյն կերպով կ'խաղցունին և նոյնիմաստ կոչումներով
յորջորջուած են բազմաթիւ խաղեր, — ԽԸՌ՝ Le Chat, ՏԱ-
ՆԵԼՈՒ ԽԸՌ՝ Le Chat coupé, ԱՆՎՈՏ ԽԸՌ՝ Le Chat per-
ché ՉԵՌԾՈՅ (ԽԸՌ)՝ Les Fers ou le Guénif, ԿՐԱԿՏԱՐՈ-
ՑԻԿ՝ La Passe, ԳԵՐԻՏԱՐՈՑԻԿ՝ Les Barres, ՀԵՕԼ (ՈՑԻԿ)՝

Le Mail. ՊՐԱԿՈՇՏ՝ La Main chaude double. ՏՈՒՇՓԷՏ՝
Batonnet. Կ'ԷՀԱՅ-Կ'ԴԱՅ՝ Les Girouettes. ԲԸՔ՝ La Puce
[անգամ մը կարդա՛ անգլերէն հնչումով ԲԸՔ՝ ս-(իւ)-ն ը-ի
ձայնով և Ե-ն գ կամ Բ-ի ձայնով՝ և տես ո՛րքան համանմա-
նութիւն]։ ԿՌՉԿՌՉ՝ Le Serpente ou la Carotte են. ևն.,
որոնց թուումը կ'վերջացնեմ յիշելով մասնաւորապէս ԷՐ-
ԿԷՆ-ԷՇ խաղը։

Աւասիկ խաղ մ'ալ՝ որ թէ՛ անունով, թէ՛ խաղաձեւով՝
համանման կուգայ եւրոպեան ազգի մը խաղին՝ հակառակ իր
չափ հին և բնատոհմիկ գոյութեանը. — ԷՐԿԷՆ ԷՇ՝ Cheval
fendu, որուն դէմ՝ Ֆրանսայայ թաղաքներն ունին, Յաւկիլի-
րայ ինքնաստեղծ կամ Մամլեկ (գ. ուկն.) անուններ մը։

Հիմա, դո՛ւք ըսէք թէ՛ Ֆրանսերէն Cheval fondu խա-
ղանունին համազօր և նոյնիսկ շա՛տ ազուրը համազօր չէ՞
զաւառական ԷՐԿԷՆ ԷՇ (երկայն էլ) յորջորջումը. աւելի որա-
կիչ հարազատութիւն մը չունի՞ իր եւրոպացի համազօր խա-
ղանունին հետ։ Cheval fondu՝ կ'թարգմանենք բառ առ բառ
ձուլուած ձի, կամ իրեւակից ձի, և այսպէս յորջորջուած է՝
զի խաղցուած խաղին մէջ՝ խաղակներն իրարու կռակին
վրայ կ'ելլեն շարուն-շարուն, հեծնուողները՝ գլուխը յետոյքի
կռթնցուցած, ճիշդ բազմաթիւ և բազմաձեւիկ հեծանիւներու
տեսքն առնելով։

Արդ, զաւառական համազօր բառը, — ԷՐԿԷՆ ԷՇ —
ընտելին կ'ամբողջէ այս իմաստն ու խաղաձեւը, fondu-ն հոս
յորջորջուած է՝ իրերակից իմաստովն՝ երկին (երկայն), և che-
val-ի նմանութիւնն առնող մարդաչարքը՝ ցածութեամբն՝ ա-
ռաւել եշ-ի կ'նմանի քան ձիու, որով խաղին ձեւը դիտելով
կարելի է համարձակօրէն ըսել թէ՛ մեր ունեցած ԷՐԿԷՆ ԷՇ
խաղանունը աւելի՛ հարազատ ու ճշգրտաբան է քան Cheval
fondu — ԷՐԿԷՆ ԷՇ — Ֆրանսերէնը։

Միայն այս չէ՛, ուշադիր բանալիկիտ միտքը պիտի
ձայնակցի ինծի, ինչ հետ պնդելու թէ՛ հայ (կամ արեւելցի)

խաղակ-մանուկը չա՛տ աւելի մտացի, ստեղծող ու երեւակա-
յող է եղած՝ քան եւրոպացի մանկութիւնը. մերոնք աւելի՛
ճոխ ու վառ պատկերներ հնարած են և աւելի՛ մանրամասն ձե-
ւերով խաղցող եղած. առաւել իսկատիպ, գունագեղ
թատերական կողմեր ի յայտ կ'ըբերեն. գերազանցապէս ան-
դամազնական մանրորոշ մասերու բաժնած և մանրախիղճ
անուանակոչումներով ճանչցած մկրտած են խաղերը, և վեր-
ջապէս թիւով աւելի՛ շատ խաղերու հնարիչ եղած են քան
համատի արեւմուտցիին:

Ասիոյ մէջ, իր երգիքին ու երկինքին տակ ծնած, անած
ու խաղցած հայ մանուկը, ըստ իմաստի և խաղաձեւի՝ նոյն
որակիչ անունովը մկրտած է խաղը, ի՛նչ անունով որ մկրդ-
տած է Գօլուացի մանուկն իր մայրենի լեզուին տառերովն ու
հնչումովը:

Ոչ ոք իրաւունք ունի ուրեմն, նեղի եկած ատեն, ինք-
նահնար փորահանուցկ քառեր փակցնելու՝ համաշխարհային
եղող խաղերու անուններուն դէմ: Փնտռելու է ժողովրդի ներ-
քին կեանքին մէջ. հոն կ'գտնուի՝ փնտռածը, անոր— ժողովրդի—
լեզուին տակ կայ բա՛ն մ'անտարակոյս, բա՛ռ մը՝ անկասկած,
ու միշտ պատրաստ, որ վճռապէս աւելի ուղիղ ու բնական
է քան մեծագոյն գրագէտին և ամէնէն յաջող բառակերտին
գտածը, գանկէն ծնեցուցած-կցկցածը:

Այսօրեան օր՝ յիշաշրջում մը ծայր կուտայ բառական
կարգուսարքին մէջ՝ բնական ընթացքով: Յոգնավաստակ
բառքերը շատ անգոր ու անբառական կ'երեւին համեմա-
տաբար նոր ու թանկ բառազանձերով ճոխացած նորերու ա-
ռաջ, ուր դարձեալ հի՛նն է որ վերածնած, վերյղկուն իյայտ
կուգայ կորովի թափով մը, ու նո՛ր թարմութիւնով մը:

Սխալ, մոլար՝ ա՛յն նայուածքը, որմով կ'նայուի զաւա-
ռարարառին կամ ժողովրդեան կենդանի լեզուին վրայ: Ան
զռնիկ, կոշտ լեզուախօսներէ ծագում առած չ'է՛, գռնկա-
ցե՛ր է միայն. իմաձայն տառերէ կազմուած չ'է՛ խժալուր է

միայն. անոր տարրերը մեր լեզուին ամէնահին աղբիւրներու
ակերն են՝ մամռապա՛տ միայն. անոր արժէքն իր արդի ան-
փայլութեան մէջ աննշմար՝ փոշեծածո՛ւկ է միայն. լեզուն ալ
ոսկեփոշիի կ'նմանի, չի՛կորսուիր, կ'աղաւաղի, կ'աղճատի
միայն: Գաւառաբարբառն ուրեմն՝ թանկագին նախատարերք
մեր հին բարբառին՝ զտել, մաքրել, յղկել՝ պէտք է միայն:

Խաղի բառերէ յետոյ՝ բուսական անուններու համար
ժողովրդեան ունեցած բնիկ անգին բառազանձերն իրաւունք
պիտի ստանան՝ մինչև հիմա կազմուած մեր բոլոր բառարան-
ները կազմալուծելու, անոնց մէ գերիվեր ու նորուժ բառգիրք
մը տրամադրելով՝ մեր գրող աշակերտներուն:

Գ.

ՊԱՐԵՐ

Մարդկային զբօսանքներու կարգին՝ լայն տեղ մը կ'ընեն Պարը: Պարն ալ խաղ է: Պարը՝ խաղին կատարելացածն է. չափականութիւն, կազմական բարեձեւութիւն և վարժութիւն կ'պահանջէ:

Դպրոցի մէջ կամ անկէ դուրս, մանուկն ու պատանին կ'զուարճանան խաղերով: Դպրոց չունեցող և պատանեկութենէ արքունքի հասած երիտասարդ ու այր մարդն ալ կարգ մ'անպէտ ու ակտուոր նստաղերէ դուրս՝ Պարն ունի իբր գերազանց բնական զբօս կամ մարզ՝ այլապէս յոգնած իր մարմինն:

Հոն, երկհարիւրեակ մը խաղերու մէջ՝ մտքի ու մարմնի վայելք կ'առնէ մատաղ մանկութիւնը. հոս՝ տաանեակ մը Պարերուն մէջ՝ հասուն Այրութիւնը: Արեւելեան Սաղաթաւարի երկրորդ բեմն է ուրեմն Պարը՝ իր պարերգերով ու ձեռնախաղով:

Յայտնի է թէ երկու գլխաւոր բաժանում ունի Պարը. այսինքն Գործիական (instrumental) և Զայնական (vocal) երաժշտութեան ընկերակցութեամբ կը կատարուի:

Նախնական մարդը՝ երբ դեռ գաղափար չունէր նուագի գործիքի մասին՝ բնական է թէ իր ունեցած հագագային նուագարանովը պիտի գոհացնէր երաժշտական նորզգաց իր բնազդները: Մարդն առաջին օրէն իսկ բանական հիացողն ու բանաստեղծն իր տեսած ու ապրած մեծ Բնութեանը՝ յօրի-

նած կամ հեգած կ'ըլլար անշուշտ իր ներսի զգացումներուն յօդաւոր արտայայտութիւնը, որ կազմէր իր Երգը: Երախան իր առաջին ցաւն ու հրճուանքը յօդաւորած կ'ըլլայ՝ երբ կը ճչէ, կամ ճի՛ւ-ճի՛ւ, ը՛ղ-բը՛ղ, ո՜ տ ձայներով կ'ճճուի կ'ճլվըտայ. իր անդրանիկ երգն է որ կ'հեգէ՝ երբ տո՛-տո՛, նո՛-նո՛ երաժշտաձայն վանկերը կ'արտաբերէ:

Երգին ձայնականօրէն արտաբերման հետ՝ շուտով ծնունդ առած է համաչափ մորմնական շարժումներու պէտքը՝ իբր բնական արդիւնք՝ ձայնական լարերուն հետ պրկուող ու թուլցող ջիւղերուն. և այս երկրորդ պէտքը ծնունդ տուած է Պարի:

Կազմական այս յատկութիւնները նկատի առնելով՝ կարելի է ըսել որ խաղերու չափ հին է նաև պարը: Պարույներն ու մանաւանդ պարուհիները հնութեան մարդուն ծանօթ և միշտ փնառուքի առարկայ էին: Հերովդիայի աղջիկէն կամ Պոմպէի պարուհիներէն մինչև Նորածագ Արեւու կեչա-ները՝ Պարն է եղած զբօսանքը իշխանական խրախուժեանք և ուրիշ հանդիսական առիթներու:

Պարը, սահմանափակուած միայն նորատի գեղուհիներու, կամ յատկապէս պարուհի պատրաստուած աղջիկներու շրջանակին մէջ՝ եղած է միշտ անբարոյացուցիչ: Սակայն երկսեռ անխտրութեամբ վարուող ժողովուրդներու համար բնականօրէն մարդիչ ու ազնուացուցիչ հանդիսացած է: Մեր մէջ, արեւելեան խաղախարհի բեմին վրայ, այս վերջին ճամբէն դուրս եղած չեն բնաւ մեր բնիկ Պարերը:

Կազմական տեսակէտով Պարն ամէնաբնական մարմնամարդն է ստուգիւ: Ան՝ չափականօրէն շարժելու կ'վարժեցնէ մեր անդամները. զանոնք կ'ուժովցնէ, յոգնութեան տակուն կ'դարձնէ. արեան շրջանառութիւնը կ'արագցնէ. կծկած ջիւղերը, թոյլ անդամները կ'բանայ. տճեւ կազմը կ'բարեձեւէ, մարմնի կեցուածքին ազնուութիւն կուտայ. ակորժակը կ'սրէ, մէկ խօսքով՝ տկարն առողջ կ'դարձնէ. — Պարաբուժութիւն չըսե՞նք այս հնանոր գիտութեան...:

Պարը, նախնական մարդուն քով ա՛յն է՝ ինչ որ է gym-

նաստիգութեան իր բոլոր գործիքներով ու արդիւնքով՝ նոր ու կիրթ մարդուն քով: Բայց եթէ հին մարդն ունէր միմիայն Պարի մարմնամարզը, նոր մարդն իր նորահնար ժիւմնասքիֆին հետ պէտք ունի և կ'պահէ Պարն ալ: Եւ թէ ո՞րքան զարգացեր է Պարի արուեստն այդ նոր քաղաքակրթութեան չրջանակին մէջ՝ յայտնի է ամէնուն:

Պարի հաճոյքն աւելի՛ շատ քաղցր է, երբ ան կը կատարուի քաջավարժ պարողներու կողմէ: Երբ ամէն մէկ ձեռքն՝ ետ ու առաջ խաղցող, աջ ու ձախ տատանող, զճող, կանգնող սրունքներուն ակնահաճոյ չափականութիւնը՝ իրր մէկ անձ կ'դարձնէ սեղմ ու շարուն կարգը պարւորներուն:

Եւ ի՞նչքան թեթեւութիւն՝ այդ կերպ վարժ պարախումբի մը շարժումներուն մէջ... Մարդ կ'ըսէ՝ մէկմէկու մէջ, ամէնքն ի մի՝ համակեզրոն զսպանակով մը լարուած կ'դառնան, կ'թռնին՝ մանրախաղ, մարմնաքեկ, յօգածալ ձեւերու բեկբեկումներուն մէջ: Թէ մէկ հոգի իսկ անվարժ ըլլայ վարժերուն մէջ՝ Պարը՝ խանգար-խանգար, հաճոյքն անկատար, թիւն ու պարը ծանր ու դժուար կ'դառնայ...:

Մեր մէջ ալ սկիզբէն ի վեր երկու կերպով ծանօթ է Պարը: Առաջին կերպն է Պարերգ կամ Երգապար, զոր տեղական բարբառով կը կոչեն Գիօլմնի: Երկրորդը՝ նուագապար, տեղական յորջորջումով՝ Գիօնի կամ Գիօնիախաղ:

Ա. Գ Ո Վ Ա Ն Դ

Ըսի թէ բնատուրիկ Պարերու առաջին կերպն է այս, — Գիօլմնի, զոր կրնանք թարգմանել Պարերգ կամ Երգապար: Ինքնին հասկնալի է թէ այս կերպ պարը կը կատարուի երգով: — Երգապար:

Նուագարան չգտնուած տեղ, կամ նուագի գործիքին դադար տալու մաքով՝ Գիօլմնին է որ կ'զուարճացնէ համախումբ խրախակիցները: Պովտնդն իր հնութեամբ, իր ըն-

դարձակ բանահիւսութիւններու (պարերգերու) մթերքովը, և իր առաւել տոնմային յատկանիշերովն առաջին տեղը կ'ընէ:

Վառ երեւակայութեան ծնունդ, գունագեղ պատկերներով հիւսուած, բնիկ հարազատ լեզուի սահունութեամբն ալ բարձրօրէն գրական այդ Պարերգեր կամ ժողովրդային Բանահիւսութիւնները՝ ժամանակի ընթացքին անպատրաստի չիւնուած, և առանց ձայնազրուութեան եղանակուած են: Քիչ ալ չեն. տասնո՞վ, քսանո՞վ, հարիւրո՞վ, պէս-պէս ու պարագային յատուկ, կան Հարսանեկան Պարերգեր որ կ'երգուին՝ պարով՝ նորապսակ ամուսին դէմը ելած ատեն՝ (հարգ տուն մտնելու պահուն): Կան Ընկերային Պարերգեր, Դիմառնական Պարերգեր, Սիրահարական Պարերգեր, Կարօտի Պարերգեր, բազմաթիւ ու սրտայոյզ, որոնք կ'երգուին պարելով՝ հարսնիքի և ուրախական խմբումներու մէջ:

Խաղերուն պէս՝ Պարերու մէջ ալ վարպետ պարագէտ մէկը՝ Գէօնդբաշի (գունդ-պետ) կամ Պարապետ կ'որոշուի: Պարապետը պարւորներուն գլուխն ըլլալով՝ կը կենայ անոնց աջակողմը, ձախ թեւովն իրեն շարակից ձեռակից ունենալով աստիճանաբար միւս հասարակ վարժ կամ անվարժ պարւորները: Ամէնք կազմ ու պատրաստ գտնուելուն պէս՝ պարապետը կ'սկսի իր պաշտօնին. — Եղանակով կ'արտասանէ պարերգի մ'ամէն մէկ տողը երկու անգամ և հնչել ու որոշ: Իր ձայնը կտրելուն պէս՝ պարակիցները համաբերան կը կրկնեն միեւնոյն եղանակովն ու երկու անգամ: Պարապետն անմիջապէս կ'յարէ պարերգին երկրորդ տողը կամ երկտողիկը՝ մէշտ երկու անգամ, և միւսներն ալ անոր բերնէն լսածները երկիցս կ'երգեն պարելով՝ երգի եղանակին համեմատ տեղը-տեղ, կամ ծիք՝ մանրաքայլ, մինչեւ որ պարերգը վերջ գտնէ և երկրորդ մ'սկսի:

Առնենք, օրինակի համար, շատերու մէջէն պարերգ մը՝ քաղցր եղանակով. —

Պարապետ. — «Ծո՛ւփն խաւփն կէ՛ր, անո՛ւնն է՛ր Արօ՛ր.

«Ծո՛ւփն խաւփն կէ՛ր, անո՛ւնն է՛ր Արօ՛ր (1):

(1) — «Ծովուն հաւք (թռչուն) մը կաթ, անունն էր Արօր»:

Պարուորներ. — «Ծո՛ղնուն խա՛ւքն կեր՝ անո՛ւնն էր Արօր.
«Ծո՛ղնուն խա՛ւքն կեր՝ անո՛ւնն էր Արօր»:

Պարապետ. — «Վրդիկն էր էրկեն, սր՛սիկ սե՛ւաւոր,
«Վրդիկն էր էրկեն, սր՛սիկ սե՛ւաւոր»:

Պարուորները՝ նոյնը կը կրկնեն երկիցս ու եղանակով:
Այսպէս, տող մը Պարապետը երկիցս կ'երգէ ու կ'դառնան
ամէնքը միասին պարելով, նոյնը կը կրկնեն Պարուորները հա-
րադատութեամբ և միասին պարելով: Վերի պարերգն իբր
օրինակ ծառայեցնելով՝ շարունակենք Պարապետի և Պարու-
որներու կարգին համեմատ:—

Պրպտ. — «Վրդիկն էր էրկեն, սր՛սիկ սե՛ւաւոր. (կրկնել)»:

Պրւրնր. — «Վրդիկն էր էրկեն, սր՛սիկ սե՛ւաւոր. « »:

Պրպտ. — «Կապեն քէ՛չարէն, էրքմ'ս խէ՛ս ինոր. « »:

Պրւրնր. — «Կապեն քէ՛չարէն, էրքմ'ս խէ՛ս ինոր. « »:

Պրպտ. — «Է՛ն իմ դորդ զի՛սի, ես է՛ր զե՛օ ինոր. « »:

Պրւրնր. — «Է՛ն իմ դորդ զի՛սի, ես է՛ր զե՛օ ինոր. « »:

Պրպտ. — «Արե՛, եա՛ր, աւ՛ե, խը՛ռնվ մի՛ մընայ. « »:

«Ասը՛ւորիս մա՛յ զի՛ քէ՛ չի՛ մընայ... »:

Պրւրնր. — «Արե՛ եա՛ր, աւ՛ե, խը՛ռնվ մի՛ մընայ

«Ասը՛ւորիս մա՛յ զի՛ քէ՛ չի՛ մընայ... »:

Եւ այսպէս, — «Ի՛նկմ' քա՛ղի՛ քա՛ղ, ախ՛ի՛ մ' ճա՛րի՛ցի.

«Տը՛ւի՛ քա՛րա՛ղի՛ն՝ քը՛ղի՛կ ա՛ռի՛ցի.

«Ծա՛ղի՛ ծա՛ղի՛ն ա՛ռի՛ցի կը՛սի՛ցի.

«Ա՛յի՛ս ա՛ռի՛ցի ա՛ռի՛ցի կը՛սի՛ցի.

«Շո՛ղի՛ն մա՛սնէ՛րն զի՛սա՛յ զը՛րի՛ցի.

«Ի՛մ սը՛րի՛ դորդն է՛ր դորդն ա՛ռի՛ցի. (1)

(1) — «Վրդիկն էր էրկեն, սր՛սիկ սե՛ւաւոր.

«Կապեն քէ՛չարէն, էրքմ'ս խէ՛ս ինոր.

«Ան՛ իմ դորդն է՛ր, ես ալ կէ՛օ անոր.

«Արե՛. եա՛ր, աւ՛ե, խը՛ռնվ մի՛ մընայ.

«Այսպէս մա՛յ, ին՛ք քէ՛ չի՛ մընայ.

«Էնկայ թաղէ թաղ, ազ՛յա մ' ճա՛րեցի.

«Տուի՛ քա՛րաղի՛ն՝ քը՛ղի՛կ ա՛ռի՛ցի.

«Ա՛սսմե՛րն ի՛նչ ի՛նչ ի՛նչ ի՛նչ ի՛նչ,
«Արե՛, եա՛ր, աւ՛ե, խը՛ռնվ մի՛ մընայ,
«Ասը՛ւորիս մա՛յ զի՛ քէ՛ չի՛ մընայ» (1):

Երկար, շարան-շարան տողերով կ'շարունակի այս կա-
րոտմաշ պարերգը՝ իր Գլխաւորը (էրկը) պանդխտութեան
զրկած կնկան, որ իր սրտի բոլոր ցաւերը տեղեկ չի տա՝ Ը-
տամբօլ քաղաքը կ'զրկէ, ուր իր էրկը կարիք-կուրքի է,
փարա վաստկելու ետեւէ. բայց իրենց ինչ պէտք է դրամը.
«Աստուրիս մա՛յ ին՛ք-քէ՛ չի՛ մընայ». իրենց մնալիքն է
միայն սէ՛ր, ու սէ՛ր միայն...:

Պարուորները, յարմարութեան նայելով, յաճախ պարապե-
տին արտասանած տողերուն վերջին բառը կամ կրկնակը միա-
սին առնելով կը կրկնեն, որ աւելի քաղծրաւոր կ'դարձնէ
պարերգն ու պարը: Այսպէս ա՛րի՛ պարերգ մը. —

Պրպտ. — «Հո՛յն մա՛րե՛, Հո՛յն մա՛ր՝ հո՛յն մա՛ր՝ հո՛յն մա՛րե՛ն.

հո՛յն մա՛րե՛. (կրկնել):

«Ո՛սսմե՛րն ի՛նչ ի՛նչ ի՛նչ ի՛նչ ի՛նչ, հո՛յն մա՛րե՛. (կրկնել):

Պրւրնր. — «Հո՛յն մա՛րե՛, Ո՛սսմե՛րն ի՛նչ ի՛նչ ի՛նչ ի՛նչ ի՛նչ,

հո՛յն մա՛րե՛. (կրկնել):

Պրպտ. — «Հո՛յն մա՛րե՛, Չե՛մ կա՛նայ ճա՛խա՛յ մա՛նէր.

հո՛յն մա՛րե՛. (կրկնել):

Պրւրնր. — «Հո՛յն մա՛րե՛, Չե՛մ կա՛նայ ճա՛խա՛յ մա՛նէր.

հո՛յն մա՛րե՛. (կրկնել):

Պրպտ. — «Հո՛յն մա՛րե՛, Չա՛խը՛րկի՛ ո՛ս զե՛օ մո՛ւշ էր.

հո՛յն մա՛րե՛. (կրկնել):

Պրւրնր. — «Հո՛յն մա՛րե՛, Չա՛խը՛րկի՛ ո՛ս զե՛օ մո՛ւշ էր.

հո՛յն մա՛րե՛. (կրկնել):

«Ծառի ծառերէն գա՛լմ կտրեցի,

«Այլիս արտասանէ թանաք շինեցի,

«Շողող մատներովս նստայ գրեցի,

«Իմ սրտի դարդեր դե՛փեր շինեցի.

(1) «Ըտամբօլ քաղաք ելայ ճամբեցի. եւն»:

Պրպտ. — «Հօյնա՛րհ', Զախա՛ւ կ'ւնա՛նոյն ա՛նո՛ւշ էր.

հօյնա՛րհ'» (կրկնել) ⁽²⁾:

Եւ շա՛րիշար՝ իր կարգին. մինչեւ վերջը պարերգին:

Պարապետի պաշտօնը բարձր է, ինչպէս կ'տեսնուի. զի ան ո՛չ միայն շատ անսխալ գովանդ գիտցող մ'ըլլալու է՝ այլ նաեւ պարերգէ պարերգ անցումն ընելու է պատշաճօրէն. այսինքն սահուն, յարմար եղանակով պարերգ մը կցելու է սպառածին, և չէ՛ թէ բարձր եղանակով պարերգուող կառի մը՝ ցած ձայնով երգուող մը:

Պարապետի պաշտօնն երբեմն երկու հոգի կ'ստանձնեն. այնպէս որ երկձայն պարերգի մը կ'յաջորդէ բազմաձայնը՝ ձեռակից հասարակ պարւորներուն. և այս կերպը՝ գործնականին մէջ մասնաւոր հրապոյր մը կ'քսէ պարին ու երգին:

Երգապարն ընդհանրապէս կ'սկսի նախ ծա՛նր-ծանր. տակաւ կ'ոգեւորի, կ'թրթռայ, և երթալով՝ թեթեւ, թռչուն քայլերով կ'վերջանայ. տալով մարմնին թէ՛ դնդերային մարդ և թէ՛ շնչառւորութեան տոկունութիւն միեւնոյն ատեն:

Երգապարը, նաեւ, կանոնաւորութեան, կարգապահութեան կը վարժեցնէ. կարողն ու անկարողը զատելով՝ կարողին կ'շնորհէ իր արժանեաց աստիճանին պատիւը. և եռանդ ու բարի նախանձ կը դնէ համբակի սրտին մէջ:

Մեր տոհմիկ պարերգերուն ամբողջութիւնը, պարապետէ մ'երգուած ու պարւորներէ կրկնուած, օրնր ու ամիսներ պիտի լուսցնէր անձանձրոյթ, առանց բնաւ պէտք մնալու գործիական երաժշտութեան, կամ նուագախումբի մը վըձարեալ ընկերակցութեանը: Միայն պարերգերը՝ եղանակին ձայնագրուած՝ պիտի կազմէին հատոր մը երաժշտական, սիրուն ու հաճելի, սիւննոյն ատեն ժողովրդական Բանահիւսութիւններու անգին հաւաքածոյ մը:

(2) — «Հօյնա՛րհ', Ոստանի պէրիս սարեր.
«Հօյնա՛րհ', Զեմ կրնար ճախրակ մաներ».
«Հօյնա՛րհ', ճախրիկ օտը կէօ նուշ էր».
«Հօյնա՛րհ', ճախրակ մանոյն ատուշ էր»:

Բ. ԳԷՕՆԻ կամ ԳԷՕՆԴԱԽԱՂ

Պարերու երկրորդ բաժանումն է նուագապար. տեղական բարբառով՝ Գեօնի կամ Գեօնիախաղ (—գաւնդախաղ):

Առանց նուագարանի ընկերակցութեան կարելի չէ՛ ի հանդէս բերել Գեօնի մը: Եղանակը պէտք է ածուի՝ որպէս զի քայլերն առաջանան, սրունքները պարեն. — եղանակը՝ սրունքով ձայնագրեն...:

Մեր կողմերու ծանօթ նուագարաններն են սովորաբար Դափ ու շեփօր, կամ Նաղարա-գուռնա (Դաուր-գուռնա), և Տաւրըրտոց, Փող (սրինգ), Քաւնոն և Քեւեկի, որ տեղական ջութակի տեսակ մ'է, և պոչը գետին կոթնցնելով կ'ածուի:

Իսկ նուագախումբը կը կազմեն հաւասարապէս արհեստաւոր թէ՛ կամաւոր-սիրող (amateur) նուագածուներ, որոնք իրենց հետ կ'ունենան այդ բոլոր գործիքներն, ու քաղցրաձայն երգիչ մ'անհրաժեշտապէս:

Նուագն ու նուագապարը սովորաբար հարսնիքներու յատուկ ըլլալով՝ նուագախումբ մ'ալ այդ առիթներով միայն կ'վարձուի, երկու-երեք օրւան համար:

Նուագապարը կրնանք որոշել երկու կերպի. Նախնական պարը ձևն որ կը կատարուի միակ պարողի մը կողմէ՝ կը կոչուի Ձեռնախաղ, իսկ բառը պար ի տեղ առնելով. ինչպէս եթէ ըսուէր ձեռնապար: Եւ իրաւացիօրէն պարը խաղ կոչուած է հոս, զի հանդէս բերուածը պար չ'է, շարէշար ասուածն է հոս, զի հանդէս բերուածը պար չ'է, շարէշար ասուածն է հոս, զի հանդէս բերուածը պար չ'է, այլ՝ մատներու, սրունքի մոնրաբեկ խաղցուածք մը, բարեձև, չափական կորստուք մը, ներբանախաղութեան հմտաւարժ արուեստ մը պարզապէս:

Ձեռնախաղը յո՛յժ յարգի և դժուարին պարաձև մ'ըլլալով՝ մասնաւոր ընդունակութեան և յարասե վարժութեան կը կարօտի. — Միջակ խոշորութեամբ հասակ, դեռահաս տալիք, բարեձև կազմուածք, և ճկուն անդամներ ունեցող մը

հազիւ կրնայ քաջ ձեռնախաղ խաղցող մ'ըլլալ ու հռչակ հանել:

Ձեռնախաղը, ընդհանրապէս գեղեցիկ սեռին առանձնաշնորհն ըլլալն անշուշտ անկէ է որ՝ անոնք են ամէնէն բարեձեւ ու գեղիւրան արարածները. և անոնց է շնորհն հազար ու մէկ մանր ալեձեւ կոտորուքներու, ձեքձեքներու, ձկունութեան ու ճապկութեան, որոնք միակ մեծ հրապոյրներն են առանձին պարողի մը, կամ ձեռնախաղ խաղցողի մը:

Ըսի թէ՝ հասակի, կազմի և անդամներու բարեձեւութիւն՝ էական պայման է Ձեռնախաղին. բայց չ'ըսի ինչո՞ւ Ձեռնախաղ կոչուեր է մասնաւորապէս և չէ՝ թէ ո՞րքա խաղ կամ վարձարար, կամ ուրիշ յորջորջումով մը:—Որչափ որ գեղիւրան, շնորհալի ու մանրաքայլ պարողն իր սրունքներուն շնորհն է որ երեւան պիտի բերէ՝ բայց իր ձեռքերն ալ, իր ձեռքերուն խաղն ալ՝ պսակն ըլլալու է սրունքին ու մէջքին շնորհագեղ բեկբեկ ձևերուն:

Ձեռնախաղ խաղցողը յատուկ հրաւերով է որ մէջտեղ կ'ելլէ. հազար նազով, բիւր խնդրանքով հազիւ տեղի կուտայ: Ոտքի հանելով՝ ձեռքին կուտան զոյգ մը մաքուր թաշկինակ. և սենեակին մեծագոյն ընդարձակութիւնն անոր մանրիկ քայլերուն կ'տրամադրեն: Հանդիսական ներկաներուն մէջտեղը, շուար դէմք ու դիմագծերով՝ պարուհին առաջացած, ձեռքի շնորհալի շարժումով մը նախ կ'բարեւէ, միակ կամ զոյգ մը բարեւով, աջ ու ձախ ձեռքերով, աջո՛ւ ձախո՛ւ բազմած համեստափայլ ու մեծապատիւ երկսեռ հանդիսականներու հասցէին: Նուազածութիւնը կ'սկսի ծանր մեծածանր խաղերով. խոր լռութիւն մը տիրական կ'ըլլայ. ձանձի բզզոցը չլսուի՝ որպէս զի թանձր գորգին մեղմակոխ, մանրիկ քայլերուն անզգալի շարժումն զգացի. ձայն-ձու չելլէ՝, աչք չթարթի՝ որ պարողին զոյգ աչքերը մոլոր ու վայրառակ՝ կիսբաց փթթին չիկնոտ այտերուն վերեւ, չիկնումը չբարձր ըլլալով դէմքին:

Ծանր եղանակին համեմատ, — զի Ձեռնախաղին՝ եղա-

նակը շատ ծանր պէտք է ըլլայ —. իր գեղիւրան հասակն ալ կ'յարժի, կ'ծփծփայ, կ'վէտվէտի պարիկի մը երազայնութեամբ. ոտնամատերուն ծայրին վրայ մեղմիկ, մեղմիկ, մանր ու քնքրիկ՝ տեղն ի տեղ կ'խաղան իր սրունքներն ու մատնածայրերը փոխն ի փոխ: Առաջանալով կը կենան՝ թէ կեցած կ'առաջանան, չե՛ս կրնար որոշել. ի՞նքն է պարողը՝ թէ գորգն ու սենեակը. եղանակը՝ թէ ինքն է լսողը...:

Թեւերն, ու թեւերուն ծայրը մանրիկ ձեռները. մատներովը թուրռնած թաշկինակները համաչափ կ'շարժին. ոլորակ-ոլորակ կ'վերնան, ծալ-ծալ կ'ծալուին կ'իջնան. ցունց ի ցունց կ'սրսփան ու ծածան-ծածան կ'օրրուին օգին ծալքերուն մէջ, ծալքերուն հետ ու պէս. մէկ թեւը կ'ելլէ մեղմիկ, միւսը կ'խոնարհի բեկբեկ՝ գլուխ տալով կուշտին՝ կամ ետեւը, մատնացունց թաշկինակն սուկախ ցնցկոտն, ծփո՛ւն:

Եղանակը տակաւ կ'ոգեւորի. խաղերը կ'բարձրանան. պարուհին կամաց-կամաց կ'եռանդւորի. ձեռներն ու թաշկինակները կ'պարին, կ'ելլեն-կ'իջնեն. պարուհին վայրահակ կիսբաց աչքեր, մոլոր ու շուար՝ դարձած սենեակին իր շուրջը դառնալը չեն զգար. քայլերուն արշաւը կ'սկսի. մանրաքայլ, թրթռուն ոտներուն վրայ, սենեակին մէկ գլխէն միւսը կ'երթայ ու կուգայ, կ'ծփծփայ, կ'սահի գորգին վրայ և գորգն իր մատներուն տակը կ'սահի, դէպ ետեւ կ'հոսի... հանդիսական ծափերը կ'գոռան՝ շուայ ու շա՛փ-շա՛փ. պարուհին զգլխած, ինքնիրմէ ելած, շառագիւն. ու շունչանի պէս խօլ դարձարձիկ՝ յետին ճիգ մը կուտայ իր կթոտուն սրունքներուն, և անա րոպէ մ'ալ... ու կ'տեսնես որ շնորհալի լքումով մը կ'խոնարհէ իր թաշկինակի ձեռները, կ'ամփոփուին պարող սրունքները, և պարուհին կ'իյնայ անկիւն մը, կամ քովիկն իր մտերմութիւններուն՝ ծածկելով գլուխն ու շիկնումը՝ գլխին տեղացող և տաղանդին պսակն եղող սենեկագործ ծափերուն տակ...:

Ձեռնախաղը հիմա կամաց-կամաց կ'իյնայ իր նախկին փառք ու պատիւէն. և չքած քանի մը տարի՝ իր անունը

միայն պիտի մնայ մեզ իբր յիշատակ, կամ պարզ զարդ մը մեր բառգիրքերուն:

Նուագապարի երկրորդ և զլիսաւոր կերպն է խմբովին խաղցուածը. որ բաւական չատ տեսակներով ծանօթ է, և կը կազմէ պարերուն վերջամուտ սեռը:

Այս պարերէն սովորական ընթացիկները յիշելով կ'ըստանանք: Պարզէն դէպ բարդ ու դժուարն ելլելով կ'խաղցուին. — Հողի, Սընջակե, Աշըրի, Սեյրակի, Միրակի, Բեռ-ժի, Տաշտաշ, Սեպե, Փափօնի Թաւգարա, Մշու-խըռ, Շօրօր, Շարեքակե, Թուխըրի, Գըրակի, Սիլվակի, Սիւլիյեակի, Բօշարի, եւայլն:

Ինչպէս անուններէն կ'երեւայ, այս զանազան կերպով խաղցուած օտարաձայն պարերը հաւաքածու են չըջարնակ քուրդ ցեղերու կամ քրդարնակ հայերու պարերուն, զորս մեր տղամարդիկը կ'պարեն նուագախումբի մը եղանակներուն համեմատ, ի գլուխ ունենալով վարժ պարապետ կամ Գիօկըրաշի մը:

Ամէն մէկ պարն իրեն յատուկ եղանակն ունի, զոր կ'ածեն նուագածուները. և պարւոր խումբն այդ եղանակին համեմատ կ'պարէ պարապետին առաջնորդութեամբ:

Վերի անուններով յորջորջուած պարերը նկարագրեն անհնար է, կամ սինէմաթօգրաֆով վերցնելու է, կամ տեսնել պէտք է միայն:

Արաշա Գիօկըրաշ ըստած մ'ալ կայ, որ կ'պարուի երկսեռ (արաշա) հարսնեւորներու կողմէ, և իր երկարածիք շարան ձեւովը կ'նմանի պուկարական պարին:

Պարը կ'խաղցուի արեւելեան ոգեւորութեամբ. — ձմեռը՝ սենեակի մէջ, հարսնիքի առիթով, ամառը՝ Բնութեան արձակ ու կանաչ գորգերուն վրայ՝ ուխտազնացութեան և պըտոյտի առիթներով: Պարն անխտրական կապ մ'է՝ ամէն ազգէ ու ցեղէ անհատներու մէջ: Փօյֆա-ն ու Վալա-ը, այսօր ամբողջ աշխարհ իրարու կապած են բարոյական կապէ մ'աւելի սերտօրէն:

Բ. ՄԱՍ

ԺԱՄԱՆՅՆԵՐ

Մեր նախնիք ինչ խաղեր որ խաղցեր են ժամանակին և իրենց սերունդներուն ալ աւանդած են՝ ասկէ առաջ տեսանք մանրամասնաբար: Հետաքրքրական է գիտնալ նաեւ թէ՝ ինչպէս ժամանակ կ'անցունէին անոնք՝ մարմնական խաղերէ դուրս՝ նստուկ կեանքի մէջ:

Մարդս երկու որոշ վիճակ ունի. շարժուն և նստուկ: Երբ արամադրութիւնն ու հանգամանքները Շարժուն կեանքի մէջ դնեն զինք, ան՝ խաղի պէտքը կ'զգայ բնականօրէն, և վազուն, թռվումն խաղերով կ'զբօնու. իր մարմինն է որ կ'մարզէ. իր անդամներն են որ կ'գործեն և անհրաժեշտ առաջ հաճոյք մը կ'տարածեն անոր էութեան մէջ:

Բայց կուգայ պահ մը, կ'հասնի րոպէ մը, ուր մարդն ալիւս շարժելէ աւելի՝ նստուկ կեանքի հանգստութիւնը կը վնասուի. մարմնի խաղին կ'ուզէ դադար մը տալ՝ իմացական մարդով մ'ալյապէս ապրելու համար: Պարզ խօսքով՝ մարդս առաւօտ անկողնէն ելլելուն՝ շարժում, եռուզեռ, ձեռքի և երունքի դործ և մարմնի գործօնութիւն կ'փնտռէ. հոս հոն կ'վազէ, կ'դատի, կ'բանի, ժիրաժիր կ'գործէ, և իրիկան հետ փակելով իր օրական աշխատալից շրջանը՝ տանը դիւր բազմոցներուն վրայ, ընտանեկան խաղաղ յարկին տակ՝ Հանգիստի Շրջանը կ'բանայ:

Մանուկն ամէն օր իր դասերէն դուրսի ժամերը վազուն խաղերով կ'գործածէ յօգուտ իր փոքրիկ անձին. մութը կուխելուն՝ չուտով քունի գիրկը կ'նետուի, մեղմիկ հանգստով աշխատութեան կազդոյր առնելու:

Մարդը երբ երախայ ու տղայ է դեռ՝ կ'խաղայ անհոգ ու անխոնջ. պատանի երիտասարդ դարձաւ՝ առոյգ ու յաղթ

թր կազմին համաձայն աւելի դժուար խաղափորձերով, մարմնամարզով ու չարքաչ կեանքով մը կ'ապրի. իրիկու եղած օրւան պէս իր քամակն ալ կորացաւ, — նստուկ կեանքի հանգիստին կ'ըլլայ կարօտ, ուխտաւոր...:

Այսպէս ալ պատանեկան ու երիտասարդական խաղերով իր շարժուն օրւան կեանքն ապրող մարդը, նստուկ կեանքի առանձին ժամերուն համար ստեղծեր է ուրիշ հաճոյքներ, կամ իմացական մարզեր, զորս կը կոչենք ժամանցներ:

Ժամանակ անցունելը կենսական խնդիր է մարդկութեան համար: Լա՛ւ ժամանակ անցունել կայ. գէ՛շ ժամանակ անցունել կայ: Մեր հայրերն ինչո՞վ անցուցած են իրենց ժամերը՝ հանգստի ատեն. կամ ի՞նչպէս ժամանակ կ'անցունեն մեր արդի ազգակիցները, իրենց ամփոփեալ միջավայրին մէջ:

Մարդը բոլորովին պարապ չի՛ կրնար մնալ. եթէ չքալէ, չչարժի, չխօսի՝ կ'իսորհի՛. բացարձակ անգործութիւնը մօհ ըսել է: Օրւան գործօն կեանքին շրջանն իրիկւան մութին հետ փակած ատեն, կ'սկսի իր անգործ կեանքին շրջանը՝ հաւասար ժամերով միւսին համեմատական: Այն ատեն ալ իր գլուխն է որ կ'գարծէ ձեռքին ու ոտքին փոխան. իր լեզուն, իր աչքերը, իր հոգին են որ կ'խօսին, իր հոգեկան էութիւնն է որ գործի վրայ է:

Օրւան բանթողէն մինչեւ քունի ժամը, — նկատի ունենալով տարւան եղանակին ալ հանգստի շրջանը, — կ'ձգուի ժամերու միջոց մը, որուն տեւողութեանը մարդս չէ՛ր կրնար չստեղծել իրեն համար նոր զբաղում մը. — հոգու և մտքի վայելք մը բանաւոր: Օրւան գործերու վրայ խորհրդազակցական կամ վիճարանական խօսակցութիւններ մը. արաւ ափի, տան ու տեղաց, վաղ-տաւաղի մասին հասարակ ու վայրական, անցուկ հարց-պատասխաններ մը. ընկերային կամ հանրային նիւթերու ընթացիկ մէջբերումներ. եկեղեցու, դպրոցի խնդիրներ. ընտանեկան ներքին ասուլիս թէ՛ քաղցրաբանութիւններ, ասոնք ամէ՛նը նախաբան, միջանկեալ կամ լրացուցիչ մասերն են անշուշտ, հանգստի պահերուն,

ինչպէս պաշտի, ժամիկ, սոխ ու բողկը՝ սեղանի վրայ, կամ ստորակէտ, միջակէտ ու վերջակէտեր՝ գրութեան մը մէջ, և կամ ձայնադադար, հազ, փռնգսոցը՝ ատենախօսի մը քով՝ ընական:

Եթէ այսչափ սահմանափակ պարունակով մը, — դրամի ու հացի անձուկ շրջանակով մ'ըմբռնենք մարդկութեան հասկըցած ու սաւառնած իմացական աշխարհը, յո՞յժ ողորմելի գաղափար մը կազմած պիտի ըլլանք անոր ժառանգած պաշտօնին շկամամբ. գձուձ նիւթապաշտ մը ճանչցած պիտի ըլլանք յանձին մարդկային մեծ ընկերութեան: Ի՛նչ աւագելի կազմակերպութիւն մը պիտի դաւանէինք Մարդկային Ընկերութիւնն եթէ միայն դրամն ըլլար իր կեանքին նպատակը, և ձեռքն ու գլուխը միասին աշխատէին միայն անխառն մամոնային ի խնդիր:

Մարդկութեան մեծագոյն կոչումը, բարձրագոյն յարացոյցը սակայն նիւթականէ աւելի՝ հոգեկան, իմացական հետապնդումն է եղած: Մտային կարողութեան իր գերազանց առաւելութիւնները՝ Մտաշխարհ մը կառուցեր են, ուր ան կ'ապրի պահ ընդ պահ, նիւթէն զերծ, աւելի վսեմ վերացումներու, աւելի հոգեհմայ թռիչներու կեանքով մը, և կ'ըմբռնէ վայելք մ'անխառն ու գաղափարային, իրականէ շատ աւելի քաղցր մտազմայլումի մը գիրկը:

Մարդկութիւնը, դարէ դար իր ապրումին մէջ, պէտք աւնեցեր է իր վարած կեանքին մաքուր կրկնապատկերը միշտ աչաց ու մտաց առաջ ունենալուն, իր կեանքէն աւելի՝ հմայիչ, իր տեսած ու լսածներէն աւելի՝ աղուոր, իր վայելքէն բէն աւելի՝ գերըզնայի՝ կեանք մը, պատկեր մ'ու ձայն մը, հաճոյք մ'ու վայելք մը երազելուն, — իրականին քով՝ երազ մ'ունենալուն:

Նւ ահա իր հանգստի ժամերուն համար ստեղծեր է ժամանցներ մը, որոնք վերացեալ կրկնեւոյթներն են իր ապրած կեանքին իրական գիծերուն: Մարդը հնարեր է ժամանցի պէս-պէս ձեւեր, ինչպէս խաղի հարիւրաւոր տեսակներ՝ իրենց

կարգին: Այս կերպ-կերպ ժամանցները տեղէ տեղ, ազգէ ազգ կ'տարբերին մասնակի, բայց միատեսակ են ընդհանուր գիծերուն մէջ՝ ինչպէս խաղերը: Ժամանցներն ստեղծուած են դադարի պահերն օգտակարապէս անցունելու նպատակով. ժամանակ անցընողները, ինչպէս խաղերով զբօսնողներ, ըլլալով հասակ-հասակ, իրենց ժամանցի նիւթերն ալ դասակ-դասակ ըլլալը բնական էր:

Այս համեստ երկիս մէջ ալ նոյն գծովը քալելով՝ պարզէն դէպ բարդը կ'երթանք, և մեր ժամանցները կ'բաժնենք երեք կարգի, — Շուտասելուկներ, Հանելուկներ, Հէքիաթներ:

Ա.

Շ Ո Ւ Տ Ա Ս Ե Լ Ո Ւ Կ Ն Ե Ր

Լեզուի դիւրադարձութեան համար, մարդիկ հնարեր են Շուտասելուկներ: Այս կարգի խօսքերը կազմուած են յատկապէս ա'յն բառերէն որոնք դժուարահունչ ռ, ւ, չ, շ, ր, տառերն ունին իրենց մէջ, և նմանաձայն բայց տարիմաստ բառախումբ մը ձեւացնելով՝ նախադասութիւն մը իմաստ մը կ'ներկայացնեն: Շատ անգամ իմաստն ալ նկատի չ'առնուի և միայն չրջակարգ, նմանաձայն բառերու շարայարութիւն մը կ'յարմարցուի իր արագախօսութիւն,

Դպրոցի մէջ, ուսանողութիւնը յատուկ դասեր կ'առնէ առողջանութեան և արտասանութեան. ճարտասանական դըպրոցը մասնաւոր մարզանք կուտայ լեզուին ու բարբառին. աշխարհիկ կեանքի արձակ վարժարանին լեզուամարզերն ալ ժողովրդային Շուտասելուկներն են ահա:

Մեր մէջ, բնիկ Շուտասելուկները թէեւ սակաւաթիւ՝ այլ իսկատիպ են: Երկու կարգի կ'բաժնուին անոնք. — Բուն ՇՈՒՏԱՍԵԼՈՒԿՆԵՐ, և ԱՐԱԳԱՆՈՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ: Երկուքն ալ խաղի հանգամանքով է որ կ'ներկայացուին՝ ուրախական խմբումներու միջոցին:

Այսպէս, Շուտասելուկի վարպետ մը, չուրջը կ'ըջորէ խաղի տրամադիր 5-10 հոգի, և աջէն իր քով նստողին ծնկանը՝ իր ձեռքովը դարնելով, իր արագարարութիւն, կ'արտասանէ Շուտասելուկի մ'առաջին տողը՝ որքան արագ որ օրէնք է սկսումին ատեն: Նոյն բառերը նոյն արագութեամբ արտասանելով երկրորդը՝ կ'փոխանցէ երրորդին, երրորդը չորրորդին՝ մինչև խաղապետը: Սա նորէն ձեռքովը իր աջակողմինին ծնկը ձեռնելով, այսինքն ուղարկութեանը կոչում ընելով, կ'արտասանէ Շուտասելուկին առաջին պարբերութիւնն՝ անոր կցելով երկրորդ պարբերութիւն մ'ալ՝ աստիճանաբար աւելի արագախօսութեամբ:

Շուտասելուկն այդ նոր յաւելեալ մասովը նորին չրջան կ'ընէ բայորանիստ խաղցողներուն բերնին մէջ, Այսպէս, ամէն անգամին՝ խաղապետը նոր յաւելումներով կ'չրջեցնէ Շուտասելուկը՝ շուտասաններուն մէջ՝ յարաճուն արագախօսութեամբ, որ դժուարութիւնը կը կրկնապատկէ:

Խաղցողները պարտաւոր են անսխալ և անկախազ արտասանել մշտանորոգ ու դժուարացող բառերը՝ նմանաձայն Շուտասելուկին: Ո'վ որ կակազի, սխալի, լեզուի դիւրադարձութիւն չունենալով խառնած կաժի պէս իրար խառնէ ռ և ր, ւ և չ, ռ և շ, ծ և ւ տառերով խորտուրորտ բառերը՝ մէջտեղ կ'քաշուի, կ'ծեծուի և Շուտասելուկը նորէն կրկնելու կ'բռնադատուի իր ձախակողմի ընկերէն:

Խեղճ ձախակողմի ընկերը որ իր կարգը դժուարաւ անցուցեր էր՝ կ'հարկադրուի անգամ մ'ալ անցնիլ «փորձութեան ձոր»էն, և չափն այն է որ այս երկրորդ անգամին անյաջող կ'մնայ, — ուսուցիչ գոյով՝ ուսանողի գրասեղանին վրայ կ'դառնայ, և իր ձախակողմինէն նորոգ հրահանգութեան ամօթին կ'զիջէ:

Աս ալ թէ որ ծանրալեզու մէկն է, և հազար դժուարութեամբ «անցուցեր է լեղի բաժակը»՝ ա'լ երեւակայելու է թէ Շուտասելուկն աջէն ձախ չրջան ընելու փոխարէն՝ հովը ձախէն ա'ջ դարձուցեր է, և խաղը յետադարձ կ'չրջի խաղա-

կիցներուն մէջ։ Այնպէս որ գրէթէ անկարելի է յուսալ որ Շուտասելուկ մ'ամբողջապէս մինչև վերջին տողը չըջան ընէ շուտասաններուն մէջ, որոնք սուտասան կ'ըլլան, աւելի ճիշդը։

Մեր կողմերու բնիկ Շուտասելուկներն են հետեւեալները, զորս կ'արոհեմ զա՛տ-զատ, պարբերութենէ պարբերութիւն. —

Ա. — «Մե կայ փառուն կարմիր պառկ .

«Քառուն կարմիր պառկի պեկին՝ փառուն կարմիր պառկակապ .

«Ձե կը կա՞յ փառուն կարմիր պառկ, փառուն կարմիր պառկի պեկին՝ փառուն կարմիր պառկակապ .

«Ո՛ւր ե ան փառուն կարմիր պառկ, փառուն կարմիր պառկի պեկին՝ փառուն կարմիր պառկակապ .

«Գո՛ ի մե փառուն կարմիր պառկ, փառուն կարմիր պառկի պեկին՝ փառուն կարմիր պառկակապ» ⁽¹⁾, և կրնայ դեռ շարունակուիլ։

Արդ, եթէ խաղին սկիզբը հատիկ-հատիկ, ծանր ու երկար կարելի է արտասանել այս Շուտասելուկին առաջին տողը, կամ առաջին մէկ-քանի պարբերութիւնները՝ յո՛յժ դժուար է սակայն երթալով աւելի՛ կրկնապատկուող, ստուարացող ու արագ արտասանելի՝ երկարածիգ, խորտուրտ ախաղասութեանց անվրէպ արտասանումը, զոր յաճախ մէկ շունչով արտաբերելը պայման կ'ըզուի խաղապետէն։ Այսպէս, արագ, մէկ շունչով արտասանել փորձեցէք. —

— «Մեզի կայ քառսուն կարմիր պարկ, քառսուն կարմիր պարկի բերնին՝ քառսուն կարմիր պարկակապ. անգ ալ կա՞յ քառսուն կարմիր պարկ, քառսուն կարմիր պարկի բերնին՝ քառսուն կարմիր պարկը. քառսուն կարմիր պարկի բերնին՝ քառսուն կարմիր պարկակապ. ահա մեր քառսուն կարմիր պարկը,

(1) — «Մեզի կայ 40 կարմիր պարկ. 40 կարմիր պարկի բերնին՝ 40 կարմիր պարկակապ. 2եզ ալ կա՞յ 40 կարմիր պարկ, 40 կարմիր պարկի բերնին՝ 40 կարմիր պարկակապ. Ո՛ւր է ձեր 40 կարմիր պարկը... ևն»։

քառսուն կարմիր պարկի բերնին՝ քառսուն կարմիր պարկակապ...»։

— Լեզուն կողմուններէ՛ կ'անցնի կարծես։

Այս երկար Շուտասելուկը սովորաբար կ'խաղցուի նաև պարբերութենէ պարբերութիւն նախաբանով մը, ինչպէս է Բեկ-Սեկ խաղը (թիւ 302). այսինքն խաղապետը իր ձեռքովը կ'զարնէ իր աջանիստ բնկերոջ ծունկին՝ ըսելով. — «Բեկ-Սեկ», և անկէ «եհ՛ դըր օ» պատասխանն առնելէ յետոյ է որ կ'արտասանէ Շուտասելուկը։ Միւս խաղակիցներն ալ նոյնպէս։

«Մե կայ քառսուն կարմիր պառկ» էն զատ՝ կա՛ն դեռ հետեւեալ Շուտասելուկները. —

Բ. — «Մեր իգիկ կայ ասս սակնի ծառ.

«Տաս սակնի ծառի ծերին՝ ասս ծանկը սակն.

«Ձեր իգիկ կը կա՞յ ասս սակնի ծառ, ասս սակնի ծառի ծերին՝ ասս ծանկը սակն» ⁽¹⁾։

Գ. — «Մեր իգիկ կայ չորս ճիռչ չոր ծիրնի չիր, (կամ՝ ծառ)

«Ձեր իգիկ կը կա՞յ չորս ճիռչ չոր ծիրնի չիր (կամ՝ ծառ)

«Տակնս քոյնս Զորովնից ճիռչ ծիրնի ճիր» ⁽²⁾։

Դ. — «Ուրն կըռ ուրն ծառ.

«Ուրն կըռ ուրն ծառ, ուրն ուր ուրով ո՛ւր հորր-րեց» ⁽³⁾։

Ե. — «Բե՛ռի, ե՛ղ առ եկ Բոհրոյ լոռ ոլորից» ⁽⁴⁾։

Այս վերջին երկուքը՝ խաղապետին կամքին համաձայն

(1) — «Մեր այգին կայ տասը տանձի ծառ. Տասը տանձի ծառի ծայրին՝ տասը ծանտը տանձ. Ձեր այգին ալ կա՞յ տասը տանձի ծառ. տասը տանձի ծառի ծայրին՝ տասը ծանտը տանձ»։

(2) — «Մեր այգին կայ չորս ջոջ չոր ծիրնի չիր, (կամ ծառ). Ձեր այգին ալ կա՞յ չորս ջոջ չոր ծիրնի չիր. Տանիս՝ ձգեմ Զորովնից ջոջ Զորի ջուրը»։

(3) — «Ուրն ելաւ ուռի ծառը. Ուրն իր ուլով ուռ ոլորեց»։

(4) — «Բե՛ռի, ա՛լ առ այն Բոհրի լոռ (ձրի) ալիւրէն»։

երկիցս, իրարո՛ւ ետեւէ, կը կրկնուին յաճախ, դժուարաց-
ւելով իրենց կարճութեան դիւրութիւնը:

2. — «Մեր իգին կայ բեշ բօզ բօշ բեգիր.

«Բեշ բօզ բօշ Բեգիրե տեսիմ դա՛հնո՛ւնո՛ւ, դա՛հնո՛ւնո՛ւ,
դա՛հնո՛ւնո՛ւ. դա՛հնո՛ւնո՛ւ»⁽¹⁾: Կամ թէ՛

«Մեր իգին կայ բեշ բօզ բօշ բեգիր. հերեսինե տեսիմ
դա՛հնո՛ւնո՛ւ, ևն: Եւ կամ՝ թուրքերէն՝ ամբողջապէս. —

«Բիգիմ բաղդա վար բեշ բօզ բօշ բեգիր» ևն. ևն:

է. — «Մե կայ չորս չոր չիր.

«Չե էլ կայ չորս չոր չիր.

«Չորս չոր չիր տանեմ քոյեմ օրոյ ծիորի ճիւր»⁽²⁾:

Ը. — «Ծիւկ քոյեմ՝ ծիւկ ուտեմ.

«Մուկ քոյեմ՝ ծիւկ ուտեմ»⁽³⁾:

Այս վերջինս արա՛գ-արագ արտասանելու է քանի մ'ան-
գամ, — մինչև շունչը կտրի —, ջանալով չչփոթել ձուկ ու
մուկի կարգը և միշտ ձուկն ըլլայ ուտուածը, իսկ մուկը՝
քաղուած (նետուած): Ո՛վ որ՝ «ձուկ թալեմ՝ մուկ ուտեմ» ըսէ
չփոթումով՝ ան ծաղր ու ծանակի առարկայ կ'դառնայ, կամ
կը ծեծուի՝ խաղապետին հրամանովը:

Շուտասելուկներու երկրորդ կերպ մ'ալ է Արագախօսու-
թիւն բառով որոշածնիս: Այս կերպը կ'խաղցուի խաղի նման:
Դարձեալ անհրաժեշտ խաղապետն է որ բոլորուողներուն ա-
մէն մէկին կ'պատուիրէ որ բառ մ'ընտրեն իրենց համար, զոր
պիտի արտասանել տայ իրենց՝ մէ՛կ անգամէն, չրթունքին
բացխփելով: Ամէն ոք բառ մը մտորոշելով՝ խաղապետը կը
սկսի իր դերին. կարգով, իր ավակողմէն կամ ձախէն՝ առա-
ջին խաղակցին շուրթերը զատ-զատ կ'բռնէ իր երկու ձեռքի
մատներովը և դէմ դէմի բերելով արագօրէն կ'բացխփէ. այս

(1) — «Մեր պղին կայ հինգ գորշ անգործ գրաստ. Ամէն մէկին ըսի
դա՛հնո՛ւնո՛ւ, դա՛հնո՛ւնո՛ւ, ևն. »:

(2) — «Մեզի կայ չորս չոր չիր. Չեզ ալ կայ չորս չոր չիր. Չորս չոր
չիր տանեմ ձգեմ ջոջ ձորի ջուրը»:

(3) — «Ձուկը նետեմ՝ ձուկ ուտեմ. Մուկը նետեմ՝ ձուկ ուտեմ»:

բացխփումին ատեն ան պարտաւոր է արտասանել իր մտքին
մէջ որոշած բառը: Ամենուստ որոշակի հասկցուելու չափ յըս-
տակ եթէ արտասանել կրցաւ՝ աղէ՛կ, հակառակ պարագային՝
փորձը կրկնելու կ'հրաւիրուի չրթունքներուն աւելի ցաւազին
պրկումովը՝ խաղապետին կողմէ:

Մէկուն պարտքին համարն առնելէն վերջ՝ խաղապետը
կ'անցնի միւսին, անկէ ալ մէկային, մինչև խաղը վերջանայ:

Դիւրին է կռահել թէ՛ երկարավանկ, բազմավանկ բառ
ընտրողները չեն կրնար արտասանել ամբողջ ու որոշ, և
չա՛տ հարչարանք ունին քաշելու. բայց միավանկ կարճ բառ
ընտրողը, չրթներուն բացուիլ-խփուելուն պէս՝ մէ՛կ ձայնով
կ'արտաբերէ անկասկած յաջողութեամբ, և լեզուամարդի իր
Գողգոթան կ'իյլէ դիւրութեամբ:

Այսպէս. ենթադրենք թէ՛ բոլորաշար խաղցողներէն
մէկն ընտրեր է կասու բառը, միւսը՝ դանակ, երրորդ մը ձի,
ուրիշ մը մարգրիտ, կամ աւելի բազմավանկ բառ մը, —
խառնակուշուշու, ևն.: Ասոնցմէ վերջի երկար բառերն ըն-
տրողները, բնա՛ւ չեն յաջողիր արտասանել իրենց բառը, մինչ
ձի որոշողին յաջողութիւնն անվրէպ է. զի բերանը մէկ ան-
գամ բացուիլ-խփուելու ակնթարթային միջոցի մը մէջ՝ մեկ
ձայն հազիւ կարելի է արտաբերել. երկար բառի մ'առաջին
վանկին ետեւէն՝ չրթունքը գոցուե՛ր է արդէն՝ խաղապետին
ձեռքովը:

Շատ անգամ շուտասելուկի կարգին կ'խաղան նաեւ
Տաք-Պաղ խաղը (թիւ 45). այսինքն. մէկը միւսին պուռկ-
ները բռնելովը՝ դէմ-դէմի կ'բացխփէ հարցնելով. — «Իշուհ
ճիւր տե՛ր ես»⁽¹⁾. որուն պարտի պատասխանել չրթնապիրկ
պարոնը՝ միավանկ «հա՛» կամ «չէ՛» բառերովը, «Տա՛ք է թէ
պաղ» հարցումին ալ՝ — «Տա՛ք» կամ «պա՛ղ» միավանկ պա-
տասխանները տալու է, ևն. (տեսնել իր կարգին՝ 45):

(1) — «Իշուհ ջուր տուե՛ր ես»:

Բ.

ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ

Մտամարդ կամ մտքի խաղ (jeu d'esprit) կոչուած ժամանցներէն ամէնէն ընդհանրացածն ու սովորականն է Հանելուկը⁽¹⁾։ Շուտասելուկէն աւելի ընդարձակ, Հէքիաթէն աւելի կարճ, երկուքին խտացումն է. կրնայ ըսուիլ. — Դաղանի՛ք մը՝ երկբառի մը մէջ մղուած, խտացած. կողպէս մը՝ բանալին իր մէջ խառնուած։

Սամսոնն անշուշտ նախագափիչը չէ՛ր Հանելուկին։ «Ի կերողէ ել կերակուր, և ի հզօրէ ել քաղցը»՝ ան չինեց իր գերառիւծային ուժին զոհին վրայ. երբ շինեց կ'ըսենք, կ'նշանակէ հաւանակութիւն մը նախածանօթութեան՝ Հանելուկը ստուած լուծելի հարցին։

Հանելուկը մարդուն ժամանցներուն մէջ մեծ տեղ գրաւեր է՝ իր յոյժ շահագրգռական հանգամանքին համար։ Իր շուրջը գտնուած, իր իմացականութեան ու տեսողութեան տակն ինկած՝ աւօրեայ կեանքի ամէն առարկաներու, էականերու, երեւոյթներու, բնական ու արուեստական իրողութիւններու, անցեալ յիշատակներու և պատմական ի՛նչ երեւակայական անցքերու և անձերու վրայ հանգուցաւոր երկու բառէ բան մը յօրինելը՝ մարդուն բանական ու բնական քմահաճոյքն է եղած. անով իր ուղեղը սրելէ յետոյ՝ իր ընկերոջ ուղեղին արութիւնն ալ փորձելն է եղած իր նպատակը. իր ճարտարութիւնն անոր նուրբ դարձուածքներուն մէջ փորձելէ վերջ՝ իր նմանին ալ ճարտարամտութիւնն է որ փորձի ենթարկել ուղած է։

Սակայն անհատ մը չ'է հեղինակը որ և է հանելուկի, այլ անհատներ են որ իրենց մէջ զանոնք ստեղծելով՝ համայնքին վաւերիչ վճռին թողեր են։ Դուն ու ես ալ կրնանք յարմարեցնել չինել հանելուկ մը, բայց չենք կրնար վաւերական գրուած

(1) Տեղական յօրջօրջումով՝ խառնելիկ (... luc)։

կոխել վրան. երկուքս ալ, ուրիշներէ ա՛յ նուազ խղճահարութեամբ, պիտի քաշուինք մեր կցկցած թէ քաջահիւս հանելուկն ընդունելու բնատոհմիկ ու հնիկ-մնիկ հանելուկներու ցանկին մէջ։

Դուն հանելուկ մ'ըսէ ինծի, ու ես՝ ամէնատգէտն այդ ձիւղին՝ երեսիդ պիտի ըսեմ թէ դուն քեզմէ՝ ստեղծեր ես ան՝ թէ չէ հարազատ, հնաւանդ հանելուկ մ'է։ Հին, աղաւաղ բառ մը, հարազատ ասութիւն մը, ինչքան ալ աղճատուած միշտ անկորուստ արժէք մ'ունին. այսպէս ալ նորագոյն ժամանակի ծնունդ հանելուկ մը, հէքիաթ մը՝ ինչչափ ալ հին թարգմտի մտցուած ըլլայ՝ իր տեւականութիւնը խնդրական է վերջապէս։

«Շատ հարցասիրելի է ունենալ հանելուկներ՝ մանաւանդ հին ոճով, և ո՛չ արուեստակեալ նոր ձեւով։ Հանելուկներ հին ժողովրդական ոգւով, առանց արուեստական պաճուճանքների, ինչպէս կան շատեր, և կամ Շնորհալուն վերագրեալ անհամ բառախաղութիւններ, թէ և նոցա նիւթը՝ առնուած է դարձեալ ժողովրդական հանելուկները»։

Հանելուկներուն հեղինակը մասնաւոր մէկ անհատ մը, գերմարդ մը չըլլալով մէկտեղ՝ հանրութիւն, ժողովուրդ, համայնք մը կազմող մարդկութիւնն ալ յոյժ սակաւաթիւ հանելուկներու ցանկ մ'ունի (ամէն մէկն իր լեզուին մէջ), որ բաւական ապացոյց է՝ հանելուկ մը պատշաճապէս ստեղծելու գործին դժուարութեանը։ Կրնայ ըսուիլ թէ՛ հանճար մը պէտք է՝ հանճարեղ հանելուկ մը ծնելու համար, կամ ամբողջ դարու մը յղացումն են՝ հազիւ մէկ քանի հանելուկներ։

Սրամտութիւն, կուռ իմաստ, դժուարալուծութիւն և քաջայարմար լուծում՝ առաջին պայմանն են համով հանելուկի մը։ Հանելուկ մ'իր անունին արժանի ըլլալու համար՝ բաւական ոլոր-մոլոր բայց անխտոր հիւսուածքի մը միացնելու է չափական-քերթողական սահունութիւն, կամ բնական անարուեստ յղկութիւն, և անվրէպ յարմարութիւն՝ ինչ բանի վրայ որ յղացուեր է։

Մեր բնիկ, տեղական հանելուկները, քաղքէ քաղաք, գաւառէ գաւառ պէս-պէս ու բազմաթիւ՝ այն կարգէն են որոնց չի՛ պակսիր գրական ճաշակ, սուր թափանցող նկարագիր, պատմական արժէք և բարախօսական յատկութիւն։ Հանելուկներն ազգի մ'իմացական ներութեան բարոյական ջերմաշափններն են, անոր դիտելու և վերլուծելու կարողութեան կատարեալ բովանդակութիւնն են. — «Իւրաքանչիւրը՝ մի ամիոփ, համառօտեալ հէքիաթ»։

Հանելուկը կ'առաջարկուի ընտանեկան ամէնօրեայ օջախին շուրջը խմբուած անդամներուն մէջ, հարսնիքի կամ ուրախական համախմբումի ատեն։ Հանելուկ գիտցող մը՝ ներկա-ներսն կ'առաջարկէ իր գիտցածն. ու անոր լուծումը կը պահանջէ։ Ով որ առաջին անգամ յաջող լուծումը տայ՝ հանելուկ առաջարկելու իրաւունքը կ'անցնի անոր։ Այսպէս, փոխնիփոխ մէկը կ'առաջարկէ, ուրիշ մը կ'լուծէ. առաջարկողին հպարտութիւնն իր հանելուկին դժուարալուծութեան վստահութենէն, և լուծողին յաղթական պարծանքն իր տուած յաջող լուծումին համար, — հրապոյրն ու գրգիռն են հանելուկաստութեան։

Կարգ մը սովորական և հեշտալոյծ հանելուկներէն դուրս՝ քիչերու ծանօթ և դժուարալոյծ հանելուկներ ալ կան, որոնք առանձնաշնորհն են հանելուկի վարպետ-գիտնաներու, և ուրոյն գիրք մը կ'սեփականեն հաւարականերու մէջ։

Այս տեսակ դժուար հանելուկ մ'առաջարկուելուն՝ բարի նախանձի յուզում մը կ'իյնայ ներկաներուն մէջ. ամէն ոք կ'աշխատի ինքը գտնել լուծումը. առաջարկուած հանելուկը տասն անգամ կ'յեղոյեղէ ամէն մարդ իր լեզուին ծայրը կամ մտքին մէջ. բառ առ բառ կ'հեգէ, կ'որոճայ. կոչում կ'ընէ մտքին մէջ. բառ առ բառ կ'հեգէ, կ'որոճայ. կոչում կ'ընէ իր սրամտութեան, ձեռքը ճակտին կ'զարնէ, երեւակայութեանն առաջը կը բերէ իր ծանօթութեան սահմանին մէջ եղած ամէն բան, բաղդատութենէն յարմարութիւն մը դուրս բերելու՝ առաջարկուած հանելուկին հետ. կը կարծէ գտած ըլլալ, կուտայ անուն մը, բառ մը, բացատրութիւն մը կի-

աւստահ, և դարձեալ չ'ա'ջողիր. սխալ է իր տուած լուծումը։ Հանելուկին տէրը կ'ուռի, կ'փքանայ, պարծանքի փայլ մը կ'առնէ իր ճակատը, ներքին հպարտութեանը խորէն նշոյլ մը կ'շողայ աչքերուն ճոթը, — իր հանելուկը չե՛ն կըրնար լուծել. անա՛ իր փառքը։

Երկար, առջաջող մտաքրքրումէ, թարթափումներէ, և ներտանջանքներէ յոգնած ու սրտկախ՝ — «Ի՛նչ եղա՛յ ի» (1) կ'հարցնէ՝ ներկաներէն ամէնէն անհամբերը. կամ՝ «Եղի՛ն ի՛նչ ի» (2), այսինքն ի՛նչ տարրէ, ի՛նչ բնութենէ է ձեր առաջարկած հանելուկը. ի՛նչ սեռի վրայ պտտցնելու ենք ուշադրութիւննիս. — «Փե՛ճ եղայ-ի՛, ֆա՛ր եղայ-ի՛, մի՛ս եղայ-ի՛. . .» (3)։

— «Ճի՛ւր եղայ ի» (4), կ'պատասխանէ առաջարկուն՝ մեծ գիջողութիւն մ'ընելու չափ դիրք ու դիմագծով. «Դե՛ կանաֆ խանկե՛. կանաֆ՝ կրնդե՛ք խե՛նք ի՛նչ ի» (5)։

— «Ջո՛ւր եղայ ե, ջո՛ւր եղայ ե. . .» . կ'մտմտան, կ'յանկերգեն ամէնքը մէկ-մէկ կողմէ, կամացուկ կամ մտովի. բայց հանելուկին լուծումը չի՛ գտնուիր. եղեր է անծիւն հայերէն։

Երբ եղայն հասկնալէ յետոյ ալ հանելուկն անլուծելի մնայ և խուճերն մէջէն մէկը չկրնայ կոտրել առաջարկուին հպարտութիւնը, սա՛ ալ աւելի կ'ամրանայ իր դիրքին մէջ, զոր անառիկ ճանչնալու իրաւունք ունի, և այս անգամ առանց փոխարէնի պիտի չյանձնէ։

— «Ոսկի Բաղաֆ չե՛ք որ ասե՛ն», կ'պահանջէ հպարտօրէն։ Խուճերն մէջ պատուի բնական նախանձախնդրութիւն մը, մերժումներ, խիզախ նո՛ր փնտռողներ մտքի մէջ՝ բայց զո՛ւր. կ'համոզուին որ Գորգեան Հանգոյց մ'է եղեր, կամ իրապէս անծիւն հայերէն՝ առաջարկուած հանելուկը. բառին փոխաբերական իմաստովն ալ հանելուկ։

— «Բեզ Պղնձե՛ Բաղաֆ»՝ կ'գիջին վերջապէս ներկանե-

(1) — «Ի՛նչ եղայ է»։

(2) — «Ի՛նչ եղայ է»։

(3) — «Փայտ եղայ է, միս եղայ է. . .» (4) — «Ջո՛ւր եղայ է»։

(5) — «Դե՛ հընաք՝ հանեցէ՛ք. կընաք՝ գտէ՛ք թէ ի՛նչ է»։

րուն ամօթահար բերանները, ակամայ հաւանելով առաջարկուին սանձարձակ, անարգական տարափին՝ զոր պիտի տեղայ յաղթականի բացարձակ քմահաճոյքովը՝ անպայման յանձնուողներու գլխին:

Հանելուկն առաջարկողը, այս անգամ ալ դիւրաւ չի բանար վարագոյրը. բայց Պղնձէ Բաղաքն իրեն եւ տուեր, և ինքը հեզնական քմծիծաղ մ'երեսին՝

— «Ես մտնել Պղնձէ Բաղաք, ինչ մտնեմ խողի՜ ֆաղաք. ես ելմեմ պղնձէ՜ քորունցեմ, ինչ ելեմ լոխի՜ քարանցեմ. ես խեծնեմ աւալն ծխանք, ինչ խեծնեմ գոռն իշւանք»⁽¹⁾ կ'ըսէ՝ բառ առ բառ շեշտելով, չե՛շտ-չե՛շտ սիրտերնին ծակելով, և իր ներքին հպարտութիւնը «պղնձացո՛ւլ» սիգացնելով:

Պղնձէ Բաղաքն ալ վրայ գնաց. հանելուկին տէրը չի տար լուծումը. լուծողներն եղան խաղք խայտառակ:

Բայց մարդուն գաղտնաքրքիր միտքը չ'ընկրկիր արգելքի առաջ. վարագոյրին ետեւն ի՛նչ կայ չկայ՝ պիտի գիտնայ, անձին գնո՞վն իսկ թէ՛ ըլլայ:

Շուարճում՝ հէգ ներկաներուն մէջ. մեծամտութիւն՝ սէգ առաջարկուին ներսը: Ան գիտէ որ ի՛նչ ալ պահանջէ՝ տալու են. կարգն եկեր է հանելուկին ամէնէն բարձր պատուահաստութեանը, բարոյական է՛ն սուղ փրկանքն ուղկուն:

— «Դե՛ Ոսկի Բաղաք տուե՛ք ուր ասեմ»:

Ոսկի Բաղաք... ոսկու չափ թանգ պատիւնին է ուղարկուած. արժէ՞ տալ այդ բարձրագոյն փրկանքը՝ հանելուկի մը լուծման: Վերացական ի՛նչ իսկատիպ սակարկ ու վաճառք. ի՛նչ հէքիաթային, առասպելական փոխանակութիւն:

Նոր, մուսլ մտածփոփումներ, ակնարկի հարցուփորձեր, արամադրութեան շօշափումներ, զիջում ու պաղատանքներ, ընդլզում և մերժումներ, գաղափարն ու հանգոյցը լուծելու անդիմադրելի պայքարին բռնացումը՝ ճգնաժամերու համազօր

(1) — «Ես մտնեմ Պղնձէ Բաղաք, դուք մտնե՛ք հողէ՛ քաղաք. ես ելեմ պղնձէ սանդուխ, դուք ելե՛ք լախլախ սանդուխ. ես խեծնեմ աւալն (կտրիճ) ծխանք, դուք չեծնե՛ք գոռոտ (բորոտ) իշւանք»:

կ'դարձնեն պակուցումի, արմանք-զարմանքի այս փորձութիւնը: Ալ կարելի՞ է համբերել. վերջին ճիգ մ'ալ, յետին աղաչանք մ'ալ՝ անառիկ առաջարկուին, որ անդդուելի, անողորձ դեռ կ'պողվաւանայ իր պահանջին ու պայմանին մէջ:

— «Յոգմո՛ր խոթմո՛ր՝ մե՛յ խոթմո՛ր, Ոսկի Բաղաք չիսա՛ք չե՛մ ասեմ»⁽¹⁾:

Ծանր է, չա՛տ, Ոսկի Բաղաքը տալ. բայց ալ ի՛նչ ուղուտ... կ'զիջեն.

— «Ոսկի Բաղաքն ալ ֆեղի, հանելուկն ըսե՛ք մեզի»:

Իր յաջողութեան գագաթնակէտին հասած, իր Եսին աւելն մէկ ջիղ ու ոսկորը խայտուխտիղ, արդար հպարտութեան բովանդակ թափովը՝ հանելուկին տէրը կ'սկսի շարճն իր գունագեղ, իսկատիպ ինքնափառաբանութեանը. որ միեւնոյն ասեմն հեզնական փառաբանանքն է միւսներուն...:

— «Ես մտնել Ոսկի Բաղաք, ինչ մտնեմ կաւե՛ ֆաղաք. ես մտնել ոսկի կողեմ, ինչ մտնեմ աղբի՜ կողեմ. ես մտնել ոսկի ուրոց. ինչ մտնեմ լախլախ ուրոց. ես խեծնեմ խրեղե՛ն ծխանք, ինչ խեծնեմ գոռն իշւանք»⁽²⁾. և ... աւելին, եթէ կ'ուզէք:

Ի՛նչ ամօթ, ի գին մէկ հանելուկի՝ տալ Ոսկի Բաղաքն ու պատիւը և թողուլ որ առաջարկողը՝ հպարտ ու սէգ՝ լուղայ «ոսկեցոյ» շողերով իր աչքերուն և էութեանը մէջ: — «Հաղա՛ր ափսոս Արտաւէլ քաղաք՝ որ տուին թաս մը գինու»:

Հանելուկն ալ ի՛ր աւաղանքն ունի:

Այս է ահա հրապոյրն ու հաճոյքը Հանելուկին. մէկը կ'ըսէ, միւսները կ'լուծեն. լուծողին չա՛տ պատիւ, չլուծուածին՝ Պղնձէ Բաղաք. քիչ մ'ալ դժուար՝ ոսկի՛ սանդուխ, հրեղէ՛ն ձիանք: —

(1) — «Հաղա՛ր խոսքը՝ մէկ խոսք. Ոսկի Բաղաքը չի տաք՝ չե՛մ ըսեր»:

(2) — «Ես մտնեմ Ոսկի Բաղաք, դուք մտնե՛ք կաւէ՛ քաղաք. ես մտնեմ ոսկի սենեակ, դուք մտնե՛ք աղբի՜ սենեակ. ես մտնեմ ոսկի օրոց, դուք մտնե՛ք լախլախ օրոց. ես չեծնեմ հրեղէ՛ն ձիանք, դուք չեծնե՛ք գոռոտ իշւանք»:

— Բնատոնմիկ պէս-պէս՝ ու պերճ հանելուկներ, որոնցմէ իբր նմուշ՝ տանք քանի մը հատ. և երբ լուծուին ալ հետ՝ «Դէ՛հ տուէ՛ք ուրեմն Ոսկի... Բաղաք»:

1. Աղաժայ տարւընէ՝
Տախտակը ջուր՝ չ'է փտեր: ⁽¹⁾
2. Բերնից կ'լցեն՝ աչքից կ'քաշեն:
3. Մեզ տուն մը կայ, տուն մ'էլ ինե,
Կատղած չներ կապուկ ինե:
4. Մեզ կօտ մը կայ՝ եօթ ծակէն է:
5. Խաթուն նստեր խաթո՛ւնանակ,
Ճօղեր թոյեր բարունանակ.
Անկնքել տղէ՛նը գիրկ,
Անծակել գինդն ախջէն:
6. Մեզ կով ըմ կայ հանի՛-հանի՛,
Պակըներն ըսպա՛հանի.
Կաթ կուտայ՝ տուն չի՛ գայ:
7. Էրկէն աղջկան՝ չուք չկայ:
8. Փոս տանիս՝ բոլորը վարդնիս:
9. Մնտուկ սնտրկի, չորս ոտն ապիկի,
Արեւը կ'բանայ, Լուսինը կը խփի:
10. Զուր ջրին ախպէր, փէտ փէտին ախպէր,
Դարբին սիրելի, քաղաք չի՛ մաներ:
11. Երեք ոտնէն, մէկ մուրուսէն,
Կայներ կ'ուտէ՝ իմ հօր ֆիսէն:
12. Մեզ սաւան մը կայ, աշխարհ կ'ծածկէ՝ ծովը չի՛ ծածկեր:
13. Պզտիկ-պզտիկ մասրաթ,
Աշխարհ վրան հասար:

(1) Ձանձրացուցիչ կ'ըլլար դնել հոս՝ տեղական հանելուկներուն բնիկ յորջորջումով ուղղագրութիւնը՝ գրական թարգմանութեամբը մէկ-տեղ, ուստի գրական ուղղագրութեամբ դնելը պատշաճ տեսայ այս հաստատ երկին մէջ, որ բանասիրական չոր ու տաղտկալի էրկ մը չէ տեսլու:

14. Որ ասեն «արե՛ արե՛»՝ չի՛ գայ,
Որ ասեն «մի՛ գայ, մի՛ գայ՝ կուգայ»:
15. Մեզ զոս մ'կայ զոսո՛ց է,
Թա՛գն 'ի գլուխ՝ սղո՛ց է,
Ձէն կ'հանէ՝ մեռելյարո՛ց է.
Քառսուն կնի՛կ ունի փուղոց.
Իրը կ'թողու կ'երթայ այլո՛ց:
16. Հաւք մ'անցաւ երկրնուց,
Ոսկի շագ՛ն կար կտուց:
17. Կապեն՝ կ'երթայ,
Արձկեն՝ կ'մնայ:
18. Զրէ դուռ, փէտէ բախիս,
Ալին անցաւ արջին խեղդուաւ:
19. Հայրն ու մայրը մէկ տարեկան,
Տղաները բա՛ն կ'զարնեն:
20. Բար վեր քարին՝ քա՛ր չէ՛.
Կ'որոճայ՝ ոչխա՛ր չէ՛.
21. Չորս ախպէր. մէկ հօրթապէր:
22. Ըստուց չուր նանէվան,
Ո՛չ բեռ, ո՛չ չուան:
23. Ինչ որ ասեն՝ կ'իյնայ մէջ:
24. Կարմիր կովը ցածր կ'ըրուայ,
Սև կովը տանիս կ'ըրուայ:

Լ ՈՒ Շ ՈՒ Մ Ը

1. Լեզու. 2. Ալիւրի ամբար (քոյիւր). 3. Ներքնատուն և զէնքեր. 4. Դէմքը՝ ականջներու, քթի, բերնի ծակերովը. 5. Որթաթուփ. 6. Որթաթուփ. 7. Զրհոր. 8. Թոնիր. 9. Սառոյց. 10. Շաւ. 11. ձրագակալ. 12. Զիւն. 13. Դրամ. 14. Շրթունք. 15. Աքլոր. 16. Արեգակ. 17. Տրեխ (լառախ). 18. Կարմիր ծով. Մովսէսի գաւազան, և եգիպտական ու երբայական խումը. 19. Հաւն ու ձագերը՝ որոնք կտուցով ու ոտքով աղբիւսը կ'զնչեն. 20. Ակռաշարք՝ բերնի. 21. Ձեռքի հինգ մատները. 22. Մըջներամ. 23. Ականջ (սողունեան զգայարանք). 24. Բոցն ու ծուխը:

Գ.

Հ Է Ք Ի Ա Թ Ն Ե Ր

Առաջին մարդը հէքիաթ չունէր, զի անցեալ չունէր. իրմէ նախընթացաբար ապրող էակ մ'ունեցած չ'էր: Բայց իր առաջին քայլն եղեմական պարտէզին մէջ՝ հէքիաթ մ'եղաւ, և հէքիաթը շարունակուեցաւ թոռնէ թոռ, պորտէ պորտ մինչև ներկայ պորտը մարդկութեան: Եւ հէքիաթներուն ամէնէն ծանօթն ու անմուրձ՝ նախաստեղծ մարդուն սրբազան հէքիաթիկը չէ՞ միթէ:

Մեզնէ առաջի մարդկութեան համար հէքիաթն այն է՝ ինչ որ է վէպը մեզի համար. կամ աւելի ճիշդ՝ վէպն ու վիպագրութիւնը ծլեցան ու ծաղկեցան հէքիաթի բունին վրայ, և անոր բարեչիւղեալ գրական ձեւը կազմեցին: Խնդիր է թէ նորաձեւ գրական հէքիաթը կամ վիպագրութիւնն ինչքան յաջողեցաւ. գերազանցեց թէ միշտ իբր գերազանց նմուշ մնաց Հէքիաթը: Ինչ ալ ըլլայ եզրակացութիւնը, ստոյգ է որ Հէքիաթին քաղցրութիւնը տարբեր է. բոլորովին տարբեր: Հէքիաթին կոչումն ու նպատակն ալ տարբեր է, ինչպէս տարբեր են Հեգարանին ու Գրագիտութեան (դասագրքին) պաշտօնները:

Այն ժամանակներ, երբ մարդը չունէր դեռ ոչ գիր, ո՛չ գրիչ, և լեզուն էր միակ արտայայտիչ միջոցն իր բանականի կարողութիւններուն, և միտքը՝ տպաւորիչ միջոցն այդ արտայայտութեանց, այն ատենի մարդկութեան պատմագրութիւնը կը կազմէր Հէքիաթը ⁽¹⁾:

Իմացական սահմանափակ կարողութեանը դէմ՝ երեւակայութեան վառ ու պատկերոտ ստեղծողութեամբ մ'օժտուած առաջին մարդկութիւնը շօշափելիէն աւելի՝ վերացական, աննիւթ, անգոյ իրերու, գերերկրային անձերու, և չափազան-

(1) Տեղական բարբառով՝ Հէքիաթը կ'հնչուի Խէֆիտք:

ցեալ պատկերներու վրայ սպառեր է իր երեւակայութիւնը, և շիներ է այսպէս Անգիր Պատմութիւն մը՝ հրաշալի՝ դարձուածներով:

Հէքիաթներ, որոնք ժողովրդական գուլալ ու հին ակներէն բխած արձակ բանաստեղծութիւններ և անգիր վէպեր են, օժտուած՝ քերթողական բարձր յատկութիւններով ու գրական արժանիքով՝ կը պատկերացնեն զիրենք հնարող ու զրուցող համայնքին անցեալն ու անոր նկարագիրը: Տեղագրական տարտամ, մշուշոտ նկարագրութիւններ. ժամանակական կամ թւականի անչափ անսահման որոշումներ. հսկայատիպ անձերու, նախապատմական ասուէն ու անասուն վիթխարի դերակատարներու միջամտումներ. առասպելական հարստութիւններով, երկնային անվրձնելի գեղեցկութիւններով վայելուած կեանքերու մանրամասն բարախօսութիւններ ու գալուզնացներ. սէր, հրապուրանք ու առեւանգներ, հրաշալի՝, քաջահիւս ու բաղմականձիւ դարձուածներ. դիմառնական փոխաբերումներ, ու խօսուածներ. կենդանական կամ անհեթեթ հսկայ էակներու տարօրինակ արարքներ, — անաթէ ինչ են նիւթն ու հրապոյրը Հէքիաթին՝ բնիկ, մոգիչ լեզուով մը շաղախուած ու գեղուն...:

Արեւելքը, օրրանն է եղած հէքիաթներուն. իր պայծառ ու վառ երկնակամարը, բազմաստի աղբրահոս մայր-հողը, խիտ ու անծայր պուրակները, անակնկալներով լեցուն սար ու ձորերը, և այս ամէնուն մէջ՝ տեղի ունեցած, եկած անցած-գացած դէմքերն ու դէպքերը՝ աղղելով բնածին տաղանդի, վառ երեւակայութեան և հնարամիտ ձեռներէցութեան՝ ծնունդ տուած են, բառին լեզուեցուն իմաստովը, հրաշալի հէքիաթներու:

Ճայրոտ միջնորոտով մը տխրամած, անարեւ երկնից տակ, մշուշ ու մէգի գոլորչօղին մէջ ռ՞ր ժողովուրդն է որ գետնադամբանէ աւելի բարձր շէնքերու նկարագիրն ու ծրագիրը պիտի յղանայ. ո՞ր աղզն է որ ցերեկը ճրագի լուսով աշխատելով՝ օսկեղէն ու հրաշող արեւի մը ներքոյն ընկու-

պիտ' մղուի. սոխակ չտեսնողը կրնա՞յ երգել անոր ձայնն ու ու գեղգեղը. արծիւի թեւերուն բախը չլսողն ի՞նչպէս պիտի վերանայ անոր չափ բարձր՝ գրչովն ու մտքովը:

Հէքիաթները, ազգի մ' աշխարհագրական դիրքին բնական անարուեստ ծածկագրութիւնն են. բարախօսական նկարագրին հարազատ պատկերնե՛րը, և պատմական անցեալին ու պատմաբանական կարողութեան զօրաւոր ջերմաշափնե՛րը: Ո՞ր ազգն է որ Հէքիաթ չունի՝ ան անցեալ ալ չունի. ո՞ր ազգն է որ անցեալ չունի՝ ան դոյութիւն ալ չունի: Հէքիաթը, ազգի մը բերնին մէջ՝ անոր անցեալ գոյութեան գրաւականն է: Հէքիաթ չունեցող ազգը՝ աւանդութիւն ալ չունի. աւանդութենէ զուրկ ազգը՝ գոյութեան իրաւունք չունի: Ասոր համար անա՛, «Հէքիաթները մանաւանդ արժանի են առանձին ուշադրութեան», և «ցանկալի էր խնամքով հաւաքել ժողովրդական բանաւոր գրականութեան այս կարեւոր բաժինը»:

«Հազար ու մէկ գիշերները» հէքիաթներ են հնդկա-պարսկական ու չինական անցեալ բարքերէն. գրական հէքիաթներ են անոնք. հէքիաթէ վէպեր՝ գրականացուած»:

Ի՞նչ կ'ընենք մենք, և ո՞ւր են մեր հէքիաթները. մեւրոնք՝ որ հազար ու մէկ չէ՝ հազարաւոր գիշերներ թէ պատմուի, նոր գիշերներու դեռ բաժին կ'մնայ: Շա՛տ ու շա՛տ են մեր ժողովրդի բերնին մէջ պատմուած հէքիաթները, բայց դեռ թիւ մ'իսկ չեն կազմեր հրատարակուած ու ծանօթ եղածները: Մենք մեր գոյութեան իրաւունքը մեր բերնին մէջ կուլ կուտանք, ինչպէս մեր լեզուն կ'մոռնանք մեր բերնին մէջ...:

Մեր Հէքիաթներուն գնահատումն օտարէն լսելու ենք. մեր ունեցած գանձերուն արժէքը՝ օտարէն հարցնելու ենք. մենք գնահատելու կարողութիւն չունինք ան տեղ ուր մերն է աչքերնուս առաջ՝ դրուածը, բայց չատ բարձր կ'գտնենք օտար անպէտ գրական կտոր մ'իսկ որ մեր աչքերէն հեռու տեղ մը լոյս աշխարհ եկեր է: Օտարամոլութիւն, և հակա-

ռակն արհամարհանք՝ մեր իսկ ունեցածին դէմ՝ նոր յայտնուած կողմը չ'է՝ մեր տոհմային նկարագրին:

Հայկական Հէքիաթներու հարուստ ցանկը մեր աչքին ու մտքին առաջ բերելով, վստահաբար կրնանք ըսել թէ՛ ո՛չ մէկ ազգ ունի թիւ մ'այնքան Հէքիաթներու որքան հայը. նաև, ո՛չ մէկ հէքիաթի մէջ այնչափ պատկերոտ ու գունագեղ ռացատրութիւնները՝ որքան Հայուն, որոնք, ափսո՛ս, մաշած, փռչի խաւով ծածկուած, գունաթափ հասեր են մեզի, դարերու ընթացքին:

Մեր բնատոհմիկ Հէքիաթներուն կենդանի գտնծարաններն են մեր հնիկ. մնիկ մամերն ու մայրերը: Անոնք անկորուստ պահող ու աւանդողներն եղեր են մեր ո՛չ միայն Հէքիաթներուն՝ այլ և բառական ու լեզուական գանձերուն: Անոնց բերնէն ելած ամէն մէկ խօսքն՝ առակաւոր, իսկատիպ, այլաբանական ու գոյնզգոյն շաղախ մ'ունի. անոնց հնախօս լեզուին տակ անպայման կայ բան մը՝ որ նո՛ր է, ճոխ ու արժէքաւոր՝ բնիկ գրականութեան ու ոճի կողմէ. զի անոնք — մեր մամ ու մայրերը — դպրոցի ու վարժապետի երես տեսած չըլլալով՝ լաւագոյն աշակերտներ մնացեր են Սահակ Մեսրոպեան անդրանիկ լեզուի՝ դպրոցին: Անոր քերականութիւնը դաս առած չունին, բայց գերազանց աւանդապահներն ու աւանդիչներն են այսօր այդ միեւնոյն ուղղադիրք քերականութեան գործնական ամբողջութեանց:

Կրնանք ըսել թէ՛ մեր ազէտ (դպրոց չտեսած) անգրագէտ իգական սեռը գործնական քերականութեան կենդանի բարբառարանն է եղած սկիզբէն ի վեր: Անոր — իգական սեռին — հին տիպերէն մէկուն բերնէ՛ս լսելու է հէքիաթ մը՝ գաղափար կրնալ կազմելու՝ ոճի գեղեցկութեան, պատկերալից բացատրութիւններու, վառ երեւակայութեան և քերականական կուռ շարադասութեան վրայ:

Հիմա, երթալով կ'պակսին հէքիաթ գիտցող ու ըսողներ, բնական ձիրքով օժտուած հէքիաթասացներ, որոնք օրերով ու գիշերներով կ'ասէին ու կ'ասէին, և վերջը

չէ՛ր գար հէքիաթին: Ներկայ դպրոցական իգական սեռը, ինծի ու քեզի չափ ազէտ է հէքիաթի, հանելուկի, տոհմիկ աւանդութիւններու և կարգ ու սարքի հանդէպ: Հիմա, անոնք այս տեսակ նախապաշարունակներու ականջ չեն կախեր. անոնց նորոյթն անցեր է, անոնց հնութեան ատելութիւնն է նորոյթը: Պատմել տուր արեւմտեան ազգի մը պատմութիւնը, օտար դիցաբանական հարցում մ'առաջարկէ՛, և պիտի տեսնես որ գիտակ են... անգիտա՛կցօրէն:

Հէքիաթն ուրիմն լսելու է հնատիպ գաւառացի մամիկներէ, որոնց փոքրաւ, զառամ պոռկներուն միայն յարմար է կարծես երկա՛ր հէքիաթներ պատմելը⁽¹⁾. անոնք յատուկ հմայք մ'ունին իրենց կոճղացած գլխուն ու չորցած լեզուին մէջ. անոնց պատմած հէքիաթին առած ձեւերուն համեմատ իրենց ձայնն ալ բարձրացնել կամ մեղմել, աչքերը խոժոռել կամ ժմտացնել գիտեն կանացի խորագիտութեամբ. իրենց պատմածներէն բարոյական խրատներ հանելու չեն մոռնար ունկնդիր մանրերամ աղոց, և հէքիաթին քնաբեր ազդեցութեան տակ քանի-քանի անգամներ փակել կուտան աչքերն իրենց սիրական պզտիկներուն, անո՛ւշ, օրօրուն երազներու գիրկն ի լող...:

Մանկութեան համար միայն ստեղծուած չեն սակայն, այդքան երկարապատում, բարձրիմաստ հէքիաթները: Իրա՛ւ, մանուկ անհատականութեան ամէնէն շատ հաճելի, և անոր փոքրիկ ուղեղին ըմբռնելի հէքիաթները. յատկապէս անոնց համար յղացուած ու պատմուած՝ բարոյական խորոթելի վարժողութիւն են, և մանուկները մեծ հետաքրքրութեամբ է որ կ'ունկնդրեն մայրիկին կամ հանիին, մօրքօղ կամ քաղցրախօս մէկ զարմուհիին բերնէն ելած հմայիչ մոտմոտները:

(1) Ես տեսայ նաեւ այդ գեղացի մը, — որմէ գրեի առեր եմ, շատ, գոհա՛ր հէքիաթներ —, որ իր գետցած հէքիաթները կ'պատմէր փոփոքի մը կողմ հմտութիւնովն ու սքանչելի շաքարազութեամբը: Իր ուղեւորութեան մէջ նա ա՛յնքան անսայթաք կ'խօսէր՝ որ գաւառական երեւոյթներէն մէկը նա ա՛յնքան անսայթաք կ'առնէր՝ որ գաւառական երեւոյթներէն մէկը նա ա՛յնքան անսայթաք կ'առնէր՝ որ գաւառական երեւոյթներէն մէկը նա ա՛յնքան անսայթաք կ'առնէր՝ որ գաւառական երեւոյթներէն մէկը նա ա՛յնքան անսայթաք կ'առնէր:

Բայց հէքիաթներուն բազմաթիւ ցանկը, անոնց մեծ մասին ծանրամարս, մէջէ մէջ, բարդ հանգամանքովն ու բուն կեանքի պայքարոտ շրջանն ընդգրկող ամուսնական, սիրային, ուղեւորական խնդիրներով ու անցքերով բարդուած կտորները՝ խորիլ կուտան որ հէքիաթները հիւստեած են մանուկներէ աւելի՝ հասո՛ւն տարիքի մարդկութեան համար, կազմելով անոր ժամանցի մտաւոր բաժինն ու նաեւ ժողովրդական բանաւոր պատմագրութիւնը՝ անգիր լեզուով... խօսուած:

Արդ, ինչպէս հանելուկներու կարգին առիթ ունեցայ ըսելու, ձմեռն աշխարհ գալուն հետ՝ երեկոյթի, գիշերային նստումներու տաքուկ եղանակն ալ կուգայ՝ ընտանեկան խաղ ու հանգստաւէտ օջախին շուրջը կ'առնէ:

Իրիկան ընթրիքէն վերջ, մինչեւ ֆնոց պահը՝ կայքանի մը ժամու բաւական երկար միջոց մը: Ընտանեկան բոյնին մէջ պարապ մնալն անհնար է: Մէկ կողմէն եղանակին փակ հանգամանքը, միւս կողմէն սենեակին մէջ գաղջ տաքութիւն մը տարածող վառարանին թուրքեր ընկերակցութիւնը՝ ներդաշնակութիւն մը կ'սփռեն ձմեռնային աշխատութեան խաղաղ բնակարանին ներսը:

Տանը խնամատար մայրիկը նստեր իր մանրիկ ձագերուն կար-կարկտան կ'ընէ. ժրաջան, աշխոյժ մատներով աղջիկն ալ կ'օգնէ՛ իրեն. ձագուկները քներ են, կամ արթուն՝ կը թովռան գորգին վրայ. մեծ մամն ալ՝ աչքերուն լոյսը քաղուած, կամ ակնոցն աչքերուն զօրավիգ՝ մէկ կողմէ շուրջ կ'ընէ կամ գուլպայ կ'գործէ, միւս կողմէ թոռներուն թախանձանքին տեղի տալով՝ հէքիաթ կ'պատմէ, խոր լուծեան մէջ ունկնդրուելով ամէնուստ:

Տղոց հայրիկն ալ մամերնուն քով՝ ականջ կ'ընէ, կամ ընկողմնած կը կարդայ գիրք մը: Սակայն հէքիաթն աւելի հմայիչ քան գիրքը, կ'դարձնէ իր ունին՝ ընթերցած գրքէն. խփել կուտայ գրքին կողերը, բանալ տալով ականջներուն, բովանդակ սրութիւնը: Ի՛ր ալ հէքիաթատէր բնազդները ոտ-

քի ելած, մանկական յիշատակները թարմանուչ արթնցած՝ հաճելի կուգայ հէքիաթն իր մօր բերնէն, որ դեռ թարմ տարիքին մէջ՝ ո՞րքան անգամներ, քանի՜-քանի հէքիաթ պատմեր է իրեն համար:

Ընտանեկան յարկը քաղցր է. քաղցրաբանութիւնները շատ են այդ յարկէն ներս. յարկն օրհնուած է ծիւծաղիկներով. բաժառանք չ'ըլլար տղայ եղած տունը. տղայ չեղած տունն ալ չ'ըլլար՝ երբ հէքիաթ կայ լսելու: Եւ ժամերը կ'սահին, մէկ-երկու ետեւէ կ'վազեն կառքի անիւններուն պէս. գիշերը կ'առաջանայ. քունը կոպերուն կ'ծանրանայ. անկամ, թուլուիկ բացխփումներ, անզօր ոգորումներ՝ քունին բռնութեան դէմ՝ և դեռ հէքիաթը կ'շարունակուի. քնողը քնած կ'ըլլայ, կրցողը կ'մնայ՝ մինչեւ խնձորն իջնէ հէքիաթին՝ «մէկն ասողաց, մէկը լսողաց, մէկն էլ ականջ արողաց...»:

Ընտանեկան օժախին շուրջը բոլորուող անդամներու մէջ հէքիաթը բնական ըլլալէ վերջ՝ սովորական է նաեւ ազգականական համախմբումներու առնել, երբ անոնք ալ տեղի կ'ունենան մասնաւորապէս՝ ձմեռան երկար (վեցամսեայ) ժամանակամիջոցին:

Հին, տեղական սովորութիւն է որ մեր իգական սեռը հիւր երթալու հիւր բերելու կանոնական օրերուն՝ ամէն տուն իր մօտաւոր-ազգական ուհիներու համախմբում մը կ'ունենայ:

Հիւր ճանելու այս սովորութիւնը մեր երկրի ընկերային օրոյ կարգուսարքերէն ամէնահինն է: Գերդաստան մը կրնայ բազմաճիւղ ըլլալ. ճիւղերը կրնան բաժանուիլ ցրուած ըլլալ. տարին անգամ մ'ալ գէթ չտեսնուին: Այսպէս, այս բնական ընկերային պահանջը հետզհետէ աւելի լայնալով ծնունդ է տուեր իրարմէ ա'լ աւելի հեռացած զարմերուն տարեկան մէկ քանի անգամ տեսակցութեան սովորոյթին, որ տեղական բարբառով հիւր բերել կ'ըսուի:

Հիւրերն են տան մը մօտակայ թէ հեռակայ ազգականու-

հիւները. — հօրքոյր, հօրքրոջաղջիկ, մօրքոյր, մօրքրոջաղջիկ, կեսրանական, հեռանական բարեկամուհիներ, գրացունհիներ, քաղ, եղբորկին, տանը քառուկ աղջիկները, մէկ խօսքով խնամական թէ արեւակցական բոլոր ուհիները՝ հասակ-հասակ, որոնցմէ տարէցներու համար զա'տ օրեր, դեռատիներու — ջանեկներու — համար զա'տ, և փոքրիկ աղջիկներուն՝ զա'տ:

Ինչի՞ համար են ապա հարսնիքները. Կաղանդ ու Զատիկները, Անունի տօնախմբումները, հարսներու դարձերը, Համբարձումը, Վարդափառն ու Զրուկը⁽¹⁾, Ասպարածին ու Խաչի Տօնը, Հարիւսն ու Սրբ Խաչը, Իգիկիթն ու ձմեռան երկար գիշերները՝ որոնք լոյս կ'ամբարեն Մեծ-Պահոց երկա՛ր օրերուն:

Հէքիաթ բառը, արաբ հիփայի, հիփայիք բառերուն աղաւաղումն է, բայց ա'յնքան ընդհանրացած, ա'յնքան սովորական որ հայացքը լինցեր է: Գեղացիք ունին աւելի տոհմիկ բառ մը հէքիաթի փոխան. անոնք կերկիր կ'ըսեն հէքիաթին, զի հէքիաթը կ'սկսի «կէր կէր, կէր ու չկէր... (կար ու կար, կար չկար)» բառերով, ինչպէս. — «Կէ'ր կէ'ր» կամ «կէր չկէր...» մէկ թագաւոր մ'կէր. [կար չկար՝ մէկ թագաւոր մը կար]: Կայ նաեւ ձեռոյ բառը (= հաւանաբար ձառուք, ճառումն):

Գեղացոց Կէրկէրները կամ Ճէռօքները՝ պատմուած ձմեռան հանգստի երկար երեկոյթներուն՝ թաղամէջ ախոռի մը քառան ժողովուած շինական խումբին մէջ՝ աւելի երկար, աւելի խկատիպ ու գունագեղ են, և յստակ պատկերն իրենց շինականի պարզ ու երկիւղած ըմբռնումներուն:

Հէքիաթներու մէջ աչքի զարնող մէկ քանի գլխաւոր անուշութիւնները, խկատիպ ասացումները, — հրապճյրն անոնց պատմուածքին —, կը կաղմեն յոյժ պատուական նմուշ մը՝ մեր ազգային հարազատ, անաղձատ գրականութեան:

Հէքիաթի մ'սկզբնական բանաձևն է անպատճառ՝ «Կ'եղնի չեղնի, կամ Կ'եղնի կ'եղնի... [կ'ըլլայ չըլլար]» խօսքը. —

(1) Մեռքե, չեքե եղանակը:

— «Կ'եղնի՛ կ'եղնի՛ կ'եղնի՛... մեկ բռան կասն'ւ մ' կ'եղնի...»:
 — «Կ'եղնի չեղնե՛, ժառանգակով մեկ աղիս մա՛րդ մ' կ'եղ-
 նի...» ևն...:

Այս կերպով սկսելով, ու պատմութեան մուտքն ըրուե-
 լով, տակաւ քաղցր ու հարազատ ոճով մը կը շարունակուի
 հէքիաթը: Պէտպէ՛ս դերեր, տեսա՛կ-տեսակ պատկերներ կ'բաց-
 ուին պատմութեան բեմին վրայ. հէքիաթին խիղախ ասպե՛տն
 է որ ֆիզիկ-սարայէ մը ներս մտնելով՝ կ'անցնի մէջէմէջ սեն-
 եակներէ, և վերջին սենեակի մը մէջ դէմ առ դէմ կուգայ
 «արեգակնայն պէս խուռնի խրեղեկ» աղջկան մը, որ... մարդ
 «չուսէ՛, չխմէ՛, իրիշիկ անո՛ր երեսն...»: Անխուսափելիօրէն
 ալ՝ «մեկ ջո՛ջ դեւ մը, գլուխը դեւ աղջկան ծունկին՝ կ'մնա-
 նայ»: Աղջիկը տեսնելով կտրիճը, ի՛նչ բնական թովիչ զար-
 մանքով է որ կ'բանայ պարիկի իր բերնին կապերն ու
 կ'ըսէ...:

— «Ծօ հո՛ղածին, օճն իր պոռնով, հաւե՛ն իր բեւով չե՛ր
 կրնար այստեղ գալ, դուն ի՛նչպէս եկար...»:

— «Բո սե՛րը զիս բերաւ...»:

— «Փախի՛ր, կտրիճ, — կ'աղաւթ աղջիկը — թե չե՛՛ եօր
 գլխե՛ն դեւը որ եկաւ՝ քո ջոջ կտրը՝ ակա՛նջը կ'մնայ»:

Հիացական ի՛նչ շուարուն բացատրութիւններ՝ առասպե-
 լական թիւերու համար...:

— «Ես ասեմ հարի՛ւր, դու ասա հազար. ես ասեմ հազար՝
 դու ասա հազար-հազար»:

Տրամախօսութեան քանի՛ բնական ու իսկ ձեւեր, հարց-
 պատասխաններ...:

— «Ողբէ՛, հողա՛ծին, ի՛նչ կ'ուզես»:

— «Կ'ուզեմ զիս հանես լոյս աշխարհ»:

— «Վայ քո ուսուցողի վի՛զը փոքի՛...»:

Երբ թագաւորի մը պատկառելի ներկայութեանն է որ
 կ'ելլէ մէկը հէքիաթի դերակատարներէն՝ — «Թագաւոր ապ-
 րած կենա՛ս» պարզ ու վսեմ բանաձեւն է արտասանածը՝ իր
 ամէնախոնարհ երկրպագու բարեւին ետեւէն:

«Արծառ կա՛թ», «Անմահութի խնձո՛ր», «Անմահական

դո՛ւր» ևն., հէքիաթի մէջ պահանջուած գերերկրային հմա-
 յեկներն են: Վերջապէ՛ս, թագաւորի, կտրիճի, դիւցազնի,
 դիւերու, հրեղէն ձիերու և խուռնի-խրեղեկ (հուրի-հրեղէն)
 աղջիկներու, արծիւի, օձի ու վիշապի, առասպելական ան-
 ձերու և իրերու գեղահիւս դիւցազնեղանակներն են հէ-
 քիաթները, որոնք կ'աւարտին շատ ալ ինքնատիպ վերջաբա-
 նով մը...:

— «Աստըծուց երեք խնձոր իջաւ, մեկն ասողաց, մեկը շո-
 դաց, մեկն ակա՛նջ արողաց»... և հէքիաթը կ'վերջանայ՝ ամէ-
 նախորդէն հիացիկ տպաւորութեան մը գիրկը նետելով ուն-
 կնդիրներուն էութիւնը՝ համակ ընդարմ ու օրօրուն:

Իբր նմուշ հայկական բնիկ ու տոհմիկ բազմաթիւ հէ-
 քիաթներու, — որոնց ամբողջական մէջբերումն այս համեմատ
 էջերու սահմանէն դուրս ըլլալով, միւս կողմէ պիտի կազմէր
 հարիւրաւոր էջերէ հատոր մը — կ'բաւանամ հոս դնելով
 միայն երկու կարճ հէքիաթ, մէկը Մանկական Հէքիաթներու
 կարգէն, մէկալը՝ բո՛ւն Հէքիաթներէն:

ԷԾ - ԿԱՏՈՒ (1)

Մանկական Հէքիաթ

Կ'ԸԼԼԱՅ Կ'ԸԼԼԱՅ Կ'ԸԼԼԱՅ՝ մէկ հատ այծ մը կ'ըլլայ. կ'եր-
 թայ սառույցի վրայ կ'խաղայ, կ'սահի կ'իյնայ, ոտը կը
 կտորի՛. կը դառնայ կ'ըսէ...:

— «Ծօ սա՛ռույց, դուն չա՛տ ուժով ես»:

Կ'ըսէ...:

— «Եթէ ես ուժով ըլլայի՛...՝ արեւը զիս չէ՛ր հալեցներ»:

(1) Բնաբանութեան հմայքը չկորուսելու, և նոյն ատեն հանրամատ-
 չելի ըլլալու նպատակով՝ կ'դնեմ հէքիաթին ընթացիկ աշխարհաբար
 թարգմանութիւնը՝ բնաբանութեան ոճերովը:

Կ'ըսէ. —

— «Մօ ւա՛րե, դու շա՛տ ուժով ես»:

Կ'ըսէ. —

— «Որ ես ուժով ըլլայի՛ր...՝ ամբը զիս չէր ծածկեր»:

Կ'ըսէ. —

— «Մօ ւա՛մբ, դու շա՛տ ուժով ես»:

Կ'ըսէ. —

— «Հո՛ւճ, որ ես ուժով ըլլայի՛ր...՝ քամին զիս չէ՛ր փարատեր»:

Կ'ըսէ. —

— «Քա՛մի, դու շա՛տ ուժով ես»:

Կ'ըսէ. —

— «Հէ՛է՛, որ ես ուժով ըլլայի՛ր...՝ պատի ճեղքը չէի՛ մտներ»:

Կ'ըսէ. —

— «Մօ պա՛տի ճեղք, դու շա՛տ ուժով ես»:

Կ'ըսէ. —

— «Թէ՛է՛յ, որ ես ուժով ըլլայի՛ր...՝ մուկը զիս չէ՛ր աւ-
րեր»:

Կ'ըսէ. —

— «Մօ մո՛ւկ, դու շա՛տ ուժով ես»:

Կ'ըսէ. —

— «Որ ես ուժով ըլլայի՛ր...՝ կատուն զիս չէ՛ր բռներ»:

Կ'ըսէ. —

— «Մօ կա՛տու, դու շա՛տ ուժով ես»:

Կ'ըսէ. —

— «Ուժո՛վ եմ որ ուժո՛վ եմ,

«Աղաներու մուշտա՛կն եմ՝

«Խաթուններու շուշտա՛կն եմ.

«Ձմեռ թոնրի վրա՛յ կը քնեմ՝

«Ամառ կողվէնքի կրայ կը քնեմ.

— «Փը՛շտ» ընեն՝ ծառե՛ր թռնեմ»:

*
* *

Մանկական այս յո՛յժ պարզ հէքիաթիկը, ինչպէս կ'տես-
նուի, յղացուած է մանկավարժական նուրբ օրէնքով մը:

Մանուկին անմիջապէս շուրջը, մանուկին աչքին տակ,
ըմբռնումին ու ճանաչողութեան սահմանին մէջ՝ ինչ են ամէ-
նէն շատ երեւցածները. — ընտանեկան շրջանակին մէջ՝ ըն-
տանի Այծն ու Կատուն, Պատ կամ Պատի ճեղքը Մուկ եւ.,
ընական տարրերէն՝ Արեւ, Ամպ, Քամի, Զուր, Սառցոյց, եւ.:

Դարձեալ, մանուկին ըմբռնումին հպելի ինչ ուղղու-
թեամբ պէտք է սորվեցունին այդ իրերուն ու երեւոյթներուն
անուններն ու յարաբերական ուժերը՝ — զիրար յեղեղող,
մէկ տողէն միւսը բառը կրկնելով շղթայեալ նախադասու-
թեան ուղիղ ընթացքովը:

Եւ ինչքան ալ կարճ ու սեղմ ոճով մը կը բովանդակուի
հէքիաթիկն իր ամբողջ յարաբերական իմաստին ու նպատա-
կին դիւրամարս ձեւին մէջ: Մանուկը, բա՛ւ է թէ մէ՛կ ան-
գամ ուշով մտիկ ընէ այս հէքիաթը, ա՛լ ի բերան սորված
սեպէ: Շղթայաբար, և ամէն մէկին իր զօրութիւնն ու տկա-
րութիւնը թւելով՝ մանուկը, Այծին քերնովը կ'պատմէ, Սա-
ռցոյցէն կ'դառնայ դէպ Արեւը, Արեւէն դէպ Ամբը, Ամբէն՝
Քամին, Քամիէն՝ Պատի ճեղքը, Պատի ճեղքէն՝ Մուկը, և
Մուկէն դէպ Կատուն, դէպ բռնճ կատուն, որ հզօրագոյնն է,
և տանտէրերուն ալ մեծ համակրանքը կ'վայելէ:

Վանայ համբաւեալ Կատունին համար՝ այսչափ պատիւ ու
արժանիք՝ շատ թող չտեսնուի...:

Մանկական կարճ ու երկար հէքիաթներ են նաեւ — ՊՈՒ-
ԼՈՒԼԻԿ-ը, ՊԱՌԱԻՆ ՈՒ ԱՆՁԵՂ-ը, ԻՐԻԿ-ԿՆԻԿ-ը, ԾՆՃՂ-
ԿԻԿ-ը, ՊԱՊԻԿ կամ ՊԱՊԿԷ ՀԵՔԻԱԹ-ը, ԳԱՌՆԻԿ ԱՌ-
ՊԷՐ-ը, ԹՀՍԹԱՆ ԲԷՕԼԷՕՃ-ը, եւ., եւ.:

ՕՁ-ՄԱՆՈՒԿ

Մեծերու յատուկ հեփիարք

ԿԵՐԼԱՅ, Կ'ԵՐԱՅ, Կ'ԵՐԱՅ՝ մէկ հատ մարդ, մէկ ալ իր կսիկը:

Ատ էրիկ-կնկան բնա՛ւ տղայ չըլլար: Շատ ախ-վա՛ն Կ'Ե-նեն, Կ'տրանջան, մէկ հատ տղայ մ'ունենալու դէմ հոգի՛ կուտան...:

Աւո՛ւր մէկ՝ մարդն է, Կ'եկէ Կ'երթայ դաշտ. այնտեղ Կ'տեսնէ որ ի՛նչ...—օձ մ'առեր է իր ձագերը նստեր է: Երբ Կ'տեսնէ՝ սիրտը Կ'ցաւի, Կ'ըսէ. —

—«Փա՛ռք քեզ Աստուած, օձուն տուի՛ր, գաղանին տուի՛ր, երկնուց հաւքերուն տուի՛ր, մինակ մեզի՛ տղայ չտուի՛ր...»:

Իրիկուն երբ տունը կուգայ, տրտում-տխուր Կ'նստի, դու Կ'ասես աշխարհի հոգը տուեր են իրեն: Ճարը կը կըտ-րի, Կ'ըսէ. —

—«Կնի՛կ, եկիր գնա բրդու՛ծ մը հաց բեր ուտենք, տես-նենք Աստուած ի՛նչ կուտայ»:

Կնի՛կն է, Կ'եկէ Կ'երթայ մառան որ հաց բերէ ուտեն՝ Կ'տեսնէ որ ի՛նչ... օձ մը ցորնամբարին տակէն գլուխը հաներ դուրս՝ Կ'նայի:

—«Ա՛յ, մա՛րդ, — Կ'պօռայ — օձ կայ մառան, օձ կայ մառա՛ն...»:

Էրիկն է, կնկան ձայնը որ Կ'առնէ՝ Կ'վաղէ կուգայ մա-ռան, Կ'տեսնէ որ իրաւցնէ օձ մը՝ գլուխը ցորնամբարին տա-կէն հաներ՝ Կ'նայի...:

—«Մի՛ վախնար կնի՛կ, Կ'ըսէ. — ան օձ չէ, ան Աստ-ուածն է տուեր մեզի, բերենք ընենք մեզի հոգեզաւակ, շահենք-պահենք, մեծցնենք»:

Կ'առնեն օձը Կ'բերեն Կ'նստեցնեն սենեակ, իրենց կշտին հետ:

Ներկայ խմբուողներուն (շաղախաթիւն) ըսեմ...⁽¹⁾ ան օձը՝ օձ չէ՛ր, օձու նմուշով տղայ էր:

Կ'առնեն Կ'նստին, Կ'ուրախանան, փառք կուտան Աստծուն, Կ'պահեն, Կ'մեծցնեն, Կ'ընեն քսան տարեկան:

Շա՛տ Կ'մնան, քի՛չ Կ'մնան, Կ'ըսեն՝ — «Բերենք մեր մանչը պսակենք, այն փափաքին ալ հասնինք»:

Ասդին Կ'իյնան, անդին Կ'իյնան, հօրօտ-մօրօտ աղջիկ մը Կ'գտնեն, Կ'բերեն իրենց մանչուն հետ Կ'պսակեն:

Օձ-մանուկն, այն գիշերը, իր կնիկը Կ'թունաւորէ Կ'մեռցնէ:

Ժամանակ մը Կ'մնան. Կ'բերեն մէ՛յ մ'ալ Կ'պսակեն, նո-րէ՛ն Կ'թունաւորէ իր կնիկը: Երրորդին՝ Կ'երթան ուրիշ աղ-ջիկ մ'ալ ճարելու:

Խորթ մայր մը Կ'ըլլայ, ունի երկու աղջիկ, մէկը հարա-զատ՝ մէկը խորթ: Կու գան ասոր աղջիկը Կ'ուզեն, որ տանին իրենց Օձ-մանուկին կնիկ:

Խորթ մայրը Կ'խորհի ինքնիրեն Կ'ըսէ. — «Ինչո՛ւ հա-րազատ աղջիկս տամ, խորթը կուտամ, թող երթայ մեռնի...»:

Խորթ անտէր-անմայր աղջիկը որ Կ'իմանայ՝ Կ'երթայ Կ'իյնայ իր մօր գերեզմանին վրայ՝ Կ'ուլայ, Կ'ուլայ, ար-ցունքէ հեղեղ Կ'թափ(եցն)է, մինչև որ քունը կուտայ վրան, Կ'իյնայ Կ'մնայ հոն:

Գիշերը՝ մէ՛յ մ'ալ՝ ձա՛յն մը Կ'առնէ. որպէս թէ, իրեն Կ'ըսեն. — «Ա՛ղջիկ. հէրի՛ք լաս, մի՛ վախնար. երբ քեզ կուտան էրկան՝ գնա՛, մինակ թէ՛ երթալէն առաջ, քու հօր քովէն մէկ ձեռք մազեղեմ շապիկ ուզէ, առ քու հետ»:

Աղջիկը Կ'արթնայ, Կ'եկէ աչքերը կ'լուայ, Կ'երթայ տունը:

(1) Ձեռ մը՝ զոր Կ'գործածէ հէքիաթ ըսողը, շունչ առնելու, կամ վայրկենական մտազատութիւնն անցընելու, և կամ պատմածին՝ քաղց-քութիւն մը տալու և ունկնդիրներուն ուշը լարուած պահելու համար: Մերթ ալ հէքիաթին մուտ կէտերը լուսաբանելու մտքով:

Կու գան որ զինք տանին, աղջիկը երբ շատ կուլայ կը կսկծայ, կ'հարցնեն կ'ըսեն. — «Ինչո՞ւ կուլայ» կ'ըսէ. — «Աղէ՛կ, ինծի մէկ ձեռք մազեղէն հալաւ տուէ՛ք՝ նորէն երթամ»:

Հայրն է, կուտայ աղջկան ուզած մազէ շապիկը, կ'առնեն կ'տանին:

Կ'մնայ, իրիկունն երբ կ'դնեն փեսային հետ մէկտեղ՝ աղջիկն իր մազեղէն շապիկը կ'հագնի կ'նստի:

Օձ-մանուկն ինչ որ կ'ընէ, ինչ լեզու որ կ'թա(փեց)նէ՝ աղջիկն իր մազեղէն շապիկը չի՛ հաներ:

Օձ-մանուկը մէ՛յ մ'ալ կ'ըսէ. —

— «Հան քու մազեղէնը՝ պառկինք»:

Աղջիկն ալ կ'ըսէ. —

— «Դու հան քու օձեղէն՝ ես ալ հանեմ իմ մազեղէն»:

Օձ-մանուկն է, կ'զայրանայ, կ'ըլլայ բոլորակ մազրակա (փաթաթ), կ'նետուի դէպ աղջիկը. պոչը կ'զարնէ, զարնելուն պէս՝ աղջկան առջեւի գոյգ, առամները կ'կոտրէ կ'լեցնէ բերնին մէջ:

Ճար չըլլա՛ր, կ'դառնայ կամայ-ակամայ իր օձեղէն շապիկը կ'հանէ. աղջիկն ալ իր մազեղէն շապիկը կ'հանէ, կ'ելլեն մէմէկ մէ՛կ հուրնի-հրեղէն մա՛նչ և աղջիկ:

Օձ-մանուկը կ'ելլէ սատափէ երկու հատ առամ կ'չինէ, կ'դնէ աղջկան կոտրած առամներուն տեղը:

Աղջիկն է, առաւօտ ողջ-առողջ կ'ելլէ վեր, ո՛չ թունաւորել կայ՝ ո՛չ մեռնիլ. թիսմն իրեն հետ կ'աւրի կ'երթայ:

Աղջկան խորթ մայրը երբ կ'տեսնէ իր խորթ աղջիկը չմեռաւ՝ սրտին նեխածութենէն ինչ ընելը չի՛ գիտնար: Ժուկ մը կ'մնայ, աղջիկը կ'բերէ դա՛րձ. աւուր մէկ՝ կ'երթան գետի մէջ կ'լողանան. աղջիկը երբ իր հալաւները կ'հանէ կ'դնէ այնտեղ՝ կ'լողանայ՝ խորթ մայրը կ'հասնի հալաւները կ'ժողվէ կ'տանի կ'հագուեցնէ իր հարազատ աղջկան:

Իրիկուն Օձ-Մանուկը երբ կ'ուզայ՝ չի՛ գիտեր թէ իր կընիկը չէ՛, կ'առնէ կ'տանի տունը:

Անդին՝ աղջիկը գետէն երբ կ'ելլէ դուրս՝ կ'տեսնէ հալաւ-մալաւ չկայ, կուլայ կը կսկծայ, ո՛չ մայր կայ, ո՛չ հալաւ. ինչպէս ընէ, ինչպէս չընէ. ո՛ւր երթայ, ո՛ր տեղ ծածկուի . . .

Կ'մնայ մինչեւ մութին. մութը երբ կ'իյնայ, իմ տղաներո՛ւս րսեմ. . . , կ'ելլէ ճամբան կ'ընէ կ'երթայ. ոտն իրեն՝ ճամբան Աստուծուն. . . :

Շատ կ'երթայ, քիչ կ'երթայ, կ'տեսնէ դաշտի մը մէջ կտրիճ տղայ մը պառկեր է՝ կ'խուկայ:

Կը կզուի կ'շարժկտէ որ արթնցնէ, կտրիճը ո՛չ կ'շարժի, ո՛չ ալ ձայն կ'հանէ: Այնքան կ'ընէ, այնքան կ'նստի այդ մարդու գլխուն վրայ կուլայ, արցունք կ'թափէ՝ մինչև որ մարդուն պա՛ր կուգայ, կ'արթննայ կ'ելլէ կ'նստի:

Կ'նստի, կ'տեսնէ որ ինչ. — Հուրնի-հրեղէն աղջիկ մը իր կշտին հետ (նստած). Կ'ըսէ. — «Հո՞ղածին, օձն իր պորտո՞վ, հաւքն իր թեւո՞վ չէ՛ր կրնար դալ այստեղ, դուն ինչպէս ես եկեր. . . »:

Կ'ըսէ. — «Բու սէ՛րը զիս բերաւ»: Կ'դառնայ կ'ըսէ. — «Ելի՛ր երթա՛նք, ինչո՞ւ ես պառկեր այդ տեղը»:

Կտրիճն իր սրտին ցաւէն չի՛ գիտեր ինչ ընէ, կ'դառնայ կ'ըսէ. —

— «Աղջիկ, դուն ելի՛ր՝ քու ճամբան ո՛ւր որ է՝ այն կողմը գնա՛, զիս Աստուծո՛ւ ի մօրէ անիծեր է, իմ տեղն այստեղն է, ես այստեղ պիտի մնամ մինչև իմ մահաւն օրը»:

Այնպէս կանաչ-կտրիճ տղայ մ'ալ է՛ր որ՝ մարդ չուտէ՛ր չխմէ՛ր՝ նայէ՛ր անոր երեսը, անոր հասակն իվեր:

Աղջիկը շա՛տ աղաչանք կ'իյնայ, կ'ըսէ. — «Ապա իմ ճարն ինչ կ'ըլլայ»:

Տղան կ'վերցնէ կ'ըսէ. — «Ելի՛ր, գնա մեր տուն. . . »:

— «Ես ինչ գիտեմ ո՛ւր է ձեր տունը, կ'ըսէ աղջիկը. զիս ո՞վ կ'ճանչնայ ո՞վ է իմ վրայ դուռ բացող, որ ես երթամ»:

Տղան բացատրութիւն կուտայ կ'ըսէ. — «Կ'երթաս այն-ինչ թագաւորի պալատը, ես այն թագաւորին մանչն եմ, գնա՛ րօ՛ւ «ձեր Արեւակոյրուս-Մանուկ-ի արեւը որ կ'սիրէք՝ դուռը բացէ՛ք, ես գամ ըլլամ ձեզի պահած աղջիկ». երբ քեզ ներս կ'առնեն՝ մեր տունը ուրիշ տեղ չքնի՛ս, փարախը

քնէ, ես ամէն իրիկուն կուգամ քու մօտ, մէկգլխէկ կ'տեսնենք, առաւօտուն կ'դառնամ իմ տեղս՝ որպէս զի արեւը զիս չտեսնէ»:

Կ'ըսէ՝... կ'ելլէ՝ աղջիկը կ'հանէ կ'ճամբէ՝:

Աստուած այնպէ՛ս էր անիծեր այն տղան որ՝ իրիկունէ մինչեւ ժամհարին՝ կ'ելլէր կ'պտտէր, երբ լուսնար՝ մեռուկ կ'մնար՝ մինչեւ արեւը մտնէր, ասոր համար ալ՝ չէ՛ր կրնար տեղէն ուրիշ տեղ երթալ:

Աղջիկն է, կ'ելլէ կուգայ, առած տեղեկութեամբը կ'գտնէ կտրճին հօր տունը, դուռը կ'ծեծէ կ'ըսէ. —

— «Բացէ՛ք, ես գամ ըլլամ ձեզի պահածաղջիկ»:

Կ'ըսեն. — «Մենք ի՞նչ ընենք պահածաղջիկ, մեզի մշակ կայ»:

Շատ որ աղերսանք կ'ընէ չեն բանար՝ կ'ըսէ. — «Ձեր Արեւակորուս-Մանուկին արեւը որ կ'սիրէք՝ դուռը բացէ՛ք»:

Այս որ կ'ըսեն՝ չուտ մը դուռը կ'բանան կ'առնեն ներս:

Ատոնց ալ՝ այդ մէկ աղան էր որ կորսուեր էր, ալ տղայ չկա՛ր անոնց:

Աղջիկը կ'տանին ներս, կ'ըսեն. — «Եկուր սենեակ. անոր մեզի տղայ չկայ՝ դուն մեզի տղայ՝ մենք քեզի հայր-մայր»:

— «Չէ՛, կ'ըսէ աղջիկը, ես սենեակը չեմ գար, ես փարա՛խը կ'պառկիմ»:

Ան օրէն ասղին, իրիկունները, ճրագները վառելուն պէս՝ Արեւակորուս-Մանուկը կուգար աղջկան պառկած ախոռին երդիքին վրայ, կ'խօսակցէին, առաւօտուն արեւը չծաղկած՝ կ'թողնէր կ'երթար:

Աուր մէկ՝ մշակն ի պահ կը կենայ, կ'իմանա՛յ որ ամէն գիշեր մէկ մը կուգայ աղջկան հետ կ'ըսէ կ'զրուցէ կ'երթայ. կ'ելլէ խաթունին կ'ըսէ. —

— «Խաթուն, կ'ըսէ, գիշերները մէկ մը կուգայ այդ աղջկան քով, կ'ըսեն, կ'զրուցեն, կ'թողնէ, կ'երթայ. ան ո՞վ է»:

Խաթունն է, երբ կը լսէ՝ աչքերը կ'մնայ բաց, մազերը գլխուն վրայ կ'քստմնի, կ'ելլէ աղջիկը կ'չփէ-կ'ափէ, կ'ըսէ. — «Ան ո՞վ է կ'տանիս կ'բերես»:

Երբ շատ կ'իյնայ հարց-փորձ՝ աղջիկն ալ կ'ըսէ. — «Ձեր

Արեւակորուս Մանուկն է որ ամէն իրիկուն կուգայ, առաւօտուն դեռ լոյսը չբացուած՝ կ'թողնէ կ'երթայ»:

— «Որ այդպէս է, կ'ըսէ խաթունը, իրիկուն նորէն երբ կուգայ՝ մենք զանք ախոռը, թող ան խօսի՝ մենք ականջ ընենք, նայինք մեր տղան է»:

Իրիկուն, էրիկ-կնիկ կ'ելլեն կուգան ախոռը կ'պահուրտին: Արեւակորուս-Մանուկն ամէն օրուան պէս նորէն կուգայ, աղջկան հետ կ'ըսեն կ'զրուցեն՝ կ'թողնէ կ'երթայ:

Հայր-մայրը կ'ճանչնան իրենց տղան, կ'սորվեցնեն աղջրկան կ'ըսեն. — «Երբ մէյ մ'ալ կուգայ՝ պահէ՛, մի՛ թողուր երթայ»:

Մէկալ իրիկուն Մանուկն երբ կուգայ՝ աղջիկը կ'ըսէ. — «Աստուած կ'սիրես՝ այս գիշերը եկուր իջիր վար, մա՛րդ չկայ, մշակն ալ հոս չէ, քաղցր-անուշ կ'խօսակցինք»:

Արեւակորուս Մանուկն ալ չի՛ դիմանար, կ'իջնէ վար, աղջկան մօտ, հայր մայրն ալ կուգան, կ'ըսեն կ'զրուցեն՝ առաւօտուն երթալու պահը երբ կուգայ՝ հայր-մայրը ի՞նչ որ կ'ընեն, ի՞նչքան աղաչանք որ կ'իյնան՝ ճար չըլլար, Մանուկը «հա» չի՛ գար:

Շատ որ կ'աղաչեն կ'պաղատին՝ կ'ըսէ. —

— «40 հատ անձին երինջ, 40 չափ ցորեն, առջին իրիկունէ մինչեւ արեւը ծագի՝ ընեն մատաղ, հաց թխեն, ցըրեն աղքատներուն, որ Աստու սիրտը վրաս քաղցրանայ, ինձի հրաման տայ՝ երեւամ»:

Մանուկի ըսածին պէս կ'ընեն կ'ցորուն, մինչեւ աղօթարան բացուելուն մէկ փշուր չի՛ մնար:

Առաւօտուն երբ արեւը կ'առնէ՝ Մանուկն ալ չի՛ մեռնիր. Աստու սիրտը կ'քաղցրանայ վրան, կուգան տուն, կ'ուրախանան, այս անգամիս ալ կ'ըսեն. —

— «Բերենք մեր մանչը պսակենք. որո՞ւ աղջիկը բերենք որո՞ւն չբերենք...»: Տղուն մայրը կ'ըսէ. — «Ես ուրիշ աղջիկ չեմ բերեր, այս աղջիկն է իմ տղան աղատողը, ես որ սա չընեմ ինձի հարս՝ ալ ո՞վ ընեմ»:

Տղուն աչքն ալ դէպ այն աղջիկն էր: Կ'բերեն կ'պսակեն, եօթն օր եօթ գիշեր հարսնիք կ'ընեն, կ'ուրախանան:

Օր մ'Արեւակորուս-Մանուկը, իր կնկան կ'պատմէ կ'ըսէ. — «Ինձի Օձ-Մանուկ անունով ընկեր մը կար...»: Կնիկն երբ

կ'լսէ՝ սիրտը կ'ցատկէ, կ'ըսէ. — «Աստուած թէ կ'սիրես» օր մ'ան Օձ-Մանուկը կանչէ՝ բեր մեր տունը»:

Արեւակորուս-Մանուկը, օր մ'է, հրաւէր կ'ընէ, Օձ-Մանուկը կ'բերէ իրենց տունը: Հաց-մաց կ'ուտեն, կ'պրծնին, կնիկը կ'ելլէ ջուր կ'բերէ օր լուացուն. ինքը ջուր կ'լեցնէ կոր Օձ-Մանուկին ձեռքը. երբ կ'լուացուի կ'պրծնի՝ մէկ հատ ջուր կ'նետէ հարսի երեսին, հարսը կ'ինչայ, երկու սատափատամբեր կ'երեսան:

Օձ-Մանուկ տեսնելուն պէս՝ կ'ըսէ. — «Է՛յ վահ... , ա-սիկ իմ կնիկը պիտի ըլլայ...»:

Կուգան կ'նստին, Օձ-Մանուկը Արեւակորուս-Մանուկին կ'հարցնէ կ'ըսէ. —

— «Այս կնիկը ո՞ր տեղէն ես գտեր, առ իմ կնիկն է»:

Արեւակորուսն ալ կ'պատմէ իր գլխէն անցած-դարձածները, կ'ըսէ. — «Հալ խփիք՝ այսպէս. թէ որ քու կնիկն է՝ քեզի հալալ խոշ ըլլայ, ես չեմ կրնար քու կնիկը քու ձեռքէդ առնել»:

Օձ-մանուկ կ'առնէ իր կնիկը կ'տանի, կ'հասնի տունը, կ'ժողովէ իր մէկալ կնիկն ու իր զոքանչը, կ'ըսէ. —

— «Ձեզի բոզ-բոզ ձիանք պէտք է՝ թէ՛ սեւակոթ դանակներ»:

Անոնք ալ կ'ըսեն. —

— «Ան սեւակոթ դանակները քու թշնամո՞ւն ըլլայ, մեզի բոզ-բոզ ձիանք պէտք են»:

Օձ-մանուկն է, հրաման կ'ընէ, երկու հատ բոզ-բո՛ղ ձի կը բերեն, զոքանչը կապել կու տայ մէկ ձիու պոչին՝ աղջիկը մէկ ձիուն, կ'ըսէ. —

— «Տարէ՛ք, զարկէ՛ք սարէ սա՛ր, քարէ քա՛ր»:

Կ'առնեն կ'տանին կ'զարնեն սարէ սա՛ր՝ քարէ քա՛ր, կ'ընեն հազա՛ր կտոր, երկու ճիւղ ծամ կ'բերեն նշանաբան:

Օձ-մանուկն ու խորթ աղջիկը, եօթն օր եօթ գիշեր նոր հարսնիս կ'ընեն. զիրար կ'առնեն, կ'պսակուին, կ'հասնին իրենց սրտի բաղձանքին:

Անոնք հասան իրենց բաղձանքին, դուք ալ հասնիք ձեր սրտի փափաքին...:

Աստուծմէ երեք խնձոր իջաւ, մէկն ըսողաց, մէկը լսողաց՝ մէկն ալ ականջ ըրողաց...:

*
*

Բանասիրութեան համար մասնաւորապէս գաւառաբարբառով գրի առածս բնագիրը ⁽¹⁾ կարդալ տուէք գաւառացիի մը բերնով, և պիտի տեսնէք թէ ինչքան սահունութիւն կայ լեզուին մէջ. ինչքան բնական հոսունութիւն. անկաշկանդ, անխոչ-անխուսթ առաջացում, դիւրադարձութիւն լեզուի, որ բուն պարզ խօսուածն է՝ հէքիաթը հնարող ու պատմող ժողովրդին:

Ո՛չ պատմուածքն է բունազրօսիկ, ո՛չ ալ պատմութիւնը. կարծես թէ մարմին առած պարիկնե՛ր են հէքիաթի դիւցազները, և դէմ առ դէմ կ'խօսակցին ընթացիկ ռամկաբարբառովը:

Հէքիաթները մեր գրականութեան պիտի բերեն իսկատիպ պատեական տարրեր՝ ոճի, խօսքի, բառի և պատկերոտ բացատրութիւններու:

*
*

Բնիկ հայկական իյաղերու և ժամանցներու ամբողջական ուսումնասիրութենէն կ'տեսնենք որ մեր անցեալ ու արդի սերունդը զուրկ եղած չ'է՝ մարդուն բնազդաբար թէ գիտաբար բնական եղած մարդանքներէ: Եւ այդ մարդանքներն ալ սոսկ մարմնական կամ կազմական նկարագրով չ'է, այլ նաև իմացական արժանիքի որոշ աստիճանով մը կ'ներկայանան:

Այսպէս, Մարմնի Վայելքին համընթաց՝ Մտքի Վայելքն ալ լայն տեղ մը գրաւած է արեւելեան խաղախարհի ու ժամանցի կարգին: Եւ պէտք է կրկնել թէ՛ Արեւելքի վառ երկնակամարին տակ կանաչ Բնութեան մեծ պարտէզին մէջ ծնած, սնած ու մեծցած մարդկութիւնը՝ յոյժ բեղմնաւոր ու ստեղծագործ Միտք մ'ունեցեր է իր թարմ անցեալին մէջ, Մարմնական և Իմացական խաղախարհի բնին վրայ:

(1) Հրատարակելի երկհարկերակ մը հէքիաթներու կարգին:

Ակ . Թոնիրի չնչուղի . 16
 Ակնաֆնէն . Աչքով՝ մանրախուզօրէն՝ (փնտռել) . 36 :
 Աղանձ . Խարկած և աղջրած ցօրեն ու կանեփհատ՝ իրարու խառնած իբր աղանդեր . 16 :
 Աղաւբրել . Աղբրակ . հֆր . :
 Աղբիւր . Աչքին՝ քթի կողմի անկիւնն՝ ուրկէ արցունքը կը հոսի . 59—60 :
 Անասում . Անխօս , եղկելի (մանուկ) . 93 :
 Անքապետ . Անհանդարտ , անհամբեր (տղայ) . 93 :
 Անծին Հայերէն . ॥ Եղբր է անծին հայերէն՝ = Եղբր է հայ աբուրէնին գիւտը , որ այնքան դժուարութեամբ է գրա-նուեր . կամ հայերէն մը՝ որ դեռ չէ ծնած : Հնչկ . :
 Անձէն-Անձու . Անձայն-անշշուկ . 22 :
 Աշխարհ քէխաքար . Աշխարհէ խաքար չունեցող , անտեղեակ . 101 :
 Ասուր . Աշխարհն . Պր . :
 Արաբիկ , Սեւուկ , սեւափայլ (ծի) . 20 :
 Ափսաքաքիկ . Յափսթերս . 119 :
 Բաժ-Բոյ . Հասակ . 93 :
 Բերդ . Կ'անարկուի վանայ բերդաժայռին . 106 :
 Բեյաւա (—բէն) . (Հաւանաբար)՝ լաստ , լաստանաւ , լաստա-փայտ :
 Բռան . Մլաւող , տարէց (կ:ստու) . 111 :
 Բղոսկեր . Որդնահար , բոտոտակեր՝ (փայտ) . ճիւղն . :

(1) Իւրաքանչիւր բառին դէմ դրուած թուանշան(ներ)ը կ'ցուցնեն խաղին թւականգը , համաքը . իսկ՝ ճիւղն , մնկ . յոջքն , Պր . , շալկ . , հնչկ . և հֆր՝ համառօտագրութիւնները՝ կ'ցուցնեն երկիւս բաժանումները , ե-րոնց մէջ պէտք է նսպիլ բառը՝ հարկ եղած ատեն :
 Տեսնել նաև գործիս սկիզբը՝ ԾԱՆՈթՈՒԹԻՒՆ :

Գաեղմիկ . Գարեձև ոսկեչող բծաւօր՝ վիզով , փետուրով (աքլոր) . 20 և 158 :
 Գաւարուն . Գաւարսաձև զարդերով յեռեալ . 93 :
 Գոլ . Տաքութիւն , գոլ . 16 :
 Գրողի բրդուն . Կրողին պատառ (բրդուն) ըլլալու , կրողէն տարուելու՝ արժանի . 93 :
 Դեղդրուն . Ծարիրուած (աչք) . 93 :
 Դեղրունգոս . Ֆոսֆորաւոր . 57 :
 Եղնիկ . Հէգ , եղկելի , եղնիկի պէս՝ (կին) . 93 :
 Եռ . Եռար , եռում (կերի) . ॥ Եռ մ'երկու ալ վրան գայ՝ (կե-րին) = Մէկ-երկու բոպէ՝ ալ եռայ՝ (կերը) . 16 :
 Եռիկ-եռիկ . Եռանդով . 136 :
 Ետեւանցիկ . Ետեւի կողմէն յետուստ . 119 :
 Երեսնոց . Երեսի ոսկեզարդ . 93 :
 Զուանութիւն . Յետակացում՝ (խաղի մէջ) . ճիւղն . :
 Թաքաղա (—դէն) . Թերթ՝ (արբ . Դապազա) . Պր . :
 Թաղիք լմել . Թաղիք չինել՝ գլորելով . 8 :
 Թաւ . Թասաձև գլխանոց՝ գեղջուկ կիներու . 93 :
 Թեօլընգի . փողոցային , թափառաչրջիկ՝ (տղայ) . 104 :
 Թուխ-դեղ . Ծարիր . (աչքը քաշելու) . 75 :
 Թուխ Մանուկ . Փոքրիկ մատուռ . խաչքարով խղիկ , որոնց՝ ժողովուրդը պաշտումով խունկ ու ճրագ կ'վառէ , ճանչ-նալով իբր նահատակ մանուկներու գերեզման . 46 :
 Թուն-քովուն . Թռչկոտող , ցատկոտող , աշխուժիկ (տղայ) . մնկ . յոջքն . :
 Իբրեղ . Եռնիճ . ըպրըգ . 69 :
 Լալակ . Լալկան տղայ . 93 :
 Լաչակուն . Լաչակաւոր . 21 :
 Լարուել . Վազել (մէկուն ետեւէն) . 10 :
 Լեռն . Արաստոյ , պինդ (քար) . 107 :
 Լիքել . Անուշ անուշ ճաշակել . 93 :
 Լղուն . Սահուն , լպրծուն . 104 :
 Լպել (լը . . .) . Ափով զարնել վերջնել . 107 Ա . :

- Լիբրոբուել. Անկարգօրէն իյնալ-կայնելով՝ խաղալ. 134:
 Լօխ. Մանեակ, վզնոց՝ հին ատենի. 93:
 Խզնա, (արբ.) . Բթին անցուած զարդօղակ՝ (գեղացիներու).
 որմիսկ. 75:
 Մադրուն. Ծիծաղադէմ. 19:
 Մեք-մեք. Մանր մունր վաճառք, փարթալ. 18:
 Կանուել. Մանուիլ. 222:
 Կըռք-կըռք. Ակռաններուն տակ շաչեցնելով՝ (ուտել). 93:
 Կոնուել. Թրուիլ, հարուիլ ծասքուիլ. 106:
 Կոնդիկ. Դնդաձեւ, գունդիկ՝ (գլուխ). 21:
 Կորկալեմ, (կորկը...), Առխարխափ. կոյրգկուրայն. 67:
 Կուկու. (մեկն.)՝ Ընկոյզ. հաւկիթ. 152—153:
 Կուկիել. Կուկուլիկու ընել. 20:
 Կուլես (կշտի). Բով քովի (ընկերոջ). 111:
 Կուեքասող. Մէջը փռի կն. ինկած ըլլալով՝ յաճախ բաց-
 խփուող, կոպերը ձեռող՝ (աչք). 59—60:
 Կուեն. Անմշակ, կորդ ու պինդ՝ (ղաշա). 131:
 Կունիկ. || Մարդու կոճիկը եռալ =, գեղձերը գրգռուելով
 գրգռուիլ և ախորժ զգալ, հրճհրճուելը եռալ. ւնկ. յոջքն.
 Կրամոխիւ. Տաք մոխիր, կրակամոխիր. 136:
 Հասիկ. Խաշած ցորեն՝ իբր աղանդեր. 16:
 Հարսնանակ. Հարսի պէս. 22:
 Հիւլես. Մէկէն. յանկարծ (ցատկել). 20:
 Հոդ. Կտրած խեցանօթի յատակամաս. 16:
 Հօրոդի. Պարկեշտ, շնորհալի, օրինաւոր (տղայ). 104:
 Զեռնաբար. Զեռքով բռնելու չափ խռոր քար. 107:
 Զեւել. Բղքտել. 158:
 Զորովանց. Գիւղ՝ Վանայ հիւսիս-արեւելք. ձորի մը վրայ
 նայող. շտղկ.:
 Զար. Բուրջ. 16:
 Զարի. Զարտար. 67:
 Զրնոն ու Տմսոն. Սաղարթախիտ ճղատարած (ծառ). 47 Ա.:
 Զրվսել. Գլուխը վիզէն փրցնել, ընդունել. 93:

- ձղլակ Միջոց՝ ծառի երկու իրերակից ճիւղերու. ճղակոնք՝
 (ուր կարելի է նստիլ, կամ բան մը դնել). 21:
 ձոռքել. Մատով դէպ վար քաշել՝ (աչքին աղբիւրը). 59—60:
 ձուկու. (մեկն.)՝ Հաւ, թռչուն. 152—153:
 ձուկուկ. Բազարջէ կամ ծիրանի չիթէ շինուած մարդապատ-
 կեր (maquette). 93:
 ձուալ. ձոնչել. 165:
 ձսնոց. Մանեակ՝ (զարդուկներէ). 93:
 ձօլաս պօլաս. Կարճ. պոչատ. 81:
 ձօլսել. Գլուխը մարմնէն փրցնել. ընդո. ընել. 93:
 Մանահանիկ. Ուրիշին բրածը ծանակելով գուրս հանող, նը-
 մանցնող. ծաղրածու, ծանակող, նմանահանիկ. 21:
 Մզմզոց. (մըզմըզ...), Կակծոց՝ (ժողովի՝ ցուրտէ). 187:
 Մեռուել. Մակրդուիլ՝ (մածունի). 131:
 Մնդիկ. Փոքրիկ ու թօմպուլիկ. 117:
 Մումու. Կակիծ. 187:
 Նանեկան. Գիւղի մ'անունը. հնդկ.:
 Նրսմանց. Նստած դիրքով. 115:
 Շիվ. Թարմ ճիւղ, ճպտ. 47 Ա.:
 Շխիսկոց (չըխչըխ...). Շըխի չըխի ձայն. 104:
 Շղուն. Շողշողուն, փայլուն. 93:
 Ոլունգիտոց (վօ...). փողոցային, թափառաչողիկ (մարդ). 104:
 Ուեիկ. Յուշիկ, կամացուկ. 50:
 Ուեմարափ. Ուշագնաց. 66:
 Չորչու ծամոն. Պարսկաստանէ՝ տիկով ծախու բերուած ծա-
 մոն. սագրոց. 106:
 Չիւ-չոււն. Զօրցուած մրգեղէն. 16:
 Չիւլիկացնել. (չըխչըխ...). Զըխիչըխի ձայնով ձեռել՝ (սալա-
 յատակը). նխքն.:
 Չոկեչո. Ծունկերու վրայ, ծնկադնաց՝ (երթալ). 153:
 Պապուկ. Նեպուկ. 84:
 Պաս-պառիկոն. Պատ ու պատուար. 91:
 Պիպեւ. Բեւեւ, դամ, փոխաբերաբար՝ չամփուր, չամփրա-
 ձե (փետուր). 158:
 Պծառ. Կայծ. 93:
 Պըռքել. Խիւլ փրցնել. 169:
 Պնիկ-պնիկ. Մանրախուզօրէն. 36:
 Պնիկ. (պնդիւկ). Կաղին, փրնչոց. նխքն.:

- Պոչով. Մարիրը՝ աչքին անկիւնէն դուրս երեւցած, պոչ չին-
ուած՝ (աչքեր). 93:
- Պուպուզմանց. Պպզած դիրքով. 111:
- Պուպուշիկ. Յցունաւոր. 20:
- Պուսուկ-նյօր. Կերակուրի պոյտեր՝ (մեծ ու փոքր). 16:
- Ջաղաց. (փոխաբերաբար)՝ Բերան. 145:
- Ջանին հասած. Ճտին հասած, նեղսրտած. 93:
- Ջբուուն. Գաւարսաձե զարդերով յեռեայ. 93:
- Ջոկել. Ընտրել զատել. 107:
- Սապոնաջրել. Սապոնով լուայ. 104:
- Սասր-պօլաս. Ժիր ու անլնաս. 224:
- Սեղանսախսակ. Կարճօտն աթոռակ սեղանաձեւ՝ որուն վրայ
միս կ'ըրդեն, կամ ուշտա (դգմած) կը կտրեն. 106:
- Սեոս. Թարմ, ջղաթեք (թոյս). 49:
- Սըբ Կարապետայ ծամոն. Մուշի կողմերէն ծախու բերուած՝
կանգառի ծամոն, որ բլիթ-բլիթ շարուած կ'ըլլայ թե-
կերէ. 106:
- Սըկուք. Ողջ առողջ, անլնաս. 180:
- Սըռսուռ. Հատիկ-հատիկ աղուորիկ (ակռայ). 106:
- Սիասիք. Հեղափրտ, քաղցրաբարոյ. 78:
- Սլըլսար. Չափազանց մրսող. նիւթն.:
- Սիսիսուկ. Խոնաւահար (պատ). նիւթն.:
- Սուսիկ-փուսիկ. Լուռ-մունջ. 22:
- Սուսմանցիկ. Իրական չեղող, սուտումուտ. 16:
- Սրագալար. Սիրտը գալարուելու արժանի (աղջիկ) 59-60:
- Սրմաւ. Սիրտը հատած, մաշուած, սրտամաշ. 93:
- Սրնեղ. Նեղսրտած. 93:
- Վագելմանց. Վազելով մէկտեղ. 127:
- Վագելվազ. Վազնիվազ, վազելով՝ (գայ). 208:
- Վըզխեղդ. Վիզէն խեղդ(ել). 37:
- Վեք. Վրայ. || վեր ծունկերուն՝ ծունկերուն վրայ. 163՝
(վեկ տառին մէջ):
- Վժալ { ճրժ-վըժ ձայներ հանելով հրճուիլ կամ կըռ-
վժվժալ { ւրաիլ (տղոց). 26:
- Վոսեցնել (Չէկոքը՝ Վոսիլ). խաշատել՝ (բերանը՝ տաք ու-
տելիքով). 16:
- Տուրչոքոք. Կթոցի վրայ չինուած թմբուկ. Կթոցադափ,
Կթոց-թմբուկ. timbale. double-basse. 46:

- Տայ-տակ եղ կապել Պանծալու առիթ ունենալ ու պանծալ. 66:
- Տանսահեծել. Տանիսներու վրայ իբր հեծեալ վազող՝ (աքլոր).
158:
- Տաւսախեք. Խմորի տաշար քերելու գործիք. 26:
- Տապլակ. Կլորագէժք. 93:
- Տապլին Ստեպղին. 18:
- Տասա. (մեկն.)՝ Քոյր. 152-153:
- Տոսմն. Տես շըճոն՝ (47 Ա.): [գնացքով. 67:]
- Տափիկ-մափիկ. Գաղտագողի, անձայն. անշուշտ և կճկուած
- Տեղանան (ընել). Տեղէն հանել, խախտել. 218:
- Տկիլի. Տկուած, ուռած, (փքալից. 40 և 62:
- Տուեք-տուեք. Մեծ, գանահարութիւն, կոփահարութիւն. 184:
- Տուսուխիկ. Այս խաղին միմասքող ձեւէն ու խաղասացքէն
այնպէ՛ս կ'երեւայ որ՝ Տուտուխիկ ևն. ևն. մակդիրնե-
րով կամ մականուններով յորջորջուած Թուխ Մանուկը՝
գուցէ մեր մէջ կը փոխանակէ՝ մանուկներու համար
Մանգեան նուիրաբեր Ս. Նիկողայոսը, զոր ունին արեւ-
մտեան ազգեր: Հնուտ բանասէրներու համար՝ որոճալու
լուրջ կէտ մը 46:
- Տիուել. Չարնուիլ, գետնահար իյնալ. 90:
- Յեռ (ցռոտ). Ազր (աղրոտ). 20:
- Փոփո. (մեկն.)՝ հաց. 152 153:
- Փեւրմալ. Խրճադիգուիլ. Խրճանալ՝ (փետուրներու). գըր-
գըրուիլ՝ (աքլորի). 20:
- Փլիփսիկ (փրլիւս...). Փալիլուն, փալիլիկ. 187:
- Փոքբաղ. Փոթոտած, քաղ-քաղ եղած. հիք.:
- Փորահանուցկ. Խնքնահար. Բղղսկն. Տեսքն.:
- Քոզմիսիկ. Բրդոտ բաճկոն. 12:
- Քամկաձող. Ունաձող՝ (կոնտիկ). 133:
- Քարեխախսակ. Թերթաքարէ սե պնակիտ՝ (դպրոցական). 78:
- Քիւրսի, Վերմախաւոր կրակարան-աթոռ՝ որուն տակ ոտները
պարզելով կ'տաքնան. 21:
- Քոել. Գիւղ՝ Վանայ հարաւ. արեւելք՝ ի վերին Խօշապ. շտակ.:
- Օխիսիալ-ճօխիսիալ. Սարէն ձորէն գուարթօրէն խօսակցիլ. 60:
- Օրնալիկ. Օր հայեցնող ժամասպան (միջոցներ). 106:
- Օր-ասուր կեանք. երջանկութիւն. 93:

ՀԱՅԵՐԷՆ ԽԱՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒՆ ՑԱՆԿԸ ⁽¹⁾

[Ասղանիս (*) կրողները՝ գրական բառեր են]

- Աբուղա 60, 61, 62.
 Անախ պահոցիկ 64.
 Անըխտ մուկ 2.
 Անիս-բալնիս 1.
 Այուղ-պուղ 3.
 Ականջքաշուկ 4.
 Ակլարիչան 63.
 Ակնա(վ)ոտիկ 65.
 Աղա կամ Աղէն կ'ասի 5.
 Աղիթաս 12.
 Աղւըսու ծակ 153.
 Այբեղիմ 154.
 *Անանուն խաղեր 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152.
 Անընկեր Պաղնիս-էշ 200 Ա.
 Անուն դնել 66.
 Անպատ կամ Անսահան խըռ 89.
 Ան վ)ոտ խըռ 90.
 Աչքակապուկ, Աչքակապոցիկ եւն.
 67 եւ 155.
 Աջմու կուի 155 1/2.
 Աստղապոչ 68.
 Արախի տարոցիկ 156.
 Արդար-Մեղաւոր, եւն. 69.
 *Արհեստ 70.
 Աւելոցիկ 157.
 *Աքլորակուի 158.
 *Բառհանուկ 159.
 Բըք 71.
 Բոխատարոցիկ 160.
 Բօ կամ ձիկ բօ 6.
 Գարէ խուրճ 7.
 Գետմանց Տուշփէտ 214.
 Գերի, Գերիտարոցիկ 161.
 Գէլ-դառ 162.
 Գէլու պէրան 79, 80.
 Գըմի-Գըմի 72.
 Դիամու չւան 97.
 Դիր գրոցիկ, եւն. 163.
 Դլորոցիկ 8 եւ 73.
 Դմբէթախաղ 164.
 Դող-Տող 165.
 Դող-Փաշա 74.
 Դոմշու կուի 166.
 Դալար թաթիկ 9.
 Դըմէ տուտուկ 50.
 Դղէղ 167.
 Դմակ տարոցիկ 10.
 Դմիկի Դմիկի 75.
 Դուղուիկ եւն. 76.
 Դվղւիկ, 225.
 Դրօմփինա 11.
 Եղունիկ խաղցուցել 168.
 *Եռաստու, եւն. 169.
 Եռաց թօփ, եւն. 170.
 Եռոցիկ, եւն. 170.
 Եռօռտօղ, եւն. 171.
 Երեք թղթէն 176 Ա.
 Զուռնա, եւն. 48.
 Զրօ 77.
 Էրկէն էշ 172, 173, 174.
 Ընկերով Պաղնիս-էշ 201.
 Թախա 78.
 *Թելով խաղեր 79, 80.
 Թիս-մուրուս 175.
 *Թղթէ խաղալիկներ 12.
 Թղթէ Ֆոֆուիկ 58.
 Թուղթ, *Թղթախաղ 176, 177, 178.

(1) Խաղանուններուն դէմը դրուած թուանշանները խաղերուն համարները կ'ցուցնեն:

- Թուոցիկ 81.
 Թօփ, Թօփի խաղ 82, 83.
 Թօփով տուշփէտ 179.
 Թօփով պաղնիս-էշ 202.
 Ժամ, Ժամ շինոցիկ 13.
 Ինա'ասիկ 84.
 Իւչադըմ, եւն. 169.
 Լաք, Լաքօ 85.
 Լէվան-Սաթան, 86.
 Լող 180.
 Խըռ 87, 88, 89, 90, 91 եւ 103.
 Խըռչ, եւն. 218.
 Խիզար 79, 80.
 Խլիկ-Վիկ Աւետրան 14.
 Խնձորէ Ֆոֆուիկ 59.
 Խունձկուլուլու 92.
 Խոծիկ, Խոծկոցիկ 93.
 Ծափոցիկ 94.
 Ծէր 95.
 Ծնոցիկ 96.
 Կաթար 189.
 Կակօ-Մառօ 180 1/2.
 Կատղած շուն, եւն. 197.
 Կատու թորտոջտ 15.
 Կեր Եփոցիկ 16.
 Կղզին 178.
 Կ'էհայ-Կ'գայ 181.
 Կծու պանիր 17.
 Կշեռք, Կշոցիկ 18.
 Կուկուզ պառաւ 19.
 Կուկուլիկու 20.
 Կուչկուչ, Կուչա(վ)ոտիկ 98.
 Կտրոց 182.
 Կրակ տարոց, Կրակ տարոցիկ 99.
 Կոկոչ 100.
 Կօտկօտ Առադէլ 21.
 Հաշիկ (ձուձիկ) 109.
 Հարս, Հարսնոցիկ 22.
 Հաւիձու պահոցիկ 101.
 Հեծնոցիկ 183.
 Հինգքարէն (ձուձիկ) 108.
 Հիւանդ ախպէր 184.
 Հո 185.
 Հրեշտակ Սատանայ, եւն. 69 եւ 102.
 Զեռմանց Տուշփէտ 213 Ա.
 Զեռոց 103.
 Զէթ քամոցիկ 186.
 Զի Գ.) 25.
 Զի, Զիանթրոց 23.
 Զի, Զիւ խաղ 24.
 *Զիւնախաղ 187.
 Զձու-Կարազ 26.
 Զնէ թօփ } 187.
 Զնէ մարդ }
 Զու, Զուախաղ 188, 189.
 Զան, ճանխաղ 104.
 Զիկ, ձիկ բօ 6.
 Զլիթիկ 27, 28, 29, 30.
 Զլիթոցիկ 105 եւ 923.
 Զիթոցիկ 31.
 Զոօր 106.
 Զմուռ 190.
 Զնչուկ 12.
 Զոպանխաղ 191.
 Զուձիկ 107, 108, 109.
 Զվի-ձվի, ձվիկ-ձվիկ 32.
 Մախառնէ (լիսեռնէ) Ֆըռ-
 Ֆուիկ 57.
 Մամէմուս 192.
 *Մատնախաղ 33.
 Մատնիկ պահոցիկ 193.
 Մատնոց պահոցիկ 110.
 *Մարդագիր, եւն. 163.
 Մէր-Կատու 111.
 Միւնէլի 193 1/2.
 Մնոցիկ 112.
 Մուկ կատու 113.
 Մուտ մուտ 34.
 Մուրուս 194.
 Յիմար իմաստուն 114.
 *Կաւ 12.
 Կետ-աղեղ 195.
 Ծակա(վ)ոտիկ 115.
 Ծամրան եւն. 115 եւ 196.
 Ծապիկ 12.
 Ծատ քարէն (ձուձիկ) 107 Ա.
 Ծնոցիկ, եւն. 197.
 Ծրջոցիկ 198.
 Ուլի ուլի 35.

Ուռի տուտուկ 47 Ա.:
Ուրուրոց 79, 80.

Չաք-չուք 116.
Չիկլըսկ, եւն. 69.
Չւանոցիկ, եւն. 117.

Պահէզոցիկ 199.
Պահոցիկ 36.
Պահլոցիկ 118.
Պաղ զարկոցիկ 119.
Պաղնիս էշ 200, 201, 202.
Պանսպաթի 64 (Բ.).
Պաշ 120.
Պառաւ խնդրոցիկ 37.
Պարոն Գրիբ 121, 122.
Պարսեւ 123.
Պէն-սէն 203 (Բ.).
Պիբգիւկար 204 (Բ.).
Պլեկ 38.
Պլին 12.
Պսինգ 39.
Պնդիւկ 40.
Պոլճախ-պոլճախ 41 եւ 124.
Պոլպոլ 42.
Պոլպոլ 125.
Պոլպոլ 126.
Պրակոշտ 205 (Բ.).

Ջաղաց-ջաղաց 43.
Ջէշէ 127.
Ջինազ 206.
Ջուխտ-զըտ 44.

Սալբանդ 128.
Սանտ 207.
Սատանի փոս 129 եւ 208.
Սոր(ի)զո 130.
Սեր-Մաճուն 131.
Սեւ դէզ, եւն. 76.
Սխտոր ճեծոցիկ 132.
Սնդիւկ-Պնդիւկ 133.
Սոխէ տուտուկ 49.
Սօլոցիկ, Սօլփոլոցիկ 209.
Սողոզոցիկ 210.

Վարդովար, եւն. 134.
*Վարտիք 12.
Վիճակ. Վիճակախաղ 211.
Տաճկերէն տուշփէտ 215.
Տանելով կամ Սահմանով խըն 88.
Տաք-Պաղ 45.
Տգկոցիկ, եւն. 134.
Տող 212.
Տուշփէտ 213, 214, 215.
Տուտուխիկ 46.
Տուտուկ 47, 48, 49, 50.
Տրանգէօզուլ 135.
Տօտօլու 51.

Փախլաւ 79, 80.
Փարահանոցիկ 216.
Փէտէ(վ) ոտ 217.
Փէտ քաշոցիկ, եւն. 218.
Փըշի-փըշի 52.
Փիւզ, փիւզ փոցիկ 136.
Փոխընդոցիկ 137.
Փուքս (փիւզ) 12.

Քուղտիկ 12.
Քամակ տփոցիկ 53.
Քառքառաթօ 219.
Քարափոսիկ 138.
Քար թուիկ 139.
Քար թալոցիկ 220.
Քարոցիկ 140.
*Քարուկ 140^{1/2}.
Քար տարոցիկ 221.
Քար-Ֆո ֆուիկ 222.
Քաքան փոլոց 141, 142.
Քաք կոռն(ո)ցիկ 54.
Քըթնո 177.
Քի' տղիտ, եւն. 223.
Քիւլխնի կոճ 224.
Քիւշտիկ 225.
Քօղքով խըն 91.

Օղակ-կոճակ 55.
Օւտօղ, եւն. 171.

Ֆուֆուիկ 56, 57, 58, 59.

ՑՐԱՆՍԵՐԷՆ ԽԱՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒՆ ՑԱՆԿԸ

Abeille (l') 76.
Animaux (les) 75 և 84.
Aqueduc 138.
Arc (l') 195.

Balle au mur (la) 82.
" aux pots (la) 208.
" " (la) 129.
" cavaliere (la) 202.
" empoisonnée (la) 170.
" indienne (la) 4.
" (le premier jeu de) 83.
Ballon 0, 61, 62.
Barres (les) 161 և 182.
Bascule 135.
Batonnet 213, 214, 215.
Berger (le) etc. 126.
Berne 141, 142.
Billes (jeu de) etc. 73.
Bloquette (la) 85.
Boxe 225.
Bulgare (le) 130.

Cache-cache 118.
" -mouchoir etc. 64.
" objet 36.
Canonière 27, 28, 29, 30.
Carotte (la) 98.
Carte (jeu de) 176, 177, 178.
Cerf-volant 81.
Chasse au cerf 182.
Chat (le) 87.
" coupé (le) 88.
" et le Rat (le) 113.
" perché (le) 90.
Cheval (jeu du) 23, 24, 25.
" fondu (le) 173, 174.
Clappement 132.
Cloche pied (jeu à) 65.
Colin-maillard 67.
Cor 48.
Corde (la) 117.
Courte-paum 179.
Culbute 78.
Echasses (les) 217.
Escarpolette (l') 106.
Esclave dépouillé (l') 121, 122.
Fers (les) 103 և 171.

Fourchette (la) 206.
Fronde (la) 123.
Furet (le) 64.
Gage (jeu à) 206.
Garuche (la vieille mère) 157.
Girouettes (les) 181.
Godiche (la) 100.
Grand mogole (le) 112.
Guénif (le) 103 և 171.

Insobordination 74.
Jeu de mouchoir (le) 160.

Lance-pierre 139.
Lawn-tennis (le) 179.
Loto 211.
Loup (le) etc. 126.

Mail (le) 185.
Main-chaude (la) 53 և 72.
" " double (la) 205.
Marelle assise (la) 165.
Métiers mimés (les) 70.
Mourre 33.
Moutons (les) etc. 126.
Mot placé (le) 203.
Nage (la) 180.
Osselets (les) 104, 107, 108, 109.
140^{1/2}.
Ours (l') 200, 201.
" martin (l') 197.

Pair ou non 44.
Passe (la) 99.
Patinage 119.
Pigeon vole 34.
Plumes (jeu aux) 95.
Pont d'Avignon (le) 86.
" levis (le) 153 եւ 200.
Pot cassé (le) 155.
Poupée 93.
Poursuite (la) 8.
Puce (la) 71.
Pyramide (le) 51.

Quatre coins (jeu des) 17.
" " (les) 41 եւ 124.

Queue du loup (la) 84.
 Qui frappe ? 219.
 Quilles (les) 128.
 Renard et les Poules (le) 162.
 Ricochets 131.
 Roue (la) 218.
 Saut 207.
 Saute-mouton 204.
 " " (le) 169.
 " " a la poursuite 172.
 " " " semelle 209.
 " " aux mouchoirs (le) 154.
 Serpente (le) 98.

Sifflet 47, 49, 50.
 " à saule 47 Ա.
 Statuaire (le) 84.
 " (le) 111.
 Syllabes (les) 159.
 Tapette (la) 73.
 Tic toc 71.
 Toilette de madame (la) 5.
 Toile tendu (la) 97.
 Toton (le) 57.
 Toupie (le) 56, 58.
 " de salon (le) 59.
 Zéro (jeu du) 77.

ԿԱՐԵԻՈՐ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐԸ

Ա. ՀԱՏՈՐ	Էջ	Տող	Սխալ	Ուղղիչ
68	վարէն	5	լաճն տղայ եմ	լաճն կամ տղայ եմ
73	"	17	հաճոյքին	հաճոյքն
74	"	4	կանոնաձեւութիւն	կոնաձեւութիւն
81	վարէն	4	էնրեցուած	էրեցուած
85	"	4	խաղերն	խաղերն
86	վարէն	11-12	խախտք	խաղերն
95	վարէն	10	բանալով	բանելով
96	վարէն	11	տուռփով	կուռփով
117	"	6	կաթավիլէվիլէվիլէվան	կաթավիլէվիլէվան
120	վարէն	12	մամ	կամ
127	"	4	աստղըն քաջընուն	աստղն քաջընուն
141	վարէն	11	զարնէ	զարն է
143	վարէն	14	դարտ	դարտ
145	"	11	ճարտ	ճարտ
150	վարէն	13	դրացիներն	դրացիներն
180	վարէն	3	խոխինդ	խոխինդ
185	վարէն	16-17	վեր-ընել	վեր-ցնել
215	վարէն	15	զբօնելու	զբօնելու
217	վարէն	8	ձկ	ձկ
218	"	15	«բ»	«բ»
225	վարէն	1	ասաջ	ասաջ
233	"	4	ըկտելով	սկսելով
234	վարէն	8	ըսին	ըսեն
250	"	12	եպելելի	եպելելի
280	"	16	«Ծոյլ ու Էլն»	«Ծոյլ ու Էլն»
281	վարէն	4	խաղը	խաղի
334	վարէն	5	զգացի	զգացուի
346	վարէն	7	մղուած	մղուած
346	"	12	հաւանակութիւն	հաւանակութիւն
360	"	9	մէկ երկու	մէկմէկու

Պոլիս, Պահանջ Գալու,

Բասիլ Փաշա խան թիւ 12

Կ'ՍՏԱՆՁՆԷ ամէն կարգի դա-

տակոն գործեր:

Եւ ի Ս Բ Ա Դ Ի Է ամէն լեզուով

ինքնագրեր և պաշտօնական գրու-
 թիւներ՝ Համաձայնական ատեան-
 ներուն ներկայացուելիք և գանձուե-
 լիք վնասներու համար:

ԿԸ ՎԱՐԷՆ օրինաւոր ամէն կարգի
 առուծախի գործեր:

ՊՈԼՍԷՆ ՈՒ ԳԱԽԱՌՆԵՐԷՆ՝ 100Է
 ԱԻՆԷԼԻ ԳՆԱՀԱՍԱԿԱՆՆԵՐ ռեննարն
 ինքնին ապացոյց մ'է իր գրասենե-
 կին գործունէութեանն ու խղճմուն-
 թեանը: 10

Մեծ ՎԱՃԱՌԱՅՏՈՒՆ ԱՄԷՆ ՏԵՍԾԿ ԿԸՐԱՆԵՐՈՒ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՓՕՐԹՈՒԳԱԼ

(Commissaire-Priseur)

Փերա, Մեծ Փողոց, թիւ 78, Ափսրքրման Փաշասօխոյո

Յունական Հիւպատոսարանին կից

Գնուում և վաճառում ամէն տեսակ կարասիներու

Գնահատում ամէն տեսակ ապրանքի: Մաքսային և Թրանզիթի գործողու-
 թիւն: Անուրդի ստանձնում: Փոխադրութիւն և ամպալաթ:

Վաճառատունը կ'ընդունի նաև աւանդ կարասիներ

Զորս կը ծախէ անուրդով, պղտիկ քօմիսիժով մը

ՈՒՂԱՄՏՈՒԹԻՒՆ, ԱՐԱԳՈՒԹԻՒՆ, ԵՐԱՇԽԱՆՈՐՈՒՆ

Կարդացիք և տարածեցիք «Հայագիտութիւն»
 Գործարարական հասարակական հասարակական

Եւրոպայի, Կասպիցի և արևելքի ծովերի
 գործարաններու նիւանդութեանց

ՏԳԹ. ՀՐԱՆԴ ԱԼԼԱՆՎԷՐՏԻ

Դասըգիտ, Փաշար Եօյր, Իզգեր եթ. Ափս-
 րքրման, առաջին յարկ, թիւ 2

Կիրակիէ դատ, ամէն օր մինչեւ երեկոյ
 Հինգշաբթի օրերը 2/Ի

ԳԱՐԵՋՐԱՏՈՒՆ ԵՒ ՓԱԹԻՍՏՐԻ

«ԼԱ ՊԷԼ ԱՔՐՕՓՕԼ

Փերա, Թեֆէ փողոց, թիւ 599

Նախկին Թերթոնիայի ֆով

Նոր բացուած է: Համեղ գար-
 ջուր՝ ընտիր աղանդերներով: Ամ-
 տեսակ ըմպելիք: Պատուական կար-
 ներ: Առաջնակարգ գինի: Չայ, քա-
 ֆէ-օ-լէ: Իրիկունները ժամը 1—
 դաշնակ:

Անքերի սպասարկութիւն եւ չս
 փաւոր գին: 10

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0317023

Ա. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ (Փարիզէ վկայեալ)

Փերա, Մեծ-Փողոց, թիւ 187

(Վարիէրէ Թասրոնիկն դիմ)

ՀԱՅ-ՀԱՅՑԻ աշխատանոցին մէջ
ամենամեծ խնամքով կ'պատրաս-
տուին Գօթիւմ-Թայեհօններ, Ֆանթե-
զի, Թասրոնի, Պարսկանդիսի եւ Հս-
փօրի հագուստներ, ևն.:

Հալուստ մը յիշուած պարս-
պայի՝ եւ կ'ստնաի եւ փոխարժեքը
կը հասնուցուի:

Փարիզի և Լոնտոնի ամենավեր-
ջին մօտիկները հասած են, չիք ու
հաշակու որ:

10

ՏԲԹ. ՏԷ

Նախկին Վիքտուապէս 2
Փաշայի Զինուորական Հիւանդ-
Մասնագէտ

Ֆրանկալտի, Դժուարամիզ
երկու սեռի ծննդամիզական
լոր մորթային հիւանդութիւ
ԴԱՐՄԱՆՈՒՄ, գիտակա
նաւերջին մէթոտով և բա
փորձառութեամբ:

ՆԵՐԱՐԿՈՒՄՆԵՐ՝ առաւ
և վերջին գիւտերով:

ՀԻՒԱՆԴ Կ'ԸՆԴՈՒՆԻՒ՝ ա
կիրակէն դատ, առաւօտէ
իրիկուն, Գարաքէօյ, Պի
փուռին կարգը, Տէսթուն
թիւ 34, իր մասնաւոր Դ
տունը:

Անոնք որ կ'ուզեն աւազատեալ թուոյի
Հին և Նոր Զերմամիզութենէ և Ֆրանկալտէ
Դիմեն ՏԲԹ. ԽՈՌ-ԽՈՌՈՒՆԻԻ Եւ ՏԲԹ. ՄԱՆԿԱՍԱՐԵԱՆ
Դարմանասունները

Փերա, Պայրաւ փողոց (Հայ Կարդիկ Ուսումնարանին դիմը) թիւ
եւ Դարաւոյ Այնալի Լօգանքային ակնիւնի վերադարձը թիւ
ակնն օր, առաւօտէն մինչեւ իրիկուն:

— Դարմանում, 606ի ու 914ի երակային ներարկումներ, և
ծննդամիզական և մորթային հիւանդութիւններու՝ վերջին գ
մեթոտներով: — Հիւանդները կը քննուին երկու բժշկի խորհրդ
թեամբ, և իրենց արամադրութեան տակ դարմանատան մէջ կը
Ներքին Հիւանդութեանց մասնագէտ բժշկի մը և փորձառու դա
Վկայեալ աղքատներուն ՁՐԻ:

ՇԱԽԱՐՇ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Վկայեալ Փաստարան

Պոլիս Պահնէ Դալու, Բալիմ Փաշա Խան,

Կ'ստանանք ամէն կարգի դատեր և կալուածական առեւծալի գործը

Առամնարոյժ, մասնագէտ և փորձառու Առամնարոյժ

ՏԲԹ. ՎԱՀՐԱՄ ԵՒ ՊԵՏՐՈՍ ՄԱԼԻԱՍԵԱՆ

Դաւթլիզ, Մեհիւրստ ճաշօտի, 56. և Պոլիս, Շիրիմ Խան, 4-7, Անաստու Խ

Գ. Յ. ՇԷԲԵՐԵԱՆ

Պոլիս, Զաֆաւնըյար, Սեպուհեան Խան, 40

Փաստարան

Պաշտօնական ներկայացուցիչ՝ անգլ. երկու ընկերութի

Կ'ՍՏԱՆԶԷՆ } Թրքական դատարաններու համար ամէն տեսակ դատեր:
Անգլիական և ամերիկեան քաղաքային և գնումորական մարմին
ըլլալիք գործեր, և անգլ. պաշտօնաթղթերու խմբագրութիւն